891·21
Kal
311

THE
ASIATIC SOCIETY OF BOMBAY
Town Hall, Bombay.

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 18 July, 2018

NALODAYA.

(ANNOTATED)

WITH THE PADÁS OR METRES DIVIDED.

PUBLISHED BY

ANANTA RAMKRISHNA KASHLIKER.

FOR THE USE OF THE

CANDIDATES FOR THE LITTLE-GO AND
OTHER EXAMINATIONS

OF THE

UNIVERSITY OF BOMBAY.

—o—

(Registered under Act XXV of 1867)

BOMBAY:

PRINTED AT TH

00000811

नलोदयकाव्य.

हें

सटीक

पदच्छेद करवून

अनंत रामकृष्ण कशाळीकर.

यांणीं

मुंबईतील यूनिवर्सिटी संबंधी लिटलगो इत्यादि
परीक्षा देणाऱ्यांच्या उपयोगार्थ

छापून प्रसिद्ध केलें.

मुंबई

विकटोरीया मर्चंडप्रेस येथें छापिलें.

हें पुस्तक कायद्याप्रमाणें रजिस्टर केलें आहे व याचे सर्व
हक्क मालकानें आपल्याकडे ठेविले आहेत.

१८६९.

किंमत १॥ रुपया.

प्रस्तावना.

नलोदयकाव्य हें कालिदासकृत आहे. यावर मैथिलश्रीप्रज्ञाकरमिश्र कविकृत सुबोधिनी नावाची टीका आहे. हें काव्य फार उत्तम असून शृंगारादि रसभरित आणि यमक इत्यादि कविता लावण्य ह्यांत उत्कृष्टच आहे. हें काव्य जगप्रसिद्ध असून पुस्तक दौर्लभ्यामुळें ह्या काव्याची सर्वांत प्रसिद्धि सांप्रत थोडी जहाली आहे व विद्वज्जनही या काव्याच्या पुस्तकाविषयीं यत्न करितात, परंतु तें कोठें मिळत नाहीं यास्तव सर्वांस तें पुस्तक सुलभ रीतीनें मिळावें व विद्वज्जन नवीन संस्कृतरूप आरामामध्यें क्रीडाकरणारे युनिवर्सिटी नामक लिटलगोची परीक्षा देणारे वगैरे सर्व या काव्याचा अंगीकार करतील ह्या बुद्धीनें मी हें पुस्तक शुद्ध करवून पदच्छेद व मोठें अक्षर इत्यादि जाजा रीतीनें छापावयाचें त्या त्या रीतीनें तें छापून प्रसिद्ध केलें आहे. तर जे रसज्ञ असतील ते याचा अंगीकार करतील अशी मी पूर्ण आशा करितों.

नलोदयकाव्य.

कंकणफणिराजमणिन्दीपधियावदनमारुतैरसकृत् ॥
निर्वापयतिकुमारिसगिरिसुतोजयतिसस्मितःशंभुः ॥१॥
नलोदयस्यसहसादुरूहस्यसुबोधिनीम् ॥
क्रियमाणस्यमेकुर्वद्रूपोस्तुशरणंशिवः ॥ २ ॥

हृदयसदायादवतः पापाटव्यादुरासदा यादवतः ॥ अरिसमुदायादवत स्त्रिजग गन्मागाःस्मरेणदायादवतः ॥ १ ॥

तत्रभगवान्कालिदासः प्रारीप्सितग्रंथसमाप्तिप्रतिबंधकविघ्नविघातायश्रीकृष्णस्मरणरूपंमंगलमादौनिबध्नाति तद्दयेति हेतद्दयअंतःकरण यादवतः यादवात्पंचम्यास्तसिल् त्वंमागाःमागछेः कथंभूतात् पापाटव्याःपापारण्याद्दुरासदायाःदुःखेनसोढुंशक्यायाः दवतःदवाग्नेःअरिसमुदायाच्छत्रुसमूहात्त्रिजगत्त्रैलोक्यंसदाअवतः पालयतोरक्षतोवा यद्वा कीदृशात्यादवतःदुःसोढायापापाटवी तस्याःदवाग्नेरिति रूपकंपुनःकीदृशात् अरिसमुहात्त्रैलोक्यमपितइति पुनः कीदृशात् स्मरेणकामेनदायादवतः पुत्रवतः दायादौसुतबांधवावित्यमरः ॥ १ ॥

योजनिनागोपीत श्चारयोबेल्लवांगं नागोपीतः ॥ भूर्येनागोपीतः कंसाद्यो द्वेषमेवनागोपीतः ॥ २ ॥

यइति यःनापुरुषः गोपीतःयशोदातःअगोपीतोदेवकीतोवाऽजनि

जातःयःवल्लवाःआभीरास्तेषामंगनास्तासांगोभिर्नेत्रैः पीतःसन्सादर मवलोकितःसन्चचार दिङ्नेत्रघृणिभूजले लक्ष्यदृष्ट्यास्त्रियांपुंसि गोरित्यमरः येनभूरगोपिअरक्षि यंःकंसाद्वेषमेवइतः प्रातःयेननागो पिकालियः कुवलयापीडोपिवाइतः दूरीकृतः यद्वा इतोऽस्मात्कंसा द्वेषमेवकेवलंनअपितुआगोपिअपराधमपिइतःप्रातः ॥ २ ॥

यदरिपुसन्नामान स्थितयोयन्नुन्नमुदलस न्नामानः ॥ यत्रससन्नामानस्यु भवभाज श्चपठितसन्नामानः ॥ ३ ॥

यदरीति यस्यारिपुमानस्थितयोऽभिमानोयस्थानमित्यर्थः यद्वा मा नश्चित्तसमुन्नतिः स्थितिर्मर्यादामानश्चस्थितयश्चेतिद्वंद्वः सन्नाअवस न्नाजाताइत्यर्थः नामसंभावनायांअनःशकटंयेननुन्नंप्रेरितंसत् उद लसत् चचालेत्यर्थः यत्रंकृष्णससन्नामाः नमनंनामः संश्वासौनाम श्चेतिसंन्नामः सन्नामेनसहवर्तमानाः ससन्नामाः कृतसम्यङ्नतयः सांसारिकानस्युः कीदृशाःपठितसन्नामानः संतिचतानिनामानि चपठितानिवारंवारंगृहीतानिसन्नामानिगोविंदादीनियैस्तेपठितसन्ना मानः यद्वा यस्मिन्मालक्ष्मीः ससन्नासन्निकटा समीपेनिकटास न्नसन्निकृष्टसनीडवदित्यमरः तेनादूरदेशांतरवर्तित्वाविशिष्टासमीप स्थितेतियावत् आसन्नइतिआङ्उपसर्गासहितः अयंनिरुपसर्गः चपुनः पठितसन्नामानोभवभाजोनस्युः ॥ ३ ॥

समनिंदानुवनाशं जनतालिकुलंयथैव दानवनाशं ॥ द्विरदाद्दानवनाशं जगच्च लभतेयतःसदानवनाशं ॥ ४ ॥

समेति जनताजनसमूहः यतोराज्ञः शंकल्याणंलभतेप्राप्नोतिच पुनः जगत् दानवानांदैत्यानांनाशंमृत्युंयतोलभते कीदृशीजनता समनिं

दानवना णुरतुतौधातोल्युटि नवनंस्तुतिः निंदाचनवनंचनिंदानव नेसमोनिंदानवनेयस्याः सा जगत्कीदृशंसदाअनवनाशंअवनंरक्षणंत स्यआशाअवनाशानविद्यतेअवनाशायस्यतत् अनवनाशंयथाअलि कुलंकतृहस्तिसकाशाद्दानवनाशंप्राप्नोतिदानवनंदानजलंतस्यआश नंप्राशनंआशस्तंप्रातराशंसायमाशंचतद्वत् ॥ ४ ॥

अस्तिसराजानीते रामाख्योयोगतीः
पराजानीते ॥ यस्यरराजानीते रत्ना
निजनकुलेधराजानीते ॥ ५ ॥

अस्तीति सरामाख्योराजास्तत्यन्वयः रामोभिरामः सुंदरइतियावत् आख्यानामयस्यसः यः नीतेर्नयस्यपराउत्कृष्टागतीः जानीतिजाना ति अनीतेः ईतिरहिततयाहेतौपंचमी. यस्यकुलेसतिराज्यंकुर्वतिस तीतिशेषः जनः रराज सुखीवभूव यद्वा कीदृशस्य यस्यअनीतेः ईतिरहितस्य इतयोतिवृष्ट्यादयः कीदृशेकुले धराजानिभूम्युत्पन्ना निरत्नानिइतेप्राप्ते ॥ ५ ॥

यःसेनानावारिं प्रकरनदीःशरमयंधुना
नावारि ॥ अतरन्नानावारि व्यसनै
र्यद्भुविवनंचनानावारि ॥ ६ ॥

यइति यःसेनानावासैन्यनौकयाअरिप्रकरनदीः शत्रुसमूहनदीरतरत् तीर्णवान् कीदृशीर्नदीः शरमयंबाणमयंवारिधुनानाः कंपयमानाः यद्भुविनापुरुषः व्यसनैर्नअवारिइतिकाकुः अपितुवारितएवचपुर्नय स्यवनंनानावारिनानागजबंधनयुक्तम् वारितुंगजबंधनीत्यमरः ॥६॥

अपियोदायादाय क्षयप्रदोंहासिसतांय
दायादायः॥करमादायादाय श्रियोब्धि
रधिराजमसिगदायादायः ॥ ७ ॥

अपीति यःअंहसिपापेजातेदायादायपुत्रायापिक्षयप्रदः नाशकर्ता यदायाः यस्यआयाधनागमनानिसतांदायः न्यायप्राप्तोभागः पुनश्चयः अधिराजंराजानमधिकृत्यकरंआदायआदायश्रियः अब्धिः कीदृशःअसिगदायादाः असिश्चखड्गःगदाचअसिगदेयादांसिजलजंतवोयत्रसतथा ॥ ७ ॥

अविदूराजादित्या कृतालपभेदैवभूः सराजादित्या ॥ येनसराजादित्या त्रिदिवात्संयुक्तशत्रुराजादित्या ॥ ८ ॥

अवीति येनभूस्त्रिदिवात्स्वर्गादल्पभेदैवकृता कीदृशी भूः अविदूराजाअविदूरेनिकटेअजौविष्णुहरौयस्याःसातया कीदृशात्त्रिदिवात् अदित्यदेवमात्राविशिष्टात् विशेषणेतृतीया पुनर्भूःकीदृशी सराजादित्यादितायच्छेदायहिताः दित्याः नदित्याः अदित्याः साधव इतियावत् राजसुक्षत्रियेषुआदित्याःराजादित्याः स्तेनसहवर्तमानासातथासक्षत्रियश्रेष्टेत्यर्थः अथवा राजादित्यनामानलभ्रातातेनसहवर्तमाना यद्वा राज्ञांमध्येआदित्योराजादित्यस्तेनयुक्तेत्यर्थः पुनः कीदृशात्त्रिदिवात् सराजादित्यात् राजाचंद्रः राजाचआदित्यश्चराजादित्यौताभ्यांसहवर्तमानात् येनकीदृशेनादित्यासंयुक्तशत्रुराजादितिर्दानमस्यखण्डनमितियावत् दोअवखण्डनेतयासंयुक्तः शत्रुराट् यस्यसतथातेन स्वखण्डनशत्रुणेत्यर्थः ॥ ८ ॥

खलसेनानावेद्यः स्वांहोब्धौभुविचयस्य नानावेद्यः ॥ स्निग्धजनानावेद्य प्रयतेस्य सुकाव्यविरचनानावेद्य ॥ ९ ॥

खलेति स्निग्धजनान् आवेद्यनिवेद्य स्वांहोब्धौस्वकीयंयदंहःपापंतदेवअब्धिस्तत्रसुष्ठुयत्काव्यंतस्यरचनासेवनौनौकातस्यैयस्यरा

माख्यस्यअद्यइदानींप्रयतेयत्नंकुर्वे यस्यकस्ययः खलसेनान्दुष्टसैन्यं नअवेत् नरक्षेत् चपुनर्यस्यभुविसंसारेनानावेद्यः नानाप्रकारिकायज्ञ भूमिमण्डपप्रदेशाः संति ॥ ९ ॥

अथनिजराज्यंतेन प्राशासिनलेशत्रु राज्यंतेन ॥ येनाराज्यंतेन श्रियादि शोयस्यविहतिराज्यंतेन ॥ १० ॥

अथेति तेननलेन निजराज्यंप्राशासिशासितं कीदृशेन शत्रुराज्यं तेनशत्रूणांराज्याः शत्रुश्रेण्याअंतेनमृत्युना येनदिशः अराज्यंतअशो भंत कीदृशेनइनश्रियाइनवत्सूर्यवत् श्रीःशोभायस्यसतथातेनयस्यच आज्यंतेआजिर्युत्वंतस्यअंतेमध्येविहतिर्नसर्वत्रजयएवेत्यर्थः ॥ १० ॥

मूर्तिंभारसमानां योदधदायुःसहस्त्रमा रसमानां ॥ रुद्रकुमारसमांना मजयद्वि षतांपंक्तिमारसमानां ॥ ११ ॥

मूर्तिमिति यःसमानांवर्षाणांसहस्त्रमायुः आरप्रापऋप्रापणेधातोः परो क्षायांआर किंकुर्वन् मारसमानांकामतुल्यांमूर्तिमाकारंदधत् धा रयन् यश्चद्विषतांशत्रूणांपंक्तिश्रेणीमजयज्जितवान् कीदृशीम् रुद्र कुमारसमानांरुद्रकुमारः कार्तिकेयस्तद्वत्समानांमानेनसहवर्तमानां पुनःकीदृशीम् आरसमानांशब्दायमानां ॥ ११ ॥

साश्वनियामानयतः श्रेष्ठाविद्यास्तदा श्रयामानयतः॥ अंधिकायामानयतः शत्रावपियस्यधीर्दयामानयतः॥ १२ ॥

साइवेति तदाश्रयास्तस्यनलस्याश्रयाऋतुपर्णप्रभृतयः यतोनलात् श्रेष्ठानतवंतीत्यध्याहार्यम् कीदृशात् नियमान्नियामः अश्वनियामेन

सहवर्तमानाः विद्याः मानयतः जानतः नियामोनियमोयामइत्यमरः यस्यमालक्ष्मीः नयतः नीतितः अधिकायाअधिकआयोयस्याः साकी दृशस्य शत्रावपिदयांआनयतःकुर्वतोधीःजिघांसारहितेतिशेषः ॥ १२

अहितानामायस्य त्रातायःशरणगा मिनामायस्य ॥ गतनानामायस्य श्रुतःपितावीरसेननामायस्य ॥ १३ ॥

अहितेति योनलः शरणगामिनोशरणगतानांआयस्योद्यमंकृत्वात्रा तारक्षिता चपुनः आयस्यधनागमस्य यस्यचवीरसेननामापिताश्रु तोविख्यातः कीदृशस्य गतानानामीयाः यस्यासौतस्य आयस्येति यसुप्रयत्नेधातोः क्तकायांल्यपि ॥ १३ ॥

भुव्यतनोदंतेन द्विषतांसयशांसिशोभ नोदंतेन ॥ नीतानोदंतेन क्षितिमभज न्नहितदंतिनोदंतेन ॥ १४ ॥

भुवीति सनलः भुवीपृथिव्यांद्विषतांशत्रूणामंतेननाशेनयशांसिअत नोद्विस्तारयामासचपुनः नोदनंनोदःप्रेरणमितियावत् येननोदंनीता अहितदंतिनः शत्रुहस्तिनोदंतेनक्षितिमभजन्मृताइत्यर्थः कीदृशेन शोभनोदंतेन शोभनउदंतोवार्तायस्यासौसतेन वार्ताप्रवृत्तिर्वृत्तांत उदंतस्यादित्यमरः नुदप्रेरणइतिधातोर्नोदः ॥ १४ ॥

सचिवागिरागोपाय न्नलःसपृथिवीं निरस्तारगोपायं ॥ शत्रोरागोपायं नीत्वानेमुर्महत्तरागोपायं ॥ १५ ॥

सचिवेति सनलःनिरस्तरागोपायंयथास्यात्तथासचिवगिरामंत्रिवा क्येनपृथिवीमगोपायत् अरक्षत् रागस्योपायोरागोपायः व्यसनमि

तियावत् निरस्तोरागोपायोयस्यांक्रियायांतत्तादृशं महत्तरागोपा आगोपायं नीत्वायं नेमुर्नमश्चक्रुरित्यर्थः गांपृथ्वींपांतितेगोपाराजा नः आगोपायं आगसोऽपराधस्यापायोनाशस्तंगोपाःकीदृशाः शत्रो र्मध्येमहत्तराः श्रेष्टाः अगोपायदिति गुपूरक्षणेधातोः आगोपाघो मंतुश्चेत्यमरः दिग्नेत्रधृणिभूजलेइत्याद्यमरः नेमुरिति णमुप्रव्हत्वेधा तोर्लिटिवहुवचनं ॥ १५ ॥

योदंभीमान्याया दधिकोथरिपुर्यमे
त्यभीमान्यायात् ॥ वैदर्भीमान्याया
त्त्रिजगतिकंन्यावभूवभीमान्यायात् ॥१६॥

योदंभीति भीमान्यायात् भीमभूपाल्लाद्वैदर्भीकन्यावभूवजाता अननंआनः आनोस्यास्तीत्यानीआनीजीवितवान् आयोयस्य निरंतरंधनागमवानित्यर्थः राजेतियावत् भीमश्चासावान्यायश्चेति भीमान्यायस्तस्मात् वैदर्भीकीदृशी यात्रिजगतिमान्यापूज्या सकोभी मः योऽदंभीदंभरहितः पुनःकीदृशः आयात्धनवृद्धेर्हेतोर्मानीअभी मानी अथअधिकोरिपुः शत्रुर्यमेत्ययन्निकटे आगत्यभीमान्भीतः सन्यायात् प्रपलाय्यगच्छेत् भीतिर्भीःसाध्वसंभयमित्यमरः भीमा न्मतुप् यायादितियाप्रापणेधातोः यत्तुभीमान्यायादित्यत्रभीमादिति पंचमीकल्पयित्वान्यायात् न्यायेनकन्यावभूवेतिव्याचक्षते तत्रसंधौ सतिनकारद्वित्वंतेनयमकत्वहानिरितिताच्चिंत्यम् ॥ १६ ॥

महिततमारंभाभि र्दमयंतीसद्गुमा
रमारंभाभिः ॥ दधतीमारंभाभि र्वर्द्ध
धेसोरुद्वयेसमारंभाभिः ॥ १७ ॥

महितेति दमयंतीवव्रयेव्रत्विंप्राप्तायुवतिर्बभूवेत्यर्थः कीदृशी उमार

मारंभाभिः सदृक्सदृशी उमापार्वतीरमालक्ष्मीः रंभाऽप्सरोभेदस्ता भिरुमारमारंभाभिः कीदृशीभिः महितमारंभाभिः प्रकृष्टोमहितोम हिततमःपूजिततमइतियावत् महिततमआरंभोयासांतारैतादृश्यस्ता भिः पुनःकीदृशीभाभिः कांतिभिर्मारंकंदर्पंदधतीधारयंती पुनःकीदृ शी ऊरुद्वयेरंभाभिःकदलीभिःसमा ॥ १७ ॥

युग्मं ॥ सारत्नंनारीणां नलःश्रियामज निनिलयनन्नारीणां ॥ यस्यानन्नारीणां मरुभुवमापद्घटावनंनारीणां ॥ १८ ॥

सेति सादमयंतीनारीणांमध्येरत्नंश्रेष्ठमजनिजाता नलश्चनारीणांम नुष्यसंबंधिनीनाश्रियांकांतीनांनिलयनंगृहमजनि नरस्येयंनारी यस्य चारीणांघटामरुभुवम्मापत् प्राप अवनंनापदितिपूर्वेणैवान्वयः मरु भुवंकथंभूतांआरीणांशून्यांधिकृतांवा अरीणांघटाकीदृशी अनन्नान विद्यतेअन्नंयस्याः साअनन्नाअवरीणोधिकृतश्चेत्यमरः ॥ १८ ॥

चकमेसाराजन्य श्रेष्ठंतंतांसतेजसाराज न्यः ॥ आत्तविसाराजन्य श्रियोधितयया जिताःससाराजन्यः ॥ १९ ॥

चकमेइति सदादमयंतीतंराजन्यश्रेष्ठं क्षत्रियोत्तमश्चकमेकामितव ती सचनलस्तांचकमेइतिपूर्वेणैवान्वयः तेजसाराजन् दीप्तिंकुर्वन् येनजन्यश्रियोयुत्यलक्ष्म्याः अधितप्राप्ताः कीदृशीः आत्तविसाराःवि सरणंविसारः विस्तारइतियावत् आत्तोगृहीतोविस्तारोयाभिस्ताः ययादमयंत्याजन्योवध्वोजिताः कीदृश्यः ससाराःसौंदर्यसहिताः सारःस्थिरांशेसौंदर्येइतिधरणिः युत्थमायोधनंजन्यम् समाःस्तुषीज नीवध्वइतिचामरः ॥ १९ ॥

नार्तिर्नोद्यानेन प्रभाविहीनेनशोभनो
द्यानेन ॥ स्मरजानोद्यानेन स्फुटमि
तिगतिमिहनलोतनोद्यानेन ॥ २० ॥

नार्तीति नलः इतिहेतोरिहवनेस्फुटंयथास्यादेवंयानेनाश्वेनगतिर्गा
मनमतनोदकरोत् इतिकिम् अनेनशोभनोद्यानेनसुंदरक्रीडावनेना
द्यइदानींनोऽस्माकंस्मरजाकामोत्पन्नाआर्तिः पीडाननोद्येतिनअपितु
नोद्यैवनाशनींयेत्यर्थःकीदृशेन इनप्रभाविहीनेनइनःसूर्यस्तस्ययाप्रभा
किरणस्तेनविहीनेनरहितेन ॥ २० ॥

सोहितहंतापतत्तः कांश्चिदपश्यद्धि
तायहंतापततः ॥ सस्नेहंतापततः
तान्यदमीतोषमावहंतापततः ॥ २१ ॥

सोहितेति अहितानांशत्रूणांहंतानाशकः सनलः हंतहर्षेकांश्चित्पत
तःपक्षिणोऽपश्यदद्राक्षीत् कीदृशान्पततःहितायसुखदानायआपत
तःआगच्छतःकीदृशः सःतापततः तापेनततोव्याप्तः कामज्वरपीडि
तइत्यर्थः यद्यस्मात्धेतोरमीपतत्रिणोहंसास्तोषंसंतोषमावहंतअकुर्व
ततोहेतोः सस्नेहंस्नेहपूर्वकंयथास्यात्तथासोयंनलस्तान्हंसानापप्राप
जग्राहेतियावत् ॥ २१ ॥

तंतरसारसमानः सांवहंगगणोब्रवीत्स
सारसमानः ॥ गतहिंसारसमान तुद
लभ्योनिष्क्रयःस्वसारसमानः ॥ २२ ॥

तंतरसेति रसमानःशब्दायमानः ससारसमानः सारसैः पक्षिविशेषैः
कृतोयोभिमानस्तेनसहितः सविहंगगणोहंससमूहतरसावेगेनतंनल
मब्रवीदवदत् तदेवाह हेगतहिंसारसगतः हिंसायाः रसःप्रीतिर्य

स्यसः तत्संबुद्धिःनोस्मान्मातुदमापीडय त्वयास्वस्यसारः सामर्थ्यादी रूपादिर्वातत्तुल्यनिष्क्रयोलभ्यः प्राप्यः अस्मत्तइतिशेषः ॥ २२ ॥

त्वंझषकेत्वंगत्वा दधिकोभैम्यास्तुमोंतिके त्वंगत्वा ॥ सांतिकेत्वंगत्वा सक्तालालत त्सकाशकेत्वंगत्वा ॥ २३ ॥

त्वमिति हेअंगनलतुपुनस्त्वंझषकेत्वंगत्वात्झषकेतोःकामस्यांगंतस्य भावस्तस्मादधिकोनलःकामशरीरतोप्यधिकःसुंदरइतियावत् इतिभै म्याअंतिकेनिकटे त्वात्वांस्तुमःस्तोष्यामः साभैमीतेंऽकेक्रोडेतुपुनः अंगतुराजतुअगिर्गत्यर्थःकथंभूताआसक्ता त्वंतत्सकाशकेदमयंतीनि कटेस्वार्थेकः गत्वाललक्रीडांकुरु ॥ २३ ॥

इतिहंसारामाया निकटंयामयकृतेव सारामाया ॥ जग्मुःसारामाया जगदु श्चालीभिरभिससारामाया ॥ २४ ॥

इतीति हंसाः सारामायाआरामेनसहवर्तमानासारामातस्याः सारा मायाःरमायाभैम्यानिकटंसमीपंजग्मुर्ययुः चपुनःइतिवक्ष्यमाणमूचुः यामयैनदैत्यशिल्पिनाकृतासाराउत्कृष्टामायेव या आलिभिः सखी भिःअमासहअभिससारगतिमकरोत् अमासहसमोपेचेत्यमरः ॥२४

श्रीसंकाशास्यस्य त्वंभैमिनलस्यशशिनि काशास्यस्य ॥ अरिलोकाशास्यस्य यदि भार्यास्याःकुमारिकाशास्यस्य ॥ २५ ॥

श्रीति हेभैमित्वंयद्यस्यनलस्यभार्यास्याः भवेस्तर्हिश्रीसंकाशासि लक्ष्मीतुल्यासि श्रीवत्संकाशलेशोभतइतिता वत्शस्यनलस्य शशिनानिकाशंतुल्यमास्यंवदनंयस्यासौतस्यएवमरिलोकानांयाआ

शावांछातामस्यतिनाशयतीतिसः तस्यएवंकुमारिकाशास्वस्यकुमा रिकाभिरपरिणीताभिःस्त्रीभिराशास्यस्यवांछितस्य ॥ २५ ॥

इतिहंसेनोदितया गणेनभैम्यामुदार सेनोदितया ॥ नवभासेनोदितया स्म रेणसपुनर्नलौकसेनोदितया ॥ २६ ॥

इतीति इत्युक्तक्रमेणहासेनगणेनहंससार्थेनउदितयोक्तयामुदाआनं देन हेतुनारसेशृंगारेनोदितयाप्रेरितयास्मरेणकामेनउदितयाउद्यंप्राप्त यायुवत्येतियावत् एतादृश्याभैम्यानवभासेइतिनअपितुवभासेपुनस्त याभैम्यासहंसगणेनलौकसेनलगृहायअनोदिप्रेषितः ॥ २६ ॥

ताबहुधावायस्थ श्रेण्यःपुनरस्यसंनि धावायस्य॥ तांचनिधावायस्य व्यनुवं स्तुलनायनविबुधावायस्य ॥ २७ ॥

ताइति चपुनस्तावायस्यः हंसश्रेण्यः वयसांपक्षिणामिमाः वाय स्योहंसपंक्तयोऽस्यनलस्यसंनिधौसमीपेआयस्यागत्यतांभैमींबहुधा नानाप्रकारेणव्यनुवन् अस्तुवन्तुष्टुवुरितियावत् किंभूतेसंनिधौ आयस्यधनागमस्यनिधौआकरेआश्रयेवा अस्यकस्य अस्यतुलना यविबुधाअपिदेवाअपिनभवंतिवाशब्दोऽथार्थकः ॥ २७ ॥

इतिसविनामानितया जन्हेभैम्यानलो पिनामानितया॥स्वास्थ्यंनामानितया शिष्येचविचिंत्यतस्यनामानितया॥२८॥

इतीति इत्यनेनप्रकारेणाविनाहंसेनमानितयापूजितयाकृतस्तुत्येति

यावत् नामसंभावनायांस्वास्थ्यंसुखमनितयाऽप्राप्तयातयाभैम्याधीरो पिनलः जन्हेहृतः वशीकृतइतियावत् चपुनस्तस्यनलस्यनामानि विचिंत्यनलनैषधेत्यादिचिंतयित्वाशिष्येसुप्तं कीदृक्नलः अमानि तयानउपलक्षितः मानिनोभावोमानितातस्याअभावोऽमानितात यानउपलक्षितः अभिमानयुक्तइतिभावः ॥ २८ ॥

अथससमुद्रागस्य क्ष्मांतस्यालंकृतेः समुद्रागस्य ॥ यौवनसमुद्रागस्य स्व सुतारत्नस्यसादमुद्रागस्य ॥ २९ ॥

दृष्ट्वाराजातनुतः स्वयंवरंविधिवदिंदि राजातनुतः ॥ यस्यजराजातनुतः पृ थग्व्यथासौजनाद्रराजातनुतः ॥ ३० ॥

अथेति दृष्ट्वेति अथानंतरंसमुद्रश्चअगश्चसमुद्रागौताभ्यांसहितस्यक्ष्मां तस्यपृथ्वीपर्यंतस्यालंकृतेरलंकारभूतस्यसमुद्रागस्यमुदमानंदंरातिद दातीतिसमुद्रः समुद्रश्चासावगश्चसःतेनसहवर्ततेइतितादृशस्य यद्वा राजाकीदृशःसमुत्सहर्षः द्राक्झटितिअस्यसुतारत्नस्येत्यर्थः यद्वामु च्चासौरागोऽनुरागः सचमुद्रागौताभ्यांसाहितस्य एवंयौवनमुद्रास्त नोद्रेकादिचिन्हंतद्रस्यप्राप्तस्यएवंउद्रागस्यउत्उद्रतोरागोऽनंगरागो पीडावाकैस्युतस्य रागोमत्सरेलोहितादिषु क्लेशादावनुरागेचगांधा रादाविति मेदिनी स्वसुतारत्नस्यसादंअवसादंकामजदुःखंदृष्ट्वेति द्वितीयेनान्वयः असौराजाभीमः स्वयंवरंविधिवत्तनुताकरोत् योरा जा अतनुतःमहत्तौजनात्मनुष्यात् रराजशुशुभे यस्यतनुतोदेहात् जराजाजरोत्पन्नाव्यथापृथक्भिन्ना बहुमध्येसुंदरोयुवाचेतिभावः कीदृशोराजा इंदिराजातनुतःइंदिरालक्ष्मीरतस्याःसकाशाज्जातोयः कामस्तेननुतःस्तुतः कामाधिकसुंदरइतियावत् ॥ २९ ॥

युग्मं ॥ तंहासेनापालिः स्वयंवरंक्षितिभुजां ससेनापालिः ॥ नबभासेनापालिः स्त्रगेषुयैः शिरसियारसेनापालि ॥ ३१ ॥

तमिति क्षितिभूजांराज्ञामालिः पंक्तिर्हासेनहर्षादिनातंदमयंत्याः स्वयंवरमापप्रपाप्यद्वा कीदृशीआलिः हासेनउपलक्षितेत्युपलक्षणेतृतीया कीदृशीआलिः ससेनापालिः सेनापालयः सेनान्यस्तद्युक्ताप्रसास्त्रक्मालाएषुराजसुनबभासेइतिकाकुः अपितुशुशुभेइत्यर्थः साका यास्त्रक्मालातैः राजभिः शिरसिरसेनस्नेहेनअपालिअरक्षिधृतेत्यर्थः किंभुतास्त्रक्नापालिः अपगताअलयोयस्याः साअपालिः नअपालिः सम्रमरेत्यर्थः तेषांशिरःसुइंद्रनीलादिमणिमत्तयाभृंगाभावेपिभृंगवत्तयामालाशोभतिस्मेतिध्वनिः ॥ ३१ ॥

तांगांसेनाराजिः स्वर्गसदांयैःसदारसेनाराजि ॥ आयासेनाराजि क्षयितरिपौचलतिविबुधसेनाराजि ॥ ३२ ॥

तामिति आजिक्षयितरिपौआजौसंग्रामेक्षयितानाशितारिपवः शत्रवोयेनसः तस्मिन्विबुधसेनाराजि विबुधादेवास्तेषांयासेनातस्याराट्सः तस्मिन्निंद्रेचलतिसतिस्वर्गसदांदेवानांसेनाराजिः, सेनापंक्तिरायासेनश्रमेण तांगांविदर्भदेशोपलक्षितांभुवंआरभ्रांप यैःस्वर्गसद्भिः सदासर्वदारागेणभैम्यनुरागेणअराजिशोभितम् ॥ ३२ ॥

सोऽथपरमहस्तेन प्रापिनलेनोत्सवःपरमहस्तेनः ॥ स्फुरितपरमहस्तेन प्रबभौरविणेवतत्पुरंपरमहस्तेन ॥ ३३ ॥

सोथेति अथानंतरंपरमहस्तेनपरमउत्कृष्टोहस्तः करोयस्यसः तेन आजानुलंबितभुजेनेत्यर्थः सस्वयंवरः प्रापिप्रातः कथंभूतःस्वयंवरः परमहस्तेनः परेषांमहाः परमहास्तेषांस्तेनस्तस्करः महउत्सवः परमुत्कृष्टंतत्पुरंभीमनगरंतेननलेनप्रवभौशुशुभे केनकिमिव स्फुरित परमहस्तेन स्फुरितापरमाउत्कृष्टाहस्ताः किरणाः यस्यतेनरविणा अहःदिनामिव ॥ ३३ ॥

क्षिप्तलसन्नालीकान हितेषुमुखेंदुतुलित सन्नालीकान् ॥ राज्ञःसन्नालीकान् कांतिर्विबुधांश्चनाहसन्नालीकान् ॥ ३४ ॥

क्षिप्तेति नालीनलस्येयंनालीकांतिःकान् राज्ञोनृपान्चपुनः कांन्विबुधान्नाहसदपितुसर्वानेव कीदृशान् अहितेषुशत्रुषुक्षिप्तलसंन्नालीकान्क्षिप्ताः प्रेरिताः लसंतोदीप्यमानानालीकाबाणविशेषायैस्तान् एवंमुखेंदुतुलितसंन्नालीकान्मुखेंदुभिस्तुलितानिसंतिसमीचीनानि नालीकानिपद्मानियैस्तान् एवंसंन्नालीकान्सन्नपगतमलीकंकपटादियेषांतेतान्षट्लृविसरणगत्योः क्तः ॥ ३४ ॥

अजनिजलापास्यंतं स्वयशोऽनिजकं महःकिलापास्यंतं ॥ शत्रुकलापास्यंतं प्रेक्ष्यनलंसुरततिःकलापास्यंतं ॥ ३५ ॥

अजनीति सुरततिर्देवपंक्ति स्तंनलंप्रेक्ष्यदृष्ट्वाजलाजडाःकिंतव्यतामूढाजातेत्यर्थः डलयोरभेदात्कीदृशंनलम् स्वीयंयशःआस्यंतंरक्षंतम् अनिजकमस्वकीयंमहस्तेजःप्रभुत्वमपास्यंतमरक्षंतम् यद्वा निजकंस्वकीयंमहस्तेजःआपास्यंतंदूरतः प्रसारयंतमित्यर्थः एवंशत्रुकलापास्यंतंशत्रूणांकलापाः समूहास्तानस्यतिक्षिपतीतिसःतम्

अथवाअस्यंतःअसिनाअंतोयस्यएतादृशःशत्रूकलापोयस्य एवंक लापास्यंकलांपातीतिकलापश्चंद्रस्तत्सदृशमुखम् कलापोभूषणेव र्हेतूणीरेसंहतेपिचेत्यमरः ॥ ३५ ॥

स्वर्निलयानामनलं कृतमपिजेतुंततिःश्रि यानामनलं ॥ यमजेयानामनलं प्रोचेश क्रस्तमरिचयानामनलं ॥ ३६ ॥

स्वरिति शक्रइंद्रस्तंनलंप्रोचेउवाच नामसंभावनायांतंकंयमनलं कृतमप्यलंकाररहितमपिनलंस्वर्निलयानां देवानांततिःश्रेणिः श्रिया शोभयाजेतुंतिरस्कर्तुमनलंनअलंसमर्थाः किंभूतंनलं अजेयानामन्यै र्जेतुमशक्यानामरिचयानांशत्रुयूथानामनलमग्निंदाहकत्वात् ॥ ३६॥

यदकामायासन्न स्त्वंभैम्यैयद्गुणाःश्रमा यासन्नः ॥ श्रेष्ठतमायासन्न स्त्वांद्रष्टा नतुजनःस्वमायासन्नः ॥ ३७ ॥

यदेति हेनलत्वंतस्यैभैम्यैनोऽस्माकंकामायासंकामेनकृतोयःआया सस्तंयदत्यत्कृतेदेवान्कामःपीडयतीतिभावः तस्यैकस्यै यद्गुणाः यस्याःगुणानोऽस्माकंश्रमायखेदायआसन्अभूवन्शमायेतिपाठेशां त्यैइत्यर्थः अथचयाश्रेष्ठतमाअत्यंतमुत्कृष्टा तुपुनस्तत्रेत्यर्थात् आ सन्नोजनोद्वारपालकादिस्त्वांनद्रष्टानद्रक्ष्यति कीदृशस्त्वम् स्वमाया संनःस्वस्यतवमत्प्रसादजन्यायामायाकपटःतयासंनआच्छंनः ३७

इतिसरवेकेहास्तं न्यस्यसमुकुलंसुरप्रवे केहास्त ॥ तामविवेकेहास्तः श्रयतिस्त्री तत्रपार्थिवेकेहास्त ॥ ३८ ॥

इतीति सुरप्रवेकेसुरेश्रेष्ठेइंद्रेइतिउक्तप्रकारेणसत्येसशब्देसतिइंद्रेएव मुक्तवतिसतीत्यर्थः केमस्तकेहास्तंहस्तसंबंधिमुकुलंन्यस्यमस्तकेऽजलिंकृत्वासनलः तांदमयंतींअहास्तजगाम कीदृशःसः अविवेकेहास्तः अविवेकस्याज्ञानविशेषस्ययाईहाचेष्टातयाअस्तःरहितः यद्वानलंदृष्टवतीदमयंतीनान्यंवरिष्यतीतिइंद्रस्ययोऽविवेकस्तज्ज्ञानितयाचेष्टयाआस्त प्रेषितइत्यर्थः पार्थिवेनलेश्रयतिगतवतिसतिका स्त्रीइहस्थलेअस्तःअतिष्ठत् नकापीत्यर्थः ॥ ३८ ॥

हरिंपवमानयमानां दूतोस्मिनलोमहारमानय मानान्॥भवतींमानयमानान् भैमिसुरान्द्विद्धि महमिमानयमानान्॥ ३९॥

हरीति हरिरिंद्रोऽग्निश्चंपवमानोवरुणोवायुश्चयमः कृतांतस्तेषांदूतो नलनांमाहमस्मि इमानिंद्रादीन्सुरान्महत्तवस्वयंवरमयमानान्प्राप्ता न्विद्धिजानीहि कीदृशान् महारमानयमानान्रमालक्ष्मीःनयोनी तिःमानश्चित्तसमुन्नतिः महांतोरमानयमानायेषांतेतान् एवंभवतीं त्वांमानयमानान्स्वीकुर्वतः ॥ ३९ ॥

तुल्यैऽप्सरसादेहि प्रभवोमग्नाःस्मरप्रसरसा देहि ॥ तानभिसरसादेहि स्रजंचनाकात्सुखं चसरसादेहि ॥ ४० ॥

तुल्यइति हेअप्सरसातुल्येरंभादिसदृशेदेहिप्रभवोमनुष्यादीनामीश्व रादेवाः स्मरप्रसरसादेस्मरस्ययःप्रसरः प्रसारस्तज्ज्न्येसादेदुःखेम ग्नाः हियतः अतःसात्वंतान्देवानभिसरस्वीकुरु चपुनःस्रजंमालां देहि सरसादमृतादियुक्तान्नाकात्स्वर्गात्सुखमेहिप्राप्नुहि ॥ ४० ॥

इति कृतसामारवतः सुरलोका त्तन्मुखेन सा मारवतः॥ न रिरंसां मारवतः स्थला दिव नलोत्कमानसा मारवतः॥ ४१ ॥

इतीति साभैमीसुरलोकादिंद्रादिदेवगणात् रिरंसांरंतुमिछांक्रीडांन आरनप्राप किंभूतात्तन्मुखेननलमुखेनइतिपूर्वोक्तन्यायेनकृतसामार वतः कृतःसामस्यसांत्वनायाः आरवःशब्दोयेनतत: एवंमारवतः मारोमदनस्तद्वतः वतखेदे कीदृशीसानलोत्कमानसानलेउत्कमुत्कं ठितंमानसंचेतोयस्याःसा करमादिव मारवतःस्थलादिव मरोरिदं मारवंतादृशात् स्थलादिवमरुसंबंधिदेशादिवयथाहंसः नलोत्कमा नसः नलेजलोत्पन्नपदार्थेबिसेउत्कंठितचित्तोमरुसंभूतवस्तुतोरिरं सांनाप्नोति यद्वा कृतसामेतिदमयंत्याविशेषणंकृतंसामसांत्वनंयया साआरवतः शब्दंकुर्वतइति सुरलोकाविशेषणम् ॥ ४१ ॥

सा विरराजा यतया वीक्ष्य दृशा तं स्मरा तुरा जायत या॥ स्थिति रत्रा जायतया द्युसदां चा भाषि निषधराजाय तया॥४२ ॥

सेति साभैमीविरराजाविशेषेणशुशुभे साका याआयतयाविशा लयादृशादृष्ट्याअत्रभवनेतंनलंवीक्ष्यदृष्ट्वास्मरातुराकामव्याप्ताऽजाय तअभूत् चअपरंतयाभैम्यानिषधराजायनलायद्युसदांदेविसीदंतीति द्युसदादेवास्तेषांस्थितिः स्थानंअजायतयाजायायाः भावोजायतान जायताऽजायतातयाऽभाविअवादिस्त्रीत्वेनदेवान्नवृतवतीतिभावः४२

तस्या देवाद्यस्य प्रणम्य च नलेन धीः पदे वाद्यस्य॥ सति निनदे वाद्यस्य स्वयं प्रियायाः पदं मुदे वाद्यस्य॥ ४३ ॥

तस्याइति नलेनास्यदेवाद्यस्यसुरमुख्यस्येंद्रस्यपदेचरणेप्रणम्याभि वांद्यतस्याभैम्याः धीबुद्धिरवांदिउक्ता कस्मिन्सतिवाद्यस्यतूर्यादे र्निनदेशब्देसति यस्यनलस्यमुदेआनंदायप्रियायाः पदंवाक्यंअवात्प्राप यद्वा अस्यकस्ययस्येंद्रस्यमुदेहर्षायप्रियायाः पदंस्थानमवाज्ञगामनलइतिशेषःमैमीत्वांनवृणुतइत्युक्तवानितिभावः ॥ ४३ ॥

अथ तरसा रंगे यं नृपतिगणोऽस्थित पदेषु सारं गेयं ॥ चंचलसारंगे यं दमयंतीचा क्षितुलितसारंगे यं ॥ ४४ ॥

अथेति अथानंतरमयंनृपतिगणोराजलोकोरंगेस्वयंवरसभायांतरसा वेगेनपदेषुभीमकल्पितमंचस्थानेषुअस्थितआसीत नृपतिगणःपदान्यकृतइतिदाठेपदानिचरणविन्यासान्अकृतअकरोदित्यर्थः किंकुर्वन् सारमुत्कृष्टंगेयंअयत्गीतंशृण्वन्निितिभावः गत्यर्थाज्ञानार्थुःकीदृशे रंगे चंचलसारंगेसौरभ्याधिक्येनचंचलाःसारंगाःभ्रमराः यत्रतादृशे यद्वाचंचलसारंगेखेलत्पक्षिविशेषेइत्यर्थः यद्वा चंचलागमनागमनशीलाःसारंगागजायस्मिन्तस्मिन्नित्यर्थःचपुनरियंदमयंतिस्वोचितपदेषु अस्थितइतिपूर्वेणांन्वयः कीदृशीयंअक्षितुलितसारंगाअक्षिभ्यांतुलितःसारंगोमृगोययासासारंगश्चातकेभृंगेकुरंगेचमतंगजेइत्यमरः ४४

व्यधुं रवना मान्येषु प्रजा नृपे ष्वथ निवेद्य नामा न्येषु ॥ सूतै र्नामान्येषु प्रकीर्त्यमानेषु शोभना-मान्येषु ॥ ४५ ॥

सां गेन नलसमाना न नलसमानान मुत्र कतिचि त्पुरुषान् ॥ प्रैक्षत न नलसमाना ननलसमा नभू न्नतेषां भेदः ॥ ४६ ॥

व्यधुरिति सागइति युग्मम् अथएषुनृपेषुराजसुनामानिनिवेद्यउक्का सूतैर्मागधैः प्रकीर्त्यमानेषुस्तूयमानेषुपूर्वदिभिः कृतपरिचयेषुसत्सु तथानामसंभावनायां अन्येषुमान्येषुदेवेषुप्रकीर्त्यमानेषुसत्सुएषुकेषु येषुनृपेषुप्रजास्तत्रत्याजनाअवनामान्नमस्कारान्व्यधुश्चक्रुः साशोभनाभव्यामैमीअमुत्रस्वयंवरेकतिचित्पुरुषान्ननक्षेतइतिनाकिंतुददर्शकीदृशान्अनलसमानानग्नितुल्यान् एवंनलसमानांदेदीप्यमानान् एवंअनलसमानान्नअलसमानाअनलसमानास्तान् अंगेनशरीरेण नलसमानान्नलेनसदृशान्यतस्तेषांनलसमानांपुरुषाणामिंद्रादीनां भेदोविविच्यज्ञानंनाभून्नजातं ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

रुचिकृतनासत्यागाः स्फुरतु नलो यदि च वच्मि ना सत्या गाः ॥ अपि दीना सत्यागां न्याययुतेनै व वर्त्मना सत्यांगा ॥ ४७ ॥

रुचीति चपरंयद्यहंसतीसाध्वीयद्यहंअसत्याःगावाणीःनवच्मिनवदामि तथादीनापियदिन्याययुतेनैववर्त्मनाधर्ममार्गेणैवआगांगच्छामियद्यहं सत्यागात्यागेनदानेनसहवर्तमानातदानलः स्फुरतुइंद्रादिभिन्नत्वेनज्ञानविषयोभवतु कीदृशोनलः रुचिकृतनासत्यागाःरुच्याकांत्याकृतः नासत्ययोर्दस्त्रयोः आगोऽपराधोयेनदस्राधिकसंदरइतियावत् ॥ ४७ ॥

यदि वा भावं न्यस्य स्थता स्म नल एव नरविभा वन्यस्य ॥ देवसभा वन्यस्य द्विपस्य वपुषो भवे द्विभा वन्यस्य ॥ ४८ ॥

यदिवेति वासमुच्चयेयदिचेत्यदिअन्यस्यान्यस्मिन्पुरुषेभावांचित्ताभिप्रायंन्यस्यत्यरुका निपूर्वस्यासुक्षेपणइत्यस्यन्यस्येतिरूपम् अहंनल

एवस्थितास्मितिष्ठामिवर्तं तर्हि अस्यनलस्यवपुषः शरीरस्यविभा कांतिःअवनीरक्षिकाभवेत्भवतु कीदृशेनले नरविभौनराणांविभुर्न रविभुस्तस्मिन् कीदृशस्यवपुषः देवसभावन्यस्यद्विपस्य देवानांस भैववनंतत्रोत्पन्नस्यद्विपस्यहस्तिनः अन्योपिद्विपोवन्योभवति ४८॥

कृतभावा सा वनिता निति भुव मैक्षत् सुरान् सुवासा वनिता ॥ स्वपतिं वा सावनिता चिन्हं धार्मिकजने ध्रुवा सा वनिता ॥ ४९ ॥

कृतेति असौवनिताभैमीभुवंभूमिमनितान्अप्राप्तान्भूमिस्पर्शरहि तान्सुरान्देवानैक्षतापश्यत् कथंभूतासा इत्यनेनप्रकारेणकृतभावा कृतोभावश्चित्ताभिप्रायोययासा एवंसुवासाःसुष्ठुशोभनंवासोवस्त्रंय स्याःसा वाशब्दश्चार्थेःचपुनःस्वपतिंनलंऐक्षत् कीदृशंस्वपतिंअव न्यासहवर्त्तमानःसावनिःतस्यभावःसावनितासैवचिन्हंयस्यतंभूमि युक्तपादत्वात्देवभिन्नत्वेनअपश्यदित्यर्थः देवानान्तुतद्राहित्यंस्वा भाविकं तंकम् यस्यनलस्यअवनितावनंरक्षणमस्यास्तीत्यवनी अवनिनोभावोऽवनितारक्षणवत्ताधार्मिकजनेसाधुनिजनेध्रुवानिश्चि ताआसभवतिस्मआसेतिवभूवार्थेऽव्ययम् ॥ ४९ ॥

स्वरिरंसा देवाल्याकुलया दृष्ट्या र्थिता पि सा देवाल्या ॥ वपुषि ससादे वाल्या दवृत नल मुपस्थितं रसा देवाल्या ॥ ५० ॥

स्वेति सामैमीआल्यासख्याकरणेनरसादेवप्रीतिरेवतंनलमवृतअवृणु त कीदृशंनलं उपस्थितंसमीपेतिष्ठंतम् कस्मिन्सति बाल्याद्बाल्य मारभ्यबालानवयौवनातस्याभावोबाल्यंतस्मात्बाल्यात्धैर्यात्वावपु षिससादेसतिसखेदेसति कीदृशीसा देवाल्यादेवपंक्त्याअर्थिता

पिशाचितापि एवंदृष्ट्यादृशास्वरिरंसादाइवस्वस्यारिरंसारंतुमिछा तांददातीतिस्वक्रीडाप्रदाइव कीदृशादृष्ट्या अल्याकलया भ्रमरइवचंचलया ॥ ५० ॥

सत्सदसो माननया रुद्रसमो यः स्वतेज
सो माननया ॥ प्रवृतः सोमाननया नलो
बभौ भुवि गुणेन सो माननया ॥ ५१॥

सदिति सनलोबभौशुशुभे कीदृशः अनयासोमाननयाचंद्रवंदनया भैम्याप्रवृतः पतित्वेनस्वीकृतः सकःयःसत्सदसः सतांदेवानांसाधूनांवायत्सदः सभातस्याः यामाननातयारुद्रसमः शिवसदृशः रुद्रांशत्वात् अनयाकयास्वतेजसापातिव्रत्येनउमानेतिनकिंतूमैवएतेन शिवपार्वतीयोगोपिवर्णितः कीदृशोनलः गुणेनशौर्यादिनाभुविपृथिव्यांअमान्नमातीत्यमान् अधिकगुणइत्यर्थः ॥ ५१ ॥

मददंभा वर मस्यत् ज्ञात्वा थ मनो
गुरुप्रभावरमस्य ॥ सुरवृषभा वर मस्य
प्रादिश्य जग्मु र्गतप्रभावरमस्य ॥ ५२ ॥

मदेति अथसुरवृषभादेवश्रेष्ठाइंद्रादयोऽस्यनलस्यवरंप्रदिश्यदत्वाजग्मुर्ययुः वरदानेहेतुमाह अस्यनलस्यमनश्चित्तंमददंभौमदश्चदंभश्च तौअरंझढितिअस्यतृत्यजतृज्ञात्वा कीदृशस्यास्यगुरुप्रभावरमस्य प्रभावश्चरमाचप्रभावरमेगुर्व्यौप्रभावरमेयस्यतस्य यद्वा गुर्वीप्रभवे नरमालक्ष्मीर्यस्य एवंगतप्रभावरमस्य गतोनष्टः प्रभाया कांतेरवरमोऽशोभनत्वंयस्मात्सः तस्यातिशयितकांतेरित्यर्थः ॥ ५२ ॥

गुरुमहिमा परमाया स्तंभी नल एष वसति माप रमायाः ॥ प्रियया माप रमायाः स्वपुर मगु र्यत्र तं क्षमापरमायाः ॥ ५३ ॥

गुर्विति एषःनलः प्रिययाभैम्याअमासहतत्स्वपुरंस्वनगरमापप्राप स्यादमासंन्निधानार्थेसहार्थेइतिहेमचंद्रः कीदृशः गुरुमहिमामहतो भावोमहिमागुर्वीमहिमायस्यसः एवंपरमायास्तंभीपरेषांशत्रूणां यामायातस्याः स्तंभीरिपुकपटनाशकइत्यर्थः कीदृशंस्वपुरं परमा याउत्कृष्टायाःरमायाः लक्ष्म्याः वसतिंस्थानंतत्क्रियत्रपुरेआयाः धनागमनानिक्षमापरंसहिष्णुताशीलंवंनलमगुःप्रापुः ॥ ५३ ॥

शशिना समहासमहा नगरे जनता समहा समहास्त मुदं ॥ अति भासुरया सुरया व्य हर द्यतनो त्सुरया सुरयागमपि ॥ ५४ ॥

इतिश्रीनलोदकाव्येकालिदासकृतौ प्रथमोल्लासः ॥ १ ॥ ॥ ॥

शशिनेति जनताजनसमूहः नगरेनलपुरेमुदंहर्षंसमहास्तप्रापओ हाङ्गतावित्यस्यधातोः प्रयोगः येगत्यर्थास्तेप्राप्त्यर्थाज्ञानार्थाश्च किंभूताजनता शशिनाचंद्रेणसमहासमहा समंहासस्यंमहस्तेजोय स्याःसा महश्चोत्सवतेजसोरित्यमरः एवंसमहामहेनउत्सवेनसहव र्तमानासाएवंसुरयाशोभनोएयः शब्दोयस्याःसासुरयापुनः जनतैव सुरयामदिरयाव्यहरच्चिक्रीड सुरयागमपिदेवार्चनमपिव्यतनोदक रोत् कीदृश्यासुरया भासुरयास्वच्छया ॥ ५४ ॥ इतिश्रीनलो यसटीकायांसुबोधिन्यांप्रथमोल्लासः ॥ १ ॥

अथ रति रेकांतेन प्राप्ति नलेना त्र मंदिरे कांतेन ॥ तां पुन रेकांतेन प्राप्तवता रिपु-मदातिरेकांतेन ॥ १ ॥

अथेति अथानंतरंकांतेनकमनीयेन एवंतांभैमींपुनरेकांमहींचप्राप्तव तायद्वा एकांमुख्यांतांभैमीमेवप्राप्तवता एवंरिपुमदातिरेकांतेनरिपूणां शत्रूणांमदोगर्वस्तस्यातिरेक आधिक्यंतस्यांतेननाशकेन तेननलेन एकांतेनातिशयेनात्रमंदिरेरतिः क्रीडाप्रापिप्राप्ता यद्वा एकांतेत्रमंदि रेरतिः नप्रापीतिनर्कितुप्राप्तैवकाक्वर्थेनञ् ॥ १ ॥

बभौ स सारसागर श्चकास सा रसार्द्रधीः ॥ मधुः ससारसारव स्तदा ससार सार्तवः ॥ २ ॥

बभाविति सारस्यबलस्यसागरःसमुद्रः सनलोबभौशुशुभे सारोव लेस्थिरांशेचेत्यमरः एवंरसार्द्रधीः रसेनप्रेम्णाआर्द्रारसकोमलाधीर्बु द्धिर्यस्याः सादमयंतीचकासशुशुभे तदातस्मिनवसरेमधुर्वसंतः स सारआजगाम मधुश्चैत्रतुदेत्योष्वितिहेमचंद्रः कीदृशोमधुः ससार सारवः सारसानामारवःशब्दस्तेनसहितःपुनःकीदृक् सार्तवः ऋतौ भवमार्तवंपुष्पादितत्सहितः सृगतावित्यस्यलिटिससारेति ॥ २ ॥

समुदधिता शालीनां करेण कणिशाग्ररुचि जिता शालेनां ॥ दिनभर्ता शालीना मिव नलिनी मथ समुत्थिता शालीनां ॥ ३ ॥

समुदधीति दिनभर्त्तासूर्यः करेणकिरणेननालिनींसमुदधितसमुत्थापि तवान्विकासयामासेतियावत् अथानंतरमलीनांभ्रमराणामाशाइ च्छासमुत्थिताउदिता कीदृशेनकरेण शालीनांधान्यानांकणिशाग्र रुचिजिताकणिशाग्रस्ययारुक्तांजयतीतितत्तेनव्रीहिमंजर्यग्रकांति

जिता कणिशंशस्यमंजरीत्यमरः कीदृशींनलिनीं आशालीनांचंद्र करस्पर्शात्आशासुदिक्षुलीनांअदर्शनगताम् कामिवशालीनामिव लज्जितामिव अन्यापिपरपुरुषकराकृष्टालज्जिताभवति परपुरुषभ क्तापिस्वामिनानत्यक्ताकरेणोद्धृतातत्रखिद्यानांआशाभवतीतिभावः अलिःखिद्येचषट्पदेइतिरंतिः ॥ ३ ॥

कु रवाप च सारसकाकुरवान् कुरवाख्य नगो
पि तदां कुरवान् ॥ क मलं कृतव द्गतपं
क मलं क मलं न विलोभयितुं कमलं ॥ ४ ॥

कुरवापेति तदावसंतकालेकुः पृथिवीसारसकाकुरवान्सारसानांका कवोमनोहरायेरवाः शब्दास्तानवापप्राप कुरवाख्यनगोपिकुरुव कवृक्षोप्यंकुरवान्जातइतिशेषः कमलंपंकजंजलंअलंकृतवत्ऽशोभ यत् एवंकंपुरुषंविलोभयितुन्नअलंअपितुसर्वानेवरंजयितुंसमर्थं की दृशंकम् गतपंकमलंगतः पंकरूपोमलोयस्यतत् तंकर्दमरहितमि त्यर्थः ॥ ४ ॥

अगु रतिमहिमानीतः ततो रविमहांसि
गुरुतमहिमानीतः ॥ भवनं महिमानीतः
स्मरेण परितःशराख्यम हिमा नीतः ॥ ५ ॥

अगुरतीति रविमहांसिसूर्यतेजांसिगुरुतमहिमानीतः अतिशयेनगु रुर्गुरुतमागुरुतमाचासौहिमानीचसातथाततः पंचम्यास्तसिः इत स्ततःअगुःप्रासरन् कीदृशानिरविमहांसिअतिमहिमानिअत्यंतंम हिमायेषांतानिमहाप्रभावाणि मानीअभिमानीसनलः महिमहउ त्सवस्तद्युक्तंभवनंप्रासादमितःप्राप्तः कीदृशोमानीपरितः समंतास्म रेणकामेनशराख्यमहिंसर्पमानीतःप्रापितः सर्पसदृशस्ववाणगोचरी

कृतइत्यर्थः कामपीडयाविरहिमप्रतापेनचबहिः स्थातुमशक्नुवन् गृहंगतइतिभावः ॥ ५ ॥

स्मरसूचितया जगतःक्षितिसूचितया भव
द्वि चंपकमुकुलं ॥ तद. सूचितया व्यथया
निरसू चितया यया वियु ग्दंपतिकौ ॥ ६ ॥

स्मरेति हिनिश्चयेतच्चंपकमुकुलंचंपककुड्मलंस्मरसूचितयाअनंगसू चेर्भावत्वेनाभवत्जातम् ततूकिम् यन्मुकुलम् जगतः क्षितिसूचि तया जगतःसंसारस्यक्षितौप्रहारेसुतरामुचितयायोग्यतयातयातज्ज न्यया व्यथयाअसूचिज्ञापितम् तयाकया यया चितयावृत्त्यिप्राप्तया व्यथयावियुक्दंपतिकौविरहितस्त्रीपुरुषौनिरसूगतप्राणौकृतौ स्वा र्थेकः ॥ ६ ॥

विरलोच्चपलाशस्य प्रचुरं पुष्पं बभूव च
पलाशस्य ॥ स्मरनीचपलाशस्य प्रा
श्या ध्वगपिशितचारु च पलाशस्य ॥ ७ ॥

विरलइति चपुनः विरलोच्चपलाशस्यविरलानिअप्रचुराणिउच्चानि पलाशानिपत्राणियस्य पत्रंपलाशंछदनंदलंपर्णंछदःपुमानित्यमरः तस्यपलाशस्यब्रह्मवृक्षस्यप्रचुरंपुष्पंबभूवजातम् कीदृशंपुष्पम् चप लाशस्यचपलाआशातृष्णायस्यतस्यस्मरनीचपलाशस्यस्मरएवनी चस्तुच्छः पलाशोमांसाशीराक्षसस्तस्यप्राश्याध्वगपिशितचारुप्रा श्यंभक्षणयोग्यंयत्अध्वगस्यपथिकस्यापिशितंमांसंतद्वच्चारुमनोहरं पथिकप्राणहारकत्वेनस्मरस्यराक्षसतुल्यत्वम् ॥ ७ ॥

ऋतौ बभु र्निशाङ्कया विभाविभाविभा विभाः ॥
कला श्च तेषु सत्पते रदा रदारदारदाः ॥ ८ ॥

ऋताविति विभाविभाविभौविभावोरत्यादिकारणांवियतेयस्याः सा विभाविनीभाकांतिस्तयाविभौष्यापकेऋतौवसंतेनिशाव्हयाइभाः निशैवाव्हानामयेषांतेइभाहस्तिनः मदजनकत्वात् रात्रिरूपाहस्ति नइतिरूपकम् बभुः शुशुभिरेचपुनस्तेषुरात्रिलक्षणगजेषुसत्पतेश्चंद्र स्यकलाः रदादंताःबभुःकीदृशाःरदाःअदारदारदाः अदाराः जाया रहितास्तेषांदारदाः दारंस्तदयविदारणंददतीतिते यद्वा किंभूतेऋतौ विभौविशेषेणशोभमाने किंभूताइभाः विभाःविशेषेणशोभमानाः किंभूतारदाः विभाः विशेषेणशोभमानाः ॥ ८ ॥

इह ललनाशोकालि प्रदेन येना त्ममदवि
नाशोकालि ॥ कामेना [redacted]कालिस्वनहूंकृ
तिभिः सदिक्ष्वनाशो काल ॥ ९ ॥

इहेति इहवसंते ललनाशोकालिप्रदेनग्रेनललनास्त्रीतस्याःशोकस्या लयःपंक्तयस्ताःप्रददातिकामिनीविरहंविस्तारयतायेनपुरुषेणात्ममह विनाशः आत्मनोयोमहः कामोत्सवस्तस्यविनाशः अकालिअकारि सपुरुषः दिक्षुदिशासुअशोकालिस्वनहूंकृतिभिरशोकवृक्षसंबंधिनोये अलयोभ्रमरास्तेषांस्वनाः शब्दास्तएवहूंकृतयस्तर्जनावाचस्ताभिः करणेनकामेनअनाशः आशावांछातयारहितोपिअकालिअबंधिजि तेंद्रियोपिवसंतेभ्रमरशब्दादिनावत्थोभवतीतिभावः अथवानविद्य तेनाशोयस्यसमृत्युंजयतुल्योपिकामेनअबत्थिइत्यर्थः ॥ ९ ॥

स्मरस्य युद्धरंगतां रसारसारसारसा ॥ जिता
वियोगिनः समुन्नतेन तेनतेन ते ॥ १० ॥

स्मरस्येति सारसारसासाराःश्रेष्ठाःसारसाः पक्षिणोयस्यांसा रसा पृथ्वीस्मरस्य युद्धरंगतांसमरभूमिभावं आरप्रापसमुन्नतेनतेनसम्यक

प्रकारेणोन्नताउत्कृष्टाइनता प्रभुतायस्यसतेनतेनकामेनतेपुरुषाजितः स्ववशीकृताःतेके येवियोगिनः सस्त्रीकाःस्त्रीरहितावा स्मरतापपराजिताःसंतःस्त्रीभिःसहासक्ताबभूवस्थितिभावः यद्वा कीदृशीरसासार सारसा आरस्यतइत्यारसःशब्दःसारसानांयःशब्दस्तद्विशिष्टा॥१०॥

नुन्नमना मधुना ना श्रयति मृतिं को विनां गनामधुना ना ॥ इति ललना मधु नानाविध मधयत् किल तदर्थना मधुनाना॥ ११ ॥

नुन्नेति अधुनावसंतसमये मधुनावसंतेननुन्नंप्रेरितंमनश्चित्तंयस्यसः नापुरुषोयोऽगनांरमणींविनामृतिंमृत्युन्नाश्रयतिनप्राप्नोति अपितुसर्वोपिमृतिंआश्रयत्येव किलसत्येइतिहेतोर्ललनास्त्रीनानाविधंनानाप्रकारंमधुमद्यम् अधयत्अपिबत् कीदृशीललनातदर्थनांतस्यनायकस्यार्थनायाञ्चातांअधुनानाअनिराकुर्वाणाअंगीकुर्वाणेत्यर्थः रतिसमयेपुरुषः अस्माकंवशतामेष्यतीत्यानंदेनमधुअपाययादितिभावः यद्वा तन्मरणशंकयामधुअधरामृतंअपाययदितिभावः ॥ ११ ॥

पिकोपि कोपि को पिको वियोगिनी रभर्त्सयत् ॥ वचांसि भंग मालप न्नि तानि तानितानि तत्॥१२॥

पिकेति कोपिकःकोपोऽस्यास्तीतिकोपीकोप्येवकोपिकः सकोप इत्यर्थः यद्वा कोपयतीतिकोपिकस्तासामेवकोपकर्तेतियावत् अपि संभावनायांएतादृशः कोपिपिकः कोकिलस्तावियोगिनीरभर्त्सयत्भर्त्सितवान् भर्त्सनंत्वपकारगीरित्यमरः किंकुर्वन् भंगरचना विशेषमितानिप्राप्तानि तानितानिवचांसिवसंतकालीनानिआलपत्कुर्वन् ॥ १२ ॥

श्रीरापि कलापेन प्रवृत्य माम्रावलीषु पिक
लापेन ॥ न कलापिकलापेन प्रनर्त्तन मका
रि वाग पि कला पे नं ॥ १३॥

श्रीरापीति कलापेनकलाःपातीतिकलापश्चंद्रस्तेनश्रीःशोभाआपि प्राप्ता पिकलापेनपिकानांलापः संलापस्तेनआम्रावलिषुआम्रवृक्ष पंक्तिषुप्रवृद्धमतिवृद्धिंप्राप्तम् कलापिकलापेनकलापावर्हाएषांसंती तिकलापिनोमयूरास्तेषांकलापेनयूथेनप्रणर्तनंप्रकृष्टंनृत्यंनाकारीतिन किंतुकृतमवेत्यर्थः चपुनःकलापरिस्फुटावागप्यापप्राप्ता ॥ १३ ॥

सहकारवृते समये सहका रहणस्य के नस
स्मार पदं ॥ सहकार मुपरि कांतैः सह का
रमणी पुरः सकलंवर्ण मपि ॥ १४ ॥

सहकारेति सहकारवृतेसहकारआम्रवृक्षस्तत्पुष्पमपिसहकारंतेनवृते समयेवसंतेकेपुरुषाः रहणस्यस्त्रीविरहजन्मदुःखस्यसहकाः सहनक्ष माःनकेपीत्यर्थः कारमणीस्त्रीकांतैःसहभर्त्तृभिःसहउपरिअंतेसहकारं हकारवर्णसहितंपुरआदौसकलवर्णमपिकश्चलश्चकलौवर्णौताभ्यां सहितंपदंवाक्यंकलहमितियावत् नसस्मारनस्मृतवतीतथाचसर्वैव कलहंविस्मृत्यकांतसंगमंचकारेतिभावः ॥ १४

अधिगतकामधुरा गाद गमेत्य भ्रमरपटलिका
मधु रागात् ॥ पीत्वो त्कामधुरा गा द्रुत मकृत
ततः श्रि यो धिका मधु रागात् ॥ १५ ॥

अधीति रागात्प्रीतेःमधुपुष्परसंपीत्वाद्रुतंशीघ्रंउत्काउत्कंठितासती अधिगतकामधुराअधिगताप्राप्ताकामस्यधूर्भारोययासात्वैंयेतत्कर्तव्य मितिस्वीकृतमन्मथाज्ञासमुदायेतियावत् एवंभूताभ्रमरपटलिकामधु

पश्रेणिरगाद्वृक्षात्अंगवृक्षमेत्यप्राप्यमधुराःगाः वाणीरुताकरोत्ततः भ्रमरमधुरगुंजितात्मधुर्वसंतोऽधिकाःश्रियःशोभाआगात्प्राप॥ १५॥

न समानसमानसमानसमागम माप समीक्ष्य वसंतनभः ॥ भ्रम दभ्रम दभ्रमदभ्रमदभ्रमरच्छलतः खलु कामि जनः ॥ १६ ॥

नसमानेति खलुनिश्चयेकामिजनःकामुकसमूहःसमानसमानसमानसमागमंनआपमानसेमानोमानसमानस्तेनसहवर्तमानःसमानसमानः समानसमानश्चासौसमानः बंधुश्चमनोवर्तिमानसहितबंधुरिति यावत् तस्यसमागमंनप्रापेतिकाकुःप्रापैवेत्यर्थःयद्वासकामिजनःमानसेचित्तयोमानः तेनसमानस्तुल्योयः समागमःतंखलुनिश्चितंनप्राप किंतुवसंतोद्दीपितःसन्अकालसमागमंप्रापेत्यर्थः किंकृत्वा वसंत नभःवसंतसंबंधिनभः आकाशंसमीक्ष्यदृष्ट्वा कीदृशंनभः अदभ्रमदभ्र मदभ्रमरच्छलतःभ्रमदभ्रम् अदभ्रंबहुलंमदोयेषांतेअदभ्रमदः मेघ मालात्वेनस्वास्मिन्भ्रमंददतीतिभ्रमदाः अदभ्रमदाश्चतेभ्रमदाश्चते भ्रमराश्चतेषांछलतोव्याजात् भ्रमंत्यभ्राणिमेघायत्रतत्अभ्रंमेघोवारि वाहःअदभ्रंबहुलंबहुइत्यमरः ॥ १६ ॥

गत मत्र च येन गृहाद समुत्तरतां त रतांतर तांतरतां ॥ पर एव विकार इयाय बृहत्तमसं तमसंतम संतमसं ॥ १७ ॥

गतमिति अत्रवसंतसमयेचपुनर्येनपुरुषेणगृहाद्गृहंनिर्गतंपरः शत्रुःविकारोधातुविकारएवतंइयायप्राप कीदृशेन अंतःअतांतरतांतरतांअसमुत्तरताअंतः हृदिअतांतंअविस्तीर्णयद्रतांतरंसुरतांतरंतस्यभावस्तत्तांअसमुत्तरताअप्राप्तवतायद्वाअंतः हृदिअतांतंअसमाप्तंरतंयस्या

साअतांतरताअंतर्मनसाअतिस्वामिनंगच्छतिसततंध्यायतीतिया वत्साअंतरताअतांतरताचासौंअंतरताचेतिसातांअसमुत्तरताउल्लंघ यतात्यक्तवतातृल्लवनतरणयोरिति किंभूतंपुरुषम् बृहत्तमसंतमसं बृहत्तममधिकंसंतमसमज्ञानंयस्यतम् एवंअसतमविवेकिनं कीदृशःविकारः असन्अपरिहार्योऽसाधुर्वा ॥ १७ ॥

क्रुधि कां तवशं नवदाम समापन यापनया पनयाप नया ॥ त मृते ऽनुशयेन च ताम शनैर वतारवतारव तारवता ॥ १८ ॥

क्रुधीति यास्त्रीक्रुधिक्रोधेसतिनवदामसंमापनयापनया नवंचतद्दाम चनवदामनवीनामालातस्याः समापनंसमाप्तिस्तयायायापनाकाला तिक्रमस्तेनकरणेनकांतवशंनायकसमीपंनआपनप्राप यापनंकाल विक्षेपेइतिहेमः कीदृशीया अपनयाअपगतोनयोनीतिर्न्यस्याःसा अरवतामूकत्वंअनुशयेनपश्चात्तापेन सहअशनैःशीघ्रंतंकांतंऋतोवि नातांनायिकांआरप्राप कीदृशेनानुशयेन आसमंतात्अवतारवता अवतारोस्यास्तीत्यवतारवान् तेनतदानीमुत्पन्नेन वतखेदे ॥ १८ ॥

नभसो विवरं कुसुमेक्षणभाग तरो गतरो-गतरो गतरो ॥ वद कांत मवेक्ष्य यथा द्य मधा वर मे व रमेव रमे वर मे ॥ १९ ॥

नभसइति श्रितेतियुग्मं हेवरश्रेष्ठअगतरोहेपर्वतसंबंधिवृक्षत्वं नभसआकाशस्यविवरमंतरंअतरः तीर्णवानसिअत्युच्चोसीत्यर्थः की दृशस्त्वम् कुसुमेक्षणभाक्कुसुमान्येवेक्षणानिनेत्राणितद्भाक्तद्युक्तः एवंगतरोगतरः अतिशयितोरोगोरोगतरः गतोरोगतरोयस्ययस्मा द्वासदुःसहरोगरहितइत्यर्थः अतोमेकांतमवेक्ष्यदृष्ट्वातथावदकथयय

थाअद्यमधौवसंतेअरमेवशीघ्रमेवरमेवलक्ष्मीरिवारमेक्रीडांकरोमिल धुक्षिप्रमरंद्रुतम् क्षीराब्धितनयारमेत्यमरः ॥ १९ ॥

श्रितेति गा मनागतस्वबंधुका मना ऽगतः ॥
पराप नाम नागत स्ततामकामनागतः॥ २० ॥

श्रितेति पराउत्कृष्टानायिकाइत्यनेनप्रकारेणश्रिताआश्रितार्थादृक्ष मेव अतःअगतएतस्माद्दृक्षात्मनाकृईषदपिगांप्रत्युत्तरवचनंनआप नप्राप कीदृशी अनागतस्वबंधुकानआगतःस्वकीयोबंधुभर्त्तायस्याः सा नामनिश्चयेकामनागतःकामएवनागः कृष्णसर्प्पस्त स्मात्ततासतांम्यतिस्म अनेनप्रलापोन्मादव्याधयइतितिस्रोदशाः सुचिताः ॥ २० ॥

का ललना दिवसं तं कुसुमशर मसोढ हृद्य
नादि वसंतं ॥ अलिभि रनादि वसंतं दृष्ट्वा
यत्रा त्मनो ऽर्थनादि वसं तं ॥ २१ ॥

केति काललनाकामिनीतन्दिवसंतस्मिंदिवसेवसंतऋतौकुसुमशर मसोढसहितवतीनकापीत्यर्थः दिवसमितिकालाध्वनोरत्यंतसंयोगे तिद्वितीयाकिंभूतंकुसुमशरंहृदिमानसे अनादिसर्वदावसंतंस्थितिमं तम् यत्रदिवससंतवर्तमानंवसंतंऋतुंदृष्ट्वाअलिभिर्भ्रमरैरनादिनादो ऽकारित्यर्थः उत्प्रेक्षतेआत्मनोऽर्थनादिवआत्मियसुरतप्रार्थनादिव तथाच कीटाअपिसुरतंप्रार्थयंतिकिमुतमानुषीतिभावः ॥ २१ ॥

स्वय मथ मंदारितया युक्तो युक्तं नलः स
मंदारितया ॥ आरामं दारित्या मदनेन
धिया पदुत्तमं दारितया ॥ २२ ॥

स्वयमिति अथानंतरं सनलःस्वयंमंदारितयायुक्तंमंदाराअस्यसंती तिमंदारीमंदारिणोभावोमंदारितातयायुक्तंसहितंमंदारवक्षसमहसहि

तम् उत्तमंश्रेष्ठमारामम्उपवनमापत्प्राप कीदृशोनलः मंदारित यायुक्तः मंदाअरयोऽस्यसंत्यसौमंदारितस्यभावस्तत्तातयासहितः कर्त्तव्यविचारानभिज्ञशत्रुत्वसहितः यद्वामंदश्चासौअरिश्चेतिमंदा रिः तस्यभावः मंदारितातयाहितौतृतीयाशत्रुभावेनकामेनखंडित धियायुक्तइत्यर्थः एवंमदनेनस्मरेणदारितयाखंडितयाबुध्यायुक्तः एवंदारितयायुक्तः दाराः अस्यसंतीतिदारीदारिणोभावोदारितातया सहितः स्त्रीमत्तयासंयुक्तः ॥ २२ ॥

अनुव्रता समाननं समा ननंद भीमजा ॥
तं मिंदुना समाननं समाननंदने वने ॥ २३ ॥

अनुव्रतेति समाननंमाननापूजातयासहितंपूज्यमित्यर्थः इंदुनास माननंचंद्रसदृशमुखंतंनलंअनुव्रताअनुगंताअनुबद्धावा समासल क्ष्मीकाभीमजादमयंती समाननंदनेसमानंसदृशंनंदनंइंद्रवनंयस्य तस्मिन्वनेननंदआनंदंप्राप्तवती समाननंदेतिवाक्रियापदम् ॥ २३

इह रुचिरा मावलयस्व दृश मिति पृथक् प्रि
यस्य रामावलयः ॥ प्राप्तारामा वलयस्फुरो
गिरा ऽयदुदरे भिरामा वलयः ॥ २४ ॥

इहेति हेसुंदरिइहवनेरुचिरांमनोज्ञांदृशंचक्षुरावलयस्वआवर्तयइत्य नेनप्रकारेणप्रियस्यभर्तुर्गिरावचनेनताःरामावलयः स्त्रीश्रेणयःपृथक् एकैकशःप्राप्तारामाआरामगताअभूवंनरण्यंजग्मुरित्यर्थः कीदृश्यःव लयैःकटकैः स्फुरंतीतिक्विप्बलयस्फुरः कटकंवलयोऽस्त्रियामित्य मरः अथवाप्रियस्यैवचनेनस्फुरस्तुष्टाबभूवुः कथंभूताःप्राप्तारामाव लयः प्राप्ताआरामाणांआवलयोयाभिस्ताइत्यर्थः ताःकाः यदुदरेया सामुदरेऽभिरामाःसुंदरावलयस्त्रिवलीभंगाइत्यर्थः करोपहारयोःपुंसि वलिः प्राण्यंगजेस्त्रियामित्यमरः ॥ २४ ॥

नवकुसुमानमनागा गंतुं नैछ त्परा समान मनागाः ॥ अजनि पुमान मना गाश्रित्य स सत्कुसुमदानमान मनागा ॥ २५ ॥

नवेति नवकुसुमानमनागाःनवैःकुसुमैरानमंतीतिनवकुसुमानमना स्तादृशाअगावृक्षायासुतागाःवनभुवःगंतुंयातुंपराऽन्यास्त्रीनैच्छन्नाया सीदिति कीदृशी समानमनाः समानंमानसहितंमनोयस्याःसा कृतमानेत्यर्थः सपुमांसापराधःपुरुषःअमनाक्अनल्पंसत् सुकुसुम दानमानंसुकुसुमानांदानमेवमानःसंमाननातामाश्रित्यअनागानि रपराधोऽजनिजातः सपुष्पवनंगंतुमनिच्छंत्यामानिन्याःस्वावचित सत्पुष्पदोननमानमपाचकार सत्कुसुमदामदानमितिपाठेपुष्पमाला दानमाश्रित्येत्यर्थः ॥ २५ ॥

त्रिभिःकुलकं रुषितं सखि सादं ममुष्य लसत्त लुतेतनुते तनु ते तनुते ॥ न न वाननवाननवान नवा गिहते चरणे मृति मेष्यति सः ॥ २६ ॥

रुषितमिति नायकप्रेरितदूतीवाक्यं हेसखिलसंतनुतेतनुतेलसंती तनुर्यस्याअसौलसत्तनुस्तद्भावस्तत्त्तातयाइताप्राप्तानुतिस्तुतिर्यंयासा तत्संबुद्धिः कमनीयशरीरतालब्धस्तुते तेतवतनुस्वल्पमपिरुषितंरो षोऽमुष्यःतवप्रियस्यसादमवसंन्नतांतनुतेविस्तारयति त्वयिरुष्टायाम स्यवहुदुःखंजायतइतिभावः सतवकांतःइहास्मिन्वसंतेतेचरणेत्वत्प दैऽनवाक्अवाक्अधोमुखः नअवाक्अनवाक्अभिमुखः अथवाअ वाक्मूकःअनवाक्स्तुतिवाक्यसहितःसंन्नित्यर्थः कथंभूतःवाननवा ननवान्वानंशुष्कंनवंयौवनोदयसुंदरमाननंमुखंयस्यसतादृशः सप्रि यः मृतिंनएष्यतिइतिनापितुमरिष्यत्येव त्वच्चरणपतितस्याःप्रिया

स्तिष्ठतनाचंन्मदनव्यथयाशुष्कमुखस्यमरणमवातिभावःमृतःअत्य त्रनतिमितिपाठेनतिंप्रणामंएष्यंतीत्यर्थः स्तवःस्तोत्रंनुतिस्तुतिरित्य मरः वानंशुष्केगतौगंधइतिवैजयंती पराङ्मुखःपराचीनःस्यादवाङ् प्यधोमुखइत्यमरः इणगताविंत्यस्यलृटिएष्यतीति ॥ २६ ॥

अपि चैत्यमगान वतानवता नवता नवता
स्ततरा मधुना ॥इह सौख्य मगोचर माचर
मा चरमा च रमा स्य न रम्यतरा ॥ २७ ॥

पुनस्तामेवाह अपीति हेसखिअवतानवता अवतानोविस्तारोऽ स्यास्तीत्यवतानवान् तेनमधुनावसंतेननवतानवीनतानअस्ततरा ऽति शयेनत्याज्या वताश्चर्येकिंतुवसंतोनूतनतांत्यजिष्यत्येवेतिभावःकिं कृत्वा नगान्वृक्षानेत्यप्राप्य इहप्रौढवसंतेऽगोचरंवक्तुमशक्यंसौख्यं आचरलभस्वअस्यवसंतस्यचरमापश्चिमारमालक्ष्मीश्चपुनःमाशोभा रम्यतरासुंदरीनभवति वसंतमध्येभर्त्रासहरत्यादिकंसुखमनुभूयतांप श्चात्तनीशोभातुनभव्येतिभावः नुन्नुत्तास्तनिष्ठ्यूताविद्धक्षिप्रेरिताःस माः नवीनोनूतनोनवः आचरेतिचरगतिभक्षणयोरित्यस्यलोटि २७

इति लालिकया लिकया तकचै रतिका लिक-
या लिकया कथिता ॥दयितं समया स मया
दपरा व्यहर त्स मया समया च तया ॥२८॥

इतीति इत्यनेनप्रकारेणलालिकयालालयंत्याआलिकयासख्याक थिताउक्तापरास्त्रीदयितंसमयाभर्तुःसमीपंसमयात्अगात् दयित मिति समयायोगेसमयाअभितइत्यादिनाद्वितीया समयांतिकमध्य योरित्यव्ययवर्गेमेदिनी समयादितियातेर्लङि चपुनःसकामुकः म यालक्ष्म्यासमयातुल्ययातयास्त्रियासहव्यहरद्विचिक्रीड कीदृश्या अलिकयातकचैरलिकेयाताप्रातायेकचाश्चर्णकंतलास्तैरतिकालिक

याश्यामलयासख्यावाविशेषणम् ललाटमलिकंगोधिःकचःकेशः शिरोरुहइत्यमरः ॥ २८ ॥

अतिरुचिमान स्तबकः सरस्तटो यं विचीय मानस्तबकः ॥ इह खलु मान स्तबकः प्रिया मिति परो नय त्समानस्तवकः ॥ २९ ॥

कश्चिन्मानवतीमानयंन्नाह अतीति हेसुंदरिअयंविचीयमानस्तवकोविभिःपक्षिभिर्भ्रमरप्रभृतिभिश्चीयमानामकरंदपानायान्विष्यमाणाःस्तवकापुष्पगुच्छायस्मिंस्तादृक् अथवाविचीयमानाअवचीयमानाःसमूहाःस्तवकायस्मिंस्तादृक् अस्तवकः अस्तागतावकायस्मात्तादृक्सरस्तटस्तडागतीरम् अतिरुचिमान्अतिसुंदरः इहास्मिंस्थलेतवकःमानःखलुनिश्चितंकः प्रस्तावःइतिक्रमेणसमानस्तवकःसमानःमानसहितःसादरइतियावत्स्तवकः स्तुतिर्यस्यसतादृक्कामुकः प्रियांस्त्रियंअनयदनैषीद्रत्यैइतियावत् पुष्पवासलोभभ्रमद्भ्रमरेवकादिराहित्येननिर्जनेमानोऽनुचितइत्येतादृशान्यस्थलाभावादिहसंभोगोभवत्वितिहस्तेगृहीत्वाकुंजमविशदितिभावः अनयदितिनियोलङि ॥ २९ ॥

अरुणतरपरागस्य प्रसवं प्रैक्षिष्ट न पुन रपरा गस्य ॥ हसितै रपरागस्य स्वै- स्तिष्ठ त्य पि लवेप्सु रपरा गस्य ॥ ३० ॥

अरुणेति अपरांन्यांगनाऽरुणतरपरागस्यअरुणतराः अतिशयेनारुणाः परागाः कुसुमरजांसियस्यतादृशस्यास्यअगस्यवृक्षस्यस्वैःस्वकीयैर्हसितैर्हासैरपरागस्यअपगतलौहित्यस्यअपराक्संमुखंलवेप्सुःपुष्पमवचिकीर्षुस्तिष्ठंत्यपिविद्यमानापिप्रसवंपुष्पन्नपुनः प्रैक्षिष्ट

नापश्यत्लोहितकुसुमस्यस्वहासेनशुक्लीभूतत्वाद्विस्मयोजातइतिभावः लवोऽभिलाषोलवने स्यादुत्पादेफलेषुष्पेप्रसवोगर्भमोचने शैलवृक्षौनगावगौइत्यमरः ईक्षदर्शनांकनयोरित्यस्मात्प्पूर्वाल्लुडचाटिसिचीटिरूपंम् ॥ ३० ॥

अवेक्ष्य पल्लवालयान गां छितालवालया ॥
लतातये व बालया वभे ऽन्यया ववाल या ॥३१

अवेक्ष्येति अन्ययावालयाषोडशवार्षिक्यालतातयाइवलतात्वेनरूपेणेववभेशुशुभे अन्याका यापल्लवालयान्नवपत्रयुक्तान्अगान् वृक्षान्अवेक्ष्यदृष्ट्वाववालउल्लासअन्यापिलताश्रितालवालाआश्रयभूतान्वृक्षांन्दृष्ट्वाउल्लसत्येवेतिभावः . यद्वा ववालचचालेत्यर्थः यथालतावृक्षानधिरोहितुंचलतितथेतिभावः वलप्राणनेस्खलनेवाधातोः रूपं कथंभूतयाश्रितालवालयापल्लवानयनार्थंश्रितमाश्रितमालवालंययातयेत्यर्थः ॥ ३१ ॥

व्रततीना मालीनां मध्ये ऽन्यो व्यचिनुतां
गना मालीनां ॥ अप्ये ना मालीनां स्मिता
च्च ज्ञान न्मदा च्च ना सा लीनां ॥ ३२ ॥

व्रततीति अन्यःकामिआलीनांसखीनांस्मिताद्धासात् चपुनरलीनांभ्रमराणामदाज्जानंन्नपिकलयंनपिअंगनांस्त्रियंव्यचिनुतविलोकयामास किंभूताम् व्रततीनांलतानांमध्येआलीनांसखीनांचमध्थेआलीनांगुप्तांनामसंभावनायाम् आदौसर्वाएवलताइतिज्ञानमासीत्इदानींकाचित्हसतिकुत्रचित्भ्रमराः स्वनंतिइतिज्ञात्वातत्रांगनामन्वेष्टुंगतवानित्यर्थः ॥ ३२ ॥

कमितुः कलुषाक्षिसुखार्थनभाग परा गपराऽ
गपरागपरा ॥ स्छिति मांप तथै व हृतः स
पुमान् नया न न याननयाननया ॥ ३३ ॥

कमितुरिति अगपरागपरावृक्षमकरंददर्शनोन्मुखीअतएवकलुषा क्षिसुखार्थनभाक् कलुषंपरागेणयदक्षितस्य यत्सुखंपरागनिष्का सनात्तस्ययाऽर्थनायाश्चातांभजतीतितद्भाक् अपरांगनाकमितुः क मयतीति कमिताभर्तातस्यापराक्संमुखंस्थितिंस्थानमापप्राप अन याअंगनयासपुमान्पतिस्तथैवतेनप्रकारेणभर्तुरभिमुखास्थितित्वेनन हृतइति नकिंतुवशीकृतः अनया कयाआननयाननयाआननंमुखं तस्ययानंभर्तृमुखसमीपप्रापणंतत्रनयोवैदग्ध्यंयस्याःसा नयनपतित मकरंदंदूरीकुर्वितिनायकाभिमुखंमुखंप्रसारयंतीतंजहारेतिभावः ३३

स्व मनेन समायतया व्यधिता गः स्वेव
कश्चन समायतया ॥ ऋजु मान समायतया
तस्मै ना क्रोधि जीवनसमाय तया ॥ ३४ ॥

स्वमिति कश्चनकामीतस्याः स्वभार्यायाःअग्रेआयतयाअतिदीर्घ यासमायतयामाययाकपटेनसहवर्तमानः समायस्तस्यभावः समाय तातयासकपटत्वेनआगः सुएवअपाराधेषुसत्स्वपिस्वमात्मानमनेन समपराधरहितंव्यधितचक्रे ऋजुमानसंकोमलचित्तंआयतयाप्राप्तत याअर्थात्कामिन्याजीवनसमायप्राणतुल्याय तस्मैभर्त्रेनाक्रोधिनकु पितम् ॥ ३४ ॥

अभवदनेना ना विस्मयदो न्यो मानिनीजने
नानावि ॥ अतिसुजने नाविस्खलनं यदु
पवन मनेना नावि ॥३५॥

अभवदिति मानिनीजनेविस्मयदोऽद्भुतदोअन्योऽपरोनापुरुषस्तत्त स्मात्धेतोरनेनाअनपराधोऽभवदंभूत् यद्यस्मादनेनातिसुजनेनातिसु हृज्जनेनपुंसानानाविनानाविधावयः पक्षिणोयस्मिंस्तादृशमुपवनमा रामोऽनाविस्खलनंवर्णनावैपरीत्यमपशब्दादिवातद्रहितंयथास्यात्त थाऽनाविस्तुतम् कृतापराधः कश्चित्पुमानुद्यानवनर्णनयैवतांप्रासीद यदितिभावः अनावीतिणुस्तुतावित्यस्यचिणिलुङिरूपम् ॥ ३५ ॥

जनाद सोः समानतः पदाहतिं समानतः॥
परो दधौ समानतः स्वमूर्ध्नि भासमानतः॥ ३६

जनादिति परोऽन्यः कामुकः असोः समानतः असुः प्राणःत स्यसमानतः सदृशात् प्राणतुल्यात्समानतः साहंकारात् भासमान तः शोभमानात् जनात्कांताजनात् पदाहतिंचरणेनआहतिंआ घातंसमानतोऽतिनम्रस्सन्स्वमूर्ध्निदधौस्वशिरसिप्रसादमिवदधारे त्यर्थः ॥ ३६ ॥

तनुच्छटो त्तमालया तया भुवो त्तमालया ॥
अहारि शीतमालयानिलावधूतमालया॥ ३७॥

तनुच्छटेति तयाउद्यानभुवाउत्तमालयाउद्गताउच्छ्रितास्तमालवृक्षा यस्यांसातादृश्यापुनः शीतमालयानिलावधूतमालयाशीतोयोमाल योऽनिलोमलयगिरिसंभवोवायुस्तेनावधूताकंपितामालावृक्षश्रेणीय स्यांतादृश्याभुवाउत्तमालयाउत्तमआलयोगृहंयस्याः सातादृशीत नुच्छटास्त्रीसमूहोऽहारिहृतातथाचमंदसुगंधिशीतलवायुसंबंधेनमनो हरेउद्यानेकांतसहितासर्वाविलासिन्युत्तमगृहंत्यक्त्वारमणार्थंययुरि तिभावः वेल्लितप्रेंखिताधूतचलिताकंपिताधुतेइत्यमरः छटा कांतौ संहतौचेतिधरणिरितिभरतः ॥ ३७ ॥

श्रितलसदारामाभिः प्राप्या ति जनो विहृति मुदारा माभिः॥आरा दारा मा भिः स्फुरितसरो जं सर स्तदा रामाभिः ॥३८॥

श्रितेति जनःकामुकः श्रितलसदारामाभिः श्रितआश्रितोलस न्दैदीप्यमानआरामोयाभिस्तादृशीभिः आभिरमूभीरामाभिः स्त्रीभिः अमासहउदारांश्रेष्ठांविहृतिंविहारंइत्यनेनप्रकारेणप्राप्यतदातदानीं आरात्समीपेऽभिस्फुरितसरोजंअभिसर्वतः स्फुरितानिफुल्लानिसरो जानिपद्मानियस्मिंस्तादृशंसरस्तडागंआरप्राप्तवान् आमासहसमी पेच कासारःसरसीसरइत्यमरः ॥ ३८॥

किं मपः सरसी मा या धाम गुणामृतप्रस रसीमायाः॥द्रुत मिति स रंसी मायात्यक्तो भै म्यानल श्च सरसी मायात् ॥ ३९ ॥

किंमपइति हेदमयंतित्वमिमाअपःजलानिकिंगच्छासिविहर्तुमिति शेषः यात्वंगुणामृतप्रसरसीमायाधामगुणाएवामृतंतस्यप्रसरोविसर्प णंप्रवाहआधिक्यंवातस्ययासीमामर्यादातस्याधामगृहम् अत्रअमृत शब्देनसुधाजलंचाभिधीयतेगुणामृतप्रवाहःत्वय्येवस्थितइतिभावः इ त्येवमुक्तासनलोरसीरसीकः मायात्यक्तोव्याजहीनोऽदंभीभैम्यासहद्रु तंशीघ्रंसरसींसरोऽगादगमद्विहर्तुमितिशेषः आपःस्त्रीभूम्निवार्वारि त्य कंहीनंविधुतंसमुज्झितंधूतमुत्सृष्टमित्यमरःआगादितियातेर्लङि ३९

गतपंकाः सारस्य श्रियो स्य जहुं र्मनो ऽधिकाः सारस्यः॥अपि केकाः सारस्यस्थिताः कुरर्य्य श्च हंसिकाः सारस्य :॥४०॥

गतेति सारस्यः सरसइमाःसारस्यःसरःसंबंधिन्यः श्रियःशोभाःकथं भूताः गतश्च्युतः पंकोयाभ्यस्तादृश्यःनिर्मलाःअधीकाःश्रेष्ठाः यद्वा कानिजलानिअधिकृत्यवर्ततेताः सारस्यसारभूतस्यश्रेष्ठस्यास्यनलस्यमनोहृदयं जहुर्हृतवत्यः सारस्यस्थिताः आरस्यतइत्यारसंशब्दस्तस्यभावआरस्यंआरस्येनसहितंसारस्यंतत्रस्थिताः कृतमधुरध्वनयः अथवासरसस्यभावः सारस्यंतत्रस्थितावित्याताः सारस्याज्जलसाहित्याद्वास्थिताः कोकाश्चक्रवाकाः कुरयंः कुररपक्षिस्त्रियः हंसिकाहंसस्त्रियः सारस्यःसारसानांस्त्रियोऽपिमनोजहुः सरःसंबंधिशोभादर्शनेनकोकदिदर्शनेनचमुमुदइतितात्पर्यं पंकोस्त्रीशादकर्दमौसारोवलेस्थिरांशेच कोकश्चक्रश्चक्रवाकइत्यमरः जहुरितिहृग्रोलिटि॥४०

का क्षतिर स्ति मिताभिः स्फुट मद्रि र्वित्ततिरस्ति मिताभिः ॥ अनतितरास्तिमिताभिः कमेत्य यद शंकि धृतिभि रस्ति मिताभिः ॥ ४१

काक्षतीति अनतितरस्तिमिअत्यंततरोबलंरहोवायेषांतेऽतितरसोनविद्यंतेअतितरसास्तिमयोमत्स्यविशेषायस्मिंतादृशंतिमिनक्रादिरहितंकंजलमेत्यप्राप्यधृतिभिर्धैर्यैरस्तित्यागमिताभिस्त्यक्तवैर्याभिः यद्वा धैर्यैः अस्तिमिताभिःअस्थगिताभिःचंचलाभिरित्यर्थः ताभिस्त्रीभिःअशंकिशंकितम् अतकीतिपाठेविचारितंकिमतर्कितदाहयत् यस्मात् अस्तिंक्षेपणइताभिःप्राप्ताभिःतरंगक्षिप्ताभिरित्यर्थः मिताभिर्लघुपरिमाणाभिरद्भिःस्फुटंप्रत्यक्षमियंविहृतिःक्रीडाअतः काक्षतिरस्तिनकापीत्यर्थः तिमिनक्रादिरहितेसरसितासांभयकारणंस्वभावभीरुत्वमेव राजिवःशकुलस्तिमिः तरसीबलरंहसी कंशिरोवृनोरित्यमरः शकिभयेइत्यस्याचिणिलङि ॥ ४१ ॥

अलि र्मिलत्परागतः सरोरुहा त्परागतः॥ मुखं मुदा ऽपराग त स्तदीयमाप रागतः ॥ ४२ ॥

अलीति अलिर्भ्रमरोमिलत्परागतोमिलन्नुल्लसन्परागः कुसुमरेणुर्यस्मिंस्तादृशादतः अस्मात्सरोरुहात्कमलात्परागतः परावृत्तःअपराक्संमुखंतदीयंस्त्रीगणसंबंधिमुखंमुदाहर्षेणरागतोऽनुरागादापप्राप्तवान् सौरभाधिक्येनकमलंविहायतन्मुखमाशिश्रियादितिभावः ४२

अथ कामानलिनीनां स्त्रीणां संघै र्मनोरमा नलिनीनां ॥ विधुततमा नलिनीनां पंक्ति र्वितता नसंभ्रमा न लिनीनां ॥ ४३ ॥

अथेति अथानंतरंकामानलिनीनांकंदर्पानलयुक्तानांकामुकीनांनलीनीनांनलयुक्तानांनलः पतित्वेनअस्यास्तीतिनलशब्दादिनिप्रत्ययः ततोऽपिस्त्रीणांसंघैः समूहैः नलिनीनांकमलिनीनांपंक्तिः विधुततमा ऽत्यंतंकंपितात्मानवशात्पद्मावचयाद्दामनोरमासुंदरीअलिनीनांभ्रमरीणांसंभ्रमांभयध्वनींस्ततानानलसहितारामांदोलिताकमलिनीभृंगीझंकारानतनोदितिभावः ॥ ४३ ॥

सरः श्रियो तरं गतः सरोजनृत्तरंगतः॥ भयं महत्तरं गत स्तनूजन स्तरंगतः ॥ ४४ ॥

सरइति सरःश्रियःसरोलक्ष्म्याअंतरंमध्यंस्वरूपत्वंवागतः प्राप्तःस्तनूजनः स्त्रीसमूहःसरोजनृत्तरंगतःसरोजानांकमलानांनृत्तंनर्तनंतस्यरंगतोरंगभूमेः तरंगतःउर्मेर्महत्तरंअतिशयेनमहद्भयंसाध्वसंगतोगतवान् कमलनर्तनहेतुतरंगान्नक्रहतिकंपशंकयास्त्रीजनोभीतावभूवेतिभावःअंतरमवकाशावधिपरिधानांतर्विभेदतादर्थ्ये छिद्रात्मीयविनावहिरवसरमध्येंतरात्मनिचेति लास्यंनृत्तंचनर्तनेऽत्यमरः ॥४४॥

अथ नीरा त्सरसतः फेनपरीता द्यथां बरा त्सारसतः ॥ अतिमुखरा त्सारसत स्तीरमिता स्त्रीतति श्चिरा त्सारसंतः ॥ ४५ ॥

अथेति अथजलविहारानंतरंसास्त्रीततिःस्त्रीसमूहश्चिराद्बहुक्षणात्सा रसतः सरसःइदंसारसंताद्दशान्नीराज्जलातडागजलात्सारसतःसरसः इदंसारसंक्रीडनंततस्तद्विहाय ल्यब्लोपेपंचमी नीरात्कथंभूतात्तरस तःसास्तःअतिमुखरात्तरसतः शब्दायमानात् सारसतःसारसपक्षिवि शेषाद्धेतोः अतिमुखरादतिवाचालात् फेनपरीतात्फेनव्याप्तात्तीरंतटं इताप्राप्ता उत्प्रेक्षतेअंबरात्आकाशात्यथाअंबरादिवेत्यर्थः इवार्थेय थाआकाशपक्षेसारसतः साराणिश्रेष्ठानिसंतिनक्षत्राणियस्मिंस्ताद्द शात् फेनपरितंजलंनक्षत्रवदाकाशप्रायंयथागगनतलादप्सरसोवतरं तिएवंजलात्स्त्रियोऽवतेरुरितिभावः सत्येसाधौविद्यमानेप्रशस्तेभ्य र्हितेपिसत् व्योमपुष्करमंबरम् सारोबलेस्थिरांशेचइत्यमरः रसतइ तिरसशब्देइत्यस्मात्शत्रंतः ॥ ४५ ॥

स चो दयावलीनतः समुत्प्रभावली नतः ॥ नय न्यया वलीनतः पदं जनो वलीनतः ॥४६॥

सचोदयेति सचजनःस्त्रीसमूहः वलीनतस्त्रीवलीभिरानतः नंम्रःअ लीनभ्रमरान्नयन्गात्राद्दिसौगंध्येनाकर्षयन्अतः सरस्तीरात्पदंस्व स्थानंययौ कथंभूतंपदंउदयावलीनतःउदयाचलप्राप्तात् यद्वाउदयं प्राप्यअवलीनान्निमग्नात्इनतः सूर्यात्समुत्प्रभावलिसंभ्यगुद्गताःप्र भावलयः प्रभाश्रेणयोयस्मिंस्ताद्दशंसूर्येऽस्तमुपयातिस्त्रीजनोगृहंग तवानित्यर्थः पदंव्यवसितित्राणस्थानलक्ष्मांघ्रिवस्तुष्वित्यमरः ४६

दिश कामा नंगे हंमन्यो मदनेषुविकृतिमा
नंगे ऽहं ॥ इति परमानंगेहं नलः प्रिया मनय
दतिविमानं गेहं ॥ ४७ ॥

दिशेति हेअंगप्रियेदमयंतिअहंअंगेशरीरेमदनेषुविकृतिमान् काम शरविकारवानस्मि कथंभूतः इहंमन्यः इंकामंहंतीतिइहःइहंकाम हंतारमात्मानंमन्यतेइहंमन्यःअतः कामानभिलाषांदिशदेहिरत्यभि लाषंपूरय इत्यनेनप्रकारेणनलः प्रियांगेहंगृहंअनयत्अनैषीत्कथंभू तंगेहंपरमानंगेहंपरमाउत्कृष्टाऽनंगस्यकंदर्पस्यइहाचेष्टावांछावाय रिंमन्भित्तिलिखितनानाकामचेष्टंकामोद्दीपनंवाअतिविमानंअति कांतंविमानंपुष्पकादियेनतत् तिरस्कृतंदेवयानमित्यर्थः अनयदिति णीञोलङि ॥ ४७ ॥

अरुणमहस्ते नेन प्रापि च सो ऽब्जै र्गुणग्रह
स्तेने न ॥ भाव्य मिह स्तेनेन स्फुट मस्य
हि तद्गतें ऽशुहस्ते ऽनेन ॥ ४८ ॥

अरुणेति इनेनरविणाअरुणमहस्ताअरुणतेजस्त्वंप्रापिप्राप्तासंध्या रागारुणोरविरभूत्सचगुणग्रहोगुणग्रहणंअब्जैः कमलैर्नतेनेनविस्ता रितः इहसंध्यासमयेअस्यहिसूर्य्यस्यतद्गतेकमलगतेअंशुहस्तेकिर णहस्तेसति अनेनरविणास्तेनेनचौरेणस्फुटंव्यक्तंभाव्यंसंध्यारागा रुणेसूर्य्येकमलानामारुण्यंनाभूत् यतःकमलगतेरविकरेसतिसायंका लेस्वकराद्दाग्रतद्रक्ततांरविरपहरिष्यतीतिभावः महश्चोद्भवतेजसोरि ति तेनेतनोतेर्लिटि ॥ ४८ ॥

यतो यतो यतो यतो रवे र्मरीचिसंचयः ॥
महांधकारसंचय स्तत स्तत स्तत स्ततः ॥४९॥

यतइति यतोयस्माद्धेतोरवेर्मरीचिसंचयोरविकिरणसमूहोयतोयतोय स्माद्यस्मात्स्थानात्यतः उपरतः यमुउपरमेधातोःरूपम् ततस्तस्मा द्धेतोस्ततस्ततस्ततत्रतत्रमहांधकारसंचयोमहांधकारसमूहस्ततःव्याप्तः यतोयतोदेशाद्रविकिरणानिवृत्ताः स्तत्रतत्रमहांधकारोव्यापादिति भावः ॥ ४९ ॥

छादितरविता नेन प्रापि च कालेन सस्वर वितानेन॥ जितरुधिरवितानेन व्योम्ना च स्फुरि त मुडुभि रवितानेन ॥ ५० ॥

छादितेति अनेनकालेनसायंकालेनछादितरविताआच्छादितः पिहि तोरविर्यस्मिंसः तस्यभावस्तत्तासाप्रापिप्राप्ता कथंभूतेनसस्वरविता नेनसस्वराःसशब्दाः वीनांपक्षिणांतानाविस्तारायस्मिंस्तादृशेनस शब्दपक्षिसमूहविशिष्टेनेत्यर्थः एवंजितरुधिरवितानेनजितरुधिरस मूहेनात्यंतमारक्तेनेत्यर्थः एवमवितानेनअविनांमेषाणांवितानोवि स्तारोयस्मिंस्तेन यद्वा नविद्यतेवितानोयज्ञोयस्मिंस्तेन संध्यायांस प्तवर्जयेदितिस्मृतेः चपुनर्व्योम्नाआकाशेन उडुभिः करणेनस्फुरितं शोभितम् यद्वाजितरुचिरवितानेनेतिपाठेव्योम्नाइत्यस्यविशेषणं जितः अतिरुचिरोवितानउचोयेनइत्यर्थः क्रतुविस्तारयोरस्त्रीविता नंत्रिषुतुच्छके तारकाप्युडुवास्त्रियामित्यमरः ॥ ५० ॥

अथो द्यतों ऽबुराजतः श्रियं ख माप राजतः ॥ यथा घटो व्यराजत स्मराग्रगः स राजतः ॥ ५१॥

अथेति अथानंतरमंबुराजतउदधेः सकाशात्उद्यतउद्गतः सचंद्रोव्य राजतशुशुभे खमाकाशंराजतश्चंद्रात्श्रियमाप्रप्राप यथास्मराग्रगः कामपुरोवर्तीराजतोरूप्यमयोघटः शोभते यथाशब्दइवार्थे उदधे रुत्थितश्चंद्रोमदनभूपप्रस्थानाभिषेकरूप्यकलशइवराजेतितात्पर्यम् श्वेतरूप्येपिरजतंहेम्निरूप्येसितेत्रिषु व्यराजतेतिराजतेलिंङि ॥ ५१॥

दधतं कालंकालं कालं का लं वियोगिनी
शशिनं तं॥ अध्वगकालं कालं कालं कालं
प्रसमीक्षितुं प्रोद्यंतं ॥ ५२ ॥

दधतमिति काविरहिणीतंशशिनंसमीक्षितुंद्रष्टुमलंसमर्थानकापीत्यर्थः कथंभूतंकालंकृष्णवर्णंयतूकालंकालंकालंकलंकएवकालंकः सचासौअलंकालोऽलंकारोरलयोरैक्याद्यमकेनदोषः तंदधतंधारयंतंम् अध्वगकालंअध्वगानांपथिकानांकालंनाशकम् एवंकालंकालंकालेकालेरात्रौरात्रौप्रोद्यंतंप्रकर्षेणोद्यंतं कृष्णेनीलासितश्यामकालश्यामलमेचकाः कालंकालमितिनित्यवीप्सयोरितिद्विर्वचनम् कालाध्वनोरत्यंतसंयोगेइतिद्वितीया ॥ ५२ ॥

क्षरत्तुषारशीकरा प्रबुद्धकैरवाकराः ॥
ततो जजृंभिरे कराः जगत्सु शार्वरीकराः ॥ ५३ ॥

क्षरादिति ततोनंतरंक्षरत्तुषारशीकराःक्षरंतः स्रवंतस्तुषारशीकारास्तुहिनजलकणायेभ्यस्तादृशाः एवंप्रबुद्धउत्फुल्लःकैरवाकरः कुमुदसमूहो येभ्यस्तादृशाः शार्वरीकराश्चंद्रसंबंधिनः शार्वरीकरश्चंद्रः तस्येदमित्यण् कराःकिरणाजगत्सुलोकेषुजजृंभिरेविजृंभिताः वलिभागांशवःकराः जजृंभिरेइतिजृंभिविनामेविकाशेचेत्यस्माल्लिटि ॥५३ ॥

वधू स्तदा ऽनुनिन्यिरे नयेन येन येन ये ॥
वशं नरो ऽनय न्समुन्नतेन तेन तेन ते ॥ ५४ ॥

वध्विति तदाचंद्ररश्मिपातानंतरंयेनरः येपुरुषाः येनयेननयेनयया यया नीत्याउपायेनवधूः कामिनीरनुनिन्यिरेऽनुनीतवंतः तेपुरुषांसमुन्नतेनसमृद्धेनतेनतेनोपायेनवशंस्वाधीनतामनयन्ननैषुः येनयेनोपायेनपादनत्याखियोऽवशावशमागताः तेनैवबशंचक्रुरितिभावः॥५४

सहासहाव मादरैः सहासहास्मरस्य ते ॥ सु
रासुरा यथा मृते सुरासु राग मादधुः ॥ ५५ ॥

सहेति स्मरस्यकामस्यअसहाअसहिष्णवस्तेकामुकजनाः सहसहा वंहासहावादिभावसहितंयथास्यादेवंआदरैः सहसादरंसुरासुमधु षुरागंपानानुरागमादधुर्दधिरे अनंतरंकामुकजनाहावादिसहितंसुरां पपुरितिभावः यथासुरासुरादेवासुराअमृतेरागंकुर्वंतिसुराहलिप्रिया हालापरिस्रुद्दरुणात्मजा आदधुरितिदधातेर्लिटि यच्चोक्तंभरतेन अलं कारस्वभावइङ्गेयाभावारसाश्रयाः यौवनेभ्यधिकाःस्त्रीणांविकारा बत्कगात्रजाः देहात्मकंभवेत्सत्वंसत्वाद्भावःसमुत्थितः भावात्समु त्थितोहावोहावात्वेलासमुत्थिता लीलाविलासोविच्छित्तिर्विभ्रमः किलकिंचितम् मोट्टायितंकुट्टमितंविब्बोकोललितंतथाविकृतंचेतिवि ज्ञेयादशस्त्रीणांस्वभावजाः प्रियस्यानुकृतिर्लीलाश्लिष्टावाग्वेषचे ष्टितैः॥ विलासोतिविशेषोस्तिप्रियायावासनादिषु ॥ मंडनाच्छादन न्यासोविच्छित्तीरूपदर्शतः॥ चित्तवृत्त्यनवस्थानंशृंगाराद्विभ्रमोमतः ह र्षान्हादितगीतादिव्यामिश्रंकिलकिंचितम् मोट्टायितंप्रियंस्मृत्वासां गभंगादिजृंभणम्॥ दुःखोपचारःसौख्येपिहर्षात्कुट्टमितंमतम् ॥ वि ब्बोकोभिमतप्राप्तावपिगर्वादनादरः ॥ अनाचार्योपदिष्टंस्याल्ललितंरति चेष्टितम् ॥ वक्तव्यभाषणंव्याजाद्विकृतंदर्शितेंगितम् ॥ ५५ ॥

मधु प्रपीय चा भव न्नतानता नता नताः ॥
रमाऽरमा रमारमाकु जने त्र हालया ॥ ५६ ॥

मध्विति मधुप्रपीयमधुमद्यंप्रपीयपीत्वातास्ताः स्त्रियःनतानम्राअन तांअनम्राश्चनाभवन्नपित्वभवन् यायाः पूर्वनम्रास्तास्तामधुपाने कृतेऽनम्राअभवन् यायाअनम्रास्तास्तामधुपानेकृतेनम्राअभवन् रमाकुलेमारः कंदर्पस्तस्यमालक्ष्मीःकंदर्पशोभातयाआकुलेऽव्रज

नेहालयासुरयाकरणेनरमाश्रीःअरंशीघ्रमेवआरप्राप्तवती सुरापाना त्स्त्रीजनेऽन्यैवकाचनशोभाभूदितितात्पर्यम् प्रपीयेति पीङ्पानेस्यरू पंपिवतेस्तुप्रपायेतिभवितव्यम् अभवन्निितिभवतेर्लङि आरेतिअर्ते र्लिटि मधुमद्येमधुक्षौद्रेमधुपुष्परसेविदुः यद्वा पूर्वश्लोकोक्तास्तेका मिजनाः चपुनः मधुआसवंप्रपीयपीत्वाअतानतानतानताः अभवन् अतानंअक्षरशून्यंयतानंगानमूर्च्छनाविशेषः तस्यभावस्तत्तातस्यांआ नताः परायणाः सुरांपीत्वागानोत्सुकाअभवन्नित्यर्थः अत्रवसंतेज नेकामिजनेअथवाअत्रजनेअस्मिंन्कामिजनेहालयामादिरयाआकु लेमत्तेसतिरमाशोभामारंकामंअरंअत्यर्थंआरप्राप मदिरापानेनका मोविजृंभितइत्यर्थः ॥ ५६ ॥

भ्रमरै र्द्रांग स्तानि पप्रीय च मधूनि सानुराग स्तानि ॥ दत्तनिरागस्तानि प्राप च्छयनं जन स्त्वराग स्तानि ॥ ५७ ॥

भ्रमरैरिति सानुरागः सस्नेहः एवंत्वरागः त्वरयावेगेनगच्छतीति त्वरागःजनः कामुकलोकोदत्तनिरागास्तानिरपराधतायैस्तादृशानिवि स्मारितापराधानि भ्रमरैर्भृंगैश्चषकोपरिस्थितैर्द्राक्झटित्यस्तानि त्यक्तानिमधूनिमद्यानिप्रपीयपीत्वाशयनंपर्यंकंचप्रापत्अशिश्रियत् कीदृशंशयनम् तानितानोविस्तारोवितानोवास्यास्तीतितानि सुरता र्थमितिभावः ॥ ५७ ॥

अदूरवस्थितैःप्रियैः सुदूरवस्त्रकाः कृताः ॥ तदूरव श्चकाशिरे मृदूरवः क्षतानखैः ॥ ५८ ॥

अदूरेति अदूरवस्थितैरदूरेनिकटेवस्थितैः प्रियैभर्तृभिः सुदूरवस्त्रकाः कृताःसुदूरेवस्त्रंयेषांतास्तादृशाः कृताविहिताः तदूरवस्तासांस्त्रीणामू

रवः ऊरुदेशाःमृदूरवमृदवःकोमलाश्चतेउरवोविपुलाः पीनाश्चकोम लाविपुलाः नखैः क्षताभिन्नाश्चकाशिरेशुशुभिरेसुरतसमयेप्रियकरहृत वसनाः कोमलाःस्त्रीणामूरवोरेजुरितिभावः वस्थितैरिति वष्टिर लोपेत्यादिनाऽल्लोपःबहुव्रीहित्वात्कः सक्थिक्लीवेपुमानूरुः कोम लंमृदुलंमृदु बाह्वोरुविपुलंपीनमित्यमरः चकाशिरेइतिकासृदी प्तावित्यस्यलिटिरूपं ॥ ५८ ॥

ससमुद्रमहेलाभिः स्फुरितगुणाभि स्ततः स्मर महे लाभि ॥ श्रीः प्रबलमहेलाभि स्तथै व यु वपंक्तिभिः परमहेलाभिः ॥ ५९ ॥

ससेति ततोनंतरंससमुद्रमहेलाभिः स्फुरितगुणाभिः ससमुद्रास सागरामहतीदीर्घायाइला भूमिस्तस्यांअभिस्फुरिताः श्रुतागुणाया सांताभिःपरमहेलाभिःपरमाउत्कृष्टाहेलालीलायासांताभिः प्रबलम हेलाभिः प्रचुरस्त्रीभिः स्मरमहेकंदर्पोत्सवेश्रीःशोभासुरवंवाअ लाभिप्राप्ता तयैवतेनप्रकारेणयुवपंक्तिभिः तरुणश्रेणीभिः श्रीः प्राप्ता यद्वा ताभिः करणेनसहवीयुवपंक्तिभिःशोभाप्राप्ता उभयत्रापि विशेषणं अलाभीति डुलभष् प्राप्तावित्यस्यलुङिचिण् भावकर्मणो रितिच्लेश्चिणिकृतेलभेश्चेतिनित्यंनुमिप्रसक्तेविभाषाचिरस्मसुलोरिति नुमागमाभावेवृद्धौरूपम् महतीइलामहेलागोभूवाचस्त्रिवडाइलाः महेलामहिलापिचेतिद्विरूपकोशः ॥ ५९ ॥

इह मणितारावलयश्रित इव नृत्ये कृता वतारा वलयः ॥ वक्षसि तारावलयस्वना निपेतु श्च हारतारावलयः ॥ ६० ॥

विपरीतरतिंवर्णयन्नाह इहेति मणितारावलयश्रितेमणितेसुरतकू जितेआरवःशब्दःतस्यलयःसाम्यंतेनश्रितेगीतवाद्यादिसाम्ययुक्तेइहर

तेनृत्येइवनाटचइववलयःत्रिवलीभंगाकृतावताराः कृतोवतारोवत रणंयाभिस्तादृग्योऽभवन् उपरिसुरतेऽत्यासक्त्यावलयोनादृग्यंतेति यावत् वलयस्वनाः कंकणझणझणत्काराश्चताराअत्युच्चाअभवन्हा रतारावलयः हारस्यताराःशुत्थमौक्तिकानितेषांश्रेणयश्चप्रियवक्षासिनि पेतुश्चस्खलुरित्यर्थः यद्वा हारेषुयस्तारावलिर्यष्टिविशेषः तेवक्षसिप्रि योरसिनिपेतुःरतिसंभ्रमात् त्रुटितहारयष्टयः प्रियोरसिनिपतिताइत्य र्थः सप्तविंशतिमौक्तिकायाष्टिस्तारावलिर्नक्षत्रमालासैवनक्षत्रमाला स्यात्सप्तविंशतिमौक्तिकैरित्यमरादित्यर्थः नृत्येपिपात्राणामवतरणं तद्धारादित्रुटनंकंकणक्काणादिभवता लयःसाम्यमथास्त्रियाम् मणितंर तिकूजितम् वलिःप्राण्यंगजेस्त्रियामित्यमरः अभवन्नितिभवतेर्लेङि तारीत्युच्चैस्त्रयस्त्रिषु कटकंवलयोस्त्रियाम् मुक्ताशुद्धौचहारःस्यात् निपेतुरितिपततेर्लिटि ॥ ६० ॥

तया द्रेधी रमायया मुदा मनारमा यया ॥ नलो विहार मायया वधः कृता रमा यया ॥ ६१ ॥

तयेति आर्द्रधीःशृंगारस्निग्धबुद्धिर्नलोमुदांहर्षाणांअनारमाययाआर मोविरतिस्तद्रहितः अनारमःअयःशुभावहविधिर्यस्यास्तादृग्याहर्षा विरतभाग्ययेत्यर्थः अमाययामायारहितयातयामदमयंत्यासहितोन लोविहारंक्रीडामाययौआगमत् यद्वा यादमयंतीमुदांहर्षाणांअनार मायअविभ्रामायभवति तयासहनलोविहारमाययौ यायारमाल क्ष्मीरधःकृतारूपेणसौभाग्येनवालक्ष्मीतोप्यधिका तादृग्यादमयंत्यान लोविजहोरतिभावः आययावितियातेर्लिटि ॥ ६१ ॥

सा ऽशंका ऽमाया ऽसीत्कृति भैमी न लस्य कामाया सीत् ॥ कामनिकामायासी द्युतिं तदिष्टां स चा धिका मायासीत् ॥ ६२ ॥

साशंकेति साभैमीअशंकाशंकारहिताकृतौतीनिपुणापुण्यवतीधा मायानिर्व्याजाआसीदभूदित्थमनेनप्रकारेणनलस्यकामाय अभिलाषाय आसीदुज्जगाम नलकाममपुपूरदित्यर्थः कामनिकामायासीत्कामेनमन्मथेननिकाममत्यर्थमायासीआयासः परिश्रमोयस्यताद्दक् सचनलश्चतादिष्टांदमयंतीस्पिता मधिकांद्युतिंक्रीडांआयासीत् आगतः दमयंतीरतावसरेनिर्व्याजाशंकानलस्याभिलाषायबभूव नलश्चदमयंतीमनोऽभिलषितं समपूरयदितिपरस्पररसोत्कर्षोभूदिति भावः आसीदित्यस्तेरेकंलङि अपरमपिअसगतावित्यस्यलुङि आयासीदितियातेर्लुङि यद्वा भैमीकथंभूतासाशंकासभयाप्रौढरात्रित्वात् स्त्रीस्वभावत्वाच्चपुनः अमायानिः कपटापुनः सीत्कृतिनी सीत्कारवती यद्वा साशंकामायासीत्कृतिनीत्येकंविशेषणंआशंकासहितायामायाकापटचंतयासीत्कृतिनीभच्छलेनसीत्कारवती यद्वा मायया च्छलेनसीत्कृतिनीनलस्यकामायमनोरथसिद्ध्यैआसीत्बभूवेत्यर्थः ॥ ६२ ॥

इति नानामायानां नलः कलिभुवां बलेन
नानामायानां ॥ व्यसनाना मायानां नि
धिररम द्राज्यजन्मना मायानां ॥ ६३ ॥

इतिती इत्यनेनप्रकारेणनलोनैषधः नानामायानांनानाविधामायाव्याजानियेषुतादृशानांकलिभुवांकलेर्भवंतीतिकलिभुवः कलिजनितास्तेषां व्यसनानांविपदांआयानादागमनपर्यंतं आगमनावधेः अरमत् अक्रीडत् कथंभूतः बलेनकरणेनराज्यजन्मनांराज्येजनपदे जन्मयेषांतादृशानांमायानांधनागमनानांनिधिर्निधानमाधारइतियावत् अभयदितिपाठेनानादंभकालिजनितापत्यागमनावधिनलोराज्यश्रीभाजनमभूदितिभावः अयःशुभावहोविधिः अभवदितिभवतेर्लिङि ॥ ६३ ॥

स्वयंवरा दनंतरं मही मही मही नधीः ॥
ररक्ष नैषध स्तदा रराज राजराजराः ॥ ६४ ॥

इति कालिदास कृतेनलोदयसत्काव्ये
द्वितीयोच्छ्वासः ॥ २ ॥

स्वयमिति तदातस्मिन्कालेनैषधोनलः स्वयंवरादनंतरं स्वयंवरा त्परतः महीं भुवंररक्षापालयत् कीदृशः महीसोत्सवः पुनः अही नधीः विशालबुद्धिः राजराजराः राजराजः कुबेरस्तस्येवराधनंय स्यतादृशः सन्रराजशुशुभे स्वयंवरोत्तरंभुवमरक्षन्नलः कुबेरप्राय संपश्चासीदितिभावः राजराजोधनाधिपः अर्थैरैविभवाअपीत्यमरः रराजेतिराजतेर्लिटि ॥ ६४ ॥

इतिश्रीनलोदयकाव्यटीकायांसुबोधिन्यांद्वितीयोच्छ्वासः ॥ २ ॥

॥ इतिपूर्वार्धः ॥

अथ सुरवृषभा स्व रतः प्रेक्ष्य कलिं प्रस्थिता
महाद्रा स्वरतः ॥ यः कृतिषु शुभा स्वरतः
पप्रच्छु स्तद्गति धननिभाः स्वरतः ॥ १ ॥

अथेति अथस्वयंवरादनंतरंअतोस्माद्रास्वरतोदेदीप्यमानान्महा त्स्वयंवरोत्सवात्स्वः स्वर्गंप्रस्थिताः प्रचलिताः सुरवृषभाः सुरो त्तमाइंद्राद्याः कलिंप्रेक्ष्यतद्गतिंतस्यकलेर्गतिंगमनंपप्रच्छुःयः कलिः शुभासु कृतिषुकार्येषुअरतः नरतः विरक्तइतियावत्कीदृशाः सुरो त्तमाः स्वरतः कंठध्वनेः घननिभाः घनोमेघस्तत्सन्निभाः कलि विशेषणंवा दमयंतीस्वयंवरात्स्वर्गंगच्छंतोदेवामध्येकलिंदृष्ट्वाकुत्रग च्छसीतितद्गमनंपृष्टवंतइतिभावः स्युरुत्तरपदेव्याघ्रपुंगवर्षभकुंजराः

सिंहशार्दूलनागाद्याःपुंसिश्रेष्ठार्थगोचराः महउत्धवउत्सवइत्यमरः पप्रच्छुरितिप्रच्छधातोर्लिटि ॥ १ ॥

**यशसामा यामितया हृतः श्रिया भीमदुहित्र
माया मितया ॥ तदधिगमाया मितया
स्पृहाया द्य मनुष्य मायामि तया ॥ २ ॥**

दवैर्गमनंपृष्टः कलिराह यशसामिति यशसांआयामितयाकीर्तीनांदैर्घ्यवत्तयाअतियशस्विन्या इन्नंतात्तल् भीमदुहितृमायांभीमस्यराज्ञीदुहितापुत्रीदमयंतीतन्मायांतद्द्याजंइतयागतयातयाश्रियालक्ष्म्याहृतआहृतचित्तः तदधिगमायदमयंतीरूपलक्ष्मीलब्धयेऽमितयाऽसंख्ययया बहुतरयास्पृहयाइच्छयाद्यास्मिन्वर्तमानदिनेमनुष्यलोकमायानिगच्छामि आत्मजस्तनयः सूनुः सुतः पुत्रः स्त्रियांत्वमीआहुर्दुहितरंसर्वेइत्यमरः आयामीतियातेर्लिटि ॥ २ ॥

**इति विकलोमायाया स्त दुक्त ऊचे जनो ऽमलो
मायायाः ॥ शुभशीलो मायायाः स्थितोनलो ऽ
स्या वरो ऽनुलोमायायाः ॥ ३ ॥**

इतीति इत्यनेनप्रकारेणतदुक्तस्तेनकलिनोक्तोभाषितः अमलोनिर्मलःअमरोवारलयोरैक्यात् जनोदेवलोकऊचेऽकथयत् किमकथयदित्याह अमायायानिर्व्याजायाः अस्याः दमयंत्याः शुभशीलउत्तमस्वभावोनलः वरः स्थितः वरः प्रसिद्धः कीदृश्याः विकलोमायायाः विकलोदीनः उमायाःपार्वत्याअयः शुभावहोविधिर्ययातादृश्या पार्वत्युत्तमभाग्यायाः कीदृश्याः अनुलोमायायाः अनुलोमः अनुकूलअयः शुभादृष्टंयस्याः तस्याः मायायाः मांगच्छ दमयंत्यानलोवृतस्त्वंमागच्छेतिभावः यद्वा मायायादंभतः बुद्धितोवावि

कलः सन्त्वंमागच्छेत्यर्थः यद्वा देवलोकाविशेषणम् मायाशांवरी रूपा दंभोवुत्थिश्चेतिहेमः ॥ ३ ॥

वच इति वस्वादिभ्यः श्रुत्वा कलि रुत्सवासव स्वादिभ्यः ॥ मखसर्वस्वादिभ्य श्चुकोपदोषा त्स मदभुवः स्वा दिभ्यः ॥ ४ ॥

वचइति सकलिरुत्सवासवस्वादिभ्यः उत्सवलक्षणोयआसवो मधुतत्स्वादिभ्यः पीतवद्भ्यः मखसर्वस्वादिभ्यः मखस्ययज्ञ स्यसर्वस्वंयज्ञधनंसोममत्तुंशीलंयेषांतेतादृग्भ्योवस्वादिभ्यइंद्रादिदे वेभ्यःइत्युक्तप्रकारंवचःवचनंश्रुत्वामदभुवःमदात्दर्पात्भवतीतिमद भूः तस्मादितिदोषविशेषणंहेवात्स्वकीयादोषादूषणाच्चुकोपक्रुधोऽ भूत्कलिः कथंभूतइभ्यःआढ्यः मध्वासवोमाधवकःसप्ततंतुर्मखः क्रतुः कुपकोपेअस्माल्लिटि स्वंज्ञातावात्मनिस्वंत्रिष्वात्मीयेस्वोस्त्री यांधने इभ्यआढ्योधनीस्वामीत्यमरः ॥ ४ ॥

प्रबलतमान बलतया संयोज्य नलें सुरो त्तमान बलतया ॥ तेना मानवलतया तरुणेवतया स्यतां न मानवलतया ॥ ५ ॥

प्रबलेति यादमयंतीसुरोत्तमान्देवश्रेष्ठान्प्रबलतमानुत्कृष्टबलान् अ बलतयाअबलत्वेनसंयोज्यविगणय्यमानबलतयाअहंकारसामर्थ्येन नलेबलतनलेऽन्वरज्यत यद्वा तयाकिंभूतयामानबलतयामनुष्यरत यारलयोरैक्यात् तयादमयंत्यातेननलेनअमासहनआस्यतांनस्थीय ताम् कयाकेनेव नवलतयानवीनव्रतत्यातरुणेववृक्षेणेव यादमयं तीदेवानसमर्थान्ज्ञात्वानलमवरिष्टसानलेनसहावियुज्यतामितिश ज्ञापोतिभावः यद्वा प्रबलतमान्देवान्सयोज्यस्वयंवरमानाय्यबलत

यास्त्रीत्वेननलेयानुरक्तेत्यर्थः अवलायाभावोऽबलता त्वतलोर्गुणव चनस्येतिपुंवद्भावः यथालतासुरवृक्षान् अवलतयाअसारत्वेनसंयो ज्यनलेतुच्छतृणेवल्यतेपश्चात्तेनसहतयाक्षणमपिनस्थीयतेतथेत्यर्थः लतयाकथंभूतयामानवलतयामानेविस्तारेवलताअतिशयोयस्यास्त येतिभावः अमासहसमर्थेच आस्यतामित्यासउपवेशनइत्यस्य भावेलोटि ॥ ५ ॥

इति बलवा नंतरतः कलिः किलै तज्ज गाद वानं तरतः ॥ अवहितवा नंतरतः समृद्धिषु नलस्य विविशिवा नंतरतः ॥ ६ ॥

इतीति इत्यनेनप्रकोरणवलवान्कलिरेतत् पूर्वोक्तंशापवचनंजगा दकिलनिश्चये अतःअनंतरंअंतरतःछिद्रतः छिद्रंअवकाशंवाप्राप्य ल्यब्लोपेपंचमी यद्वा अंतरतः अंतर्द्धानात् समृद्धिषुसंपत्सुसत्सु लद्धृद्धिष्वितिपाठेपूर्वोक्तंशापवचनवृद्धिषुइत्यर्थः अवहितवान्सा वधानः वानंवनसमूहंतरतोगच्छतोनलस्यांतः हृदयंविविशिवान्प्रवि वेश यद्वा अंतरंतद्वृद्धिषुइतिपाठेअवकाशशापदुःखबाहुल्येषुअवहि तवान्सावधानः यद्वांतरंविनाशंतनोतीत्यंतरतत्तादृशावृद्धयः नल स्यऋत्थ्योधनागमास्तेषु यद्वां तरतवृद्धिषुअंतरच्छिद्रेतद्वृद्धिषुछि द्रबाहुल्येषुसावधानः अथवांतरतद्वृद्धिषुअंतरेमध्येतद्वृद्धिषुतस्यनल स्यवृद्धिषुधनागमेषुअवहितवान्यथावृद्धिर्नभवतीति पुनरंतरतःना शारतः एवंपूर्वोक्तंशापवचनंकलिरुक्तवान् प्रवेशाछिद्रान्वेषणसा वधानश्चमृगयांगतस्यनलस्यहृदमध्यास्तेतिभावः अंतरमवकाशा वधिपरिधानांतर्द्धिभेदतादर्थ्ये छिद्रात्मीयविनाबहिरवसरमध्येंऽतरा त्मनिच अंतोऽध्यवसितौमृत्यौस्वरूपेनिश्चयेंतिके वानमिति त स्यसमूहइत्यण् विशप्रविवेशइत्यस्माल्लिटिकसौकृतेविभाषागमह नविदविशामितिवसोरिड्विकल्पः ॥ ६ ॥

सौऽथ स दारोदरतः पुष्करविजितो नलः सदारो दरतः ॥ व्याजा दारोदरतः स्वपुरा न्निर्यातवानु दारोदरतः ॥ ७ ॥

सोऽथेति अथकलिप्रवेशानंतरंदारोदरतः द्यूतसंबंधिनोव्याजात्कप टात्पुष्करेणभ्रात्राविजितःपराजितः सनलः दरतः भयात् पीडया वाउदारोदरतः उदारंविशालमुदरंमध्यंयस्यतादृशात्स्वपुरात्सगृहान्न गराद्दासदारः दारादमयंतीतयासहितोनिर्यातवान्निरगमत् यद्वा राज्यभ्रंशानंतरंकलिसंक्रमणात् नलस्यजलोदरंजातमितिपुराणवा र्तावृहदुदरहेतोरित्यर्थः कीदृशः सदासर्वदारोदेअस्तुक्षरणेरतोनुर क्तः रुदन्निनियावत् दरोदरदुरोदरेइतिवैजयंती तस्येदमित्यण् पंच म्यास्तसिल् अगारेनगरेपुरः दरोस्त्रियांभयेऽल्पे उदारोदात्तमहतो रित्यमरः ॥ ७ ॥

असमानाना हा रिः स्मै नं शब्दां श्च कि ममुना नाहारि ॥ अपि तेना नाहारि भ्रांतं भूषण मपास्य नानाहारि ॥ ८ ॥

असेति अरिःशत्रुः पुष्करोरिपुरेववाएनंनलंअसमानानुचितांश्चश ब्दान्वाणीराहस्मभर्त्सनवचनान्यशिश्रवदित्यर्थः अमुनानलेनकिं वस्तुनाहारिनहारितम् यद्वा अमुनापुष्करेणअस्यनलस्यसंबंधिकिंव स्तुनअहारिअपितुसर्वमेवहृतमित्यर्थः तेननलेनहारिमनोज्ञंनानाव हुविधंभूषणमलंकारंहारकुंडलकेयूरादिकमपास्यत्यक्त्वाअनाहारि आहारस्याभावोऽअनाहारः सोस्यास्तीत्यस्मिन्नितितादृशमाहाररहि तंयथास्यादेवंभ्रांतंवनेषुभ्रमितं द्यूतेपुष्करविजितोनलोभूषणमपा स्यवनेबभ्रामेतिभावः आहारीतिहृञोलुडिचिणि ॥ ८ ॥

शुच मकरोद न्यस्य भ्रम न्नलः पथि पदं सरोद न्यस्य ॥ न च पुन रोदन्यस्य त्राणायाऽभू त्परं परोदन्यस्य ॥ ९ ॥

शुचमिति पथिमार्गेसरोदंरोदनंरोदस्तेनसहितंसाश्रु यद्वा सनलःरुदन् रोदनंकुर्वन्पदचरणंविन्यस्यक्षिप्त्वाभ्रमन्नटन् अन्यस्यप्रेक्षकस्यपु ष्करस्यवाशुचंशोकमकरोदकार्षीत् चपुनः अस्यनलस्यपरोदन्यस्य पराउदन्यापिपासायस्यताहृशस्यओदन्यस्यओदनार्हस्यपरमन्यदन्न जलादिनात्राणायरक्षणायभून्नाभवत् नलः कंटकवतिमार्गेकोमल चरणतयारुंदपरिभ्रमन्सर्वेषांशोकमकरोत् क्षुतृषितस्यास्यरक्षणाय कोपिनाभून्निराहारएवासीदित्यर्थः मन्युशोकौतुशुक्स्त्रियाम् पदंव्य वसितत्राणस्थानलक्ष्म्यांघ्रिवस्तुपु उदन्येतितदर्हतीतियः अशनायावु भुक्षाक्षुद्भासस्तुकवलार्थकः उदन्यातुपिपासातृट्इत्यमरः अभूदि तिभुवोलुङि ॥ ९ ॥

न स्य रमा ना वास स्त च खगा जहु रर्थ्य-माना वासः ॥ अपि मदमानावास स्वरोपजल धिन्तरन् क्षमानावा सः ॥ १० ॥

नास्येति अस्यनलस्यनरमालक्ष्मीनआवासोगृहमाच्छादनंवाआसी दित्यध्याहारःतच्चवासः तस्यवस्त्रंअर्थ्यमानाक्रीडार्थंआहरंतिदमयं त्यायाच्यमानाःखगाः कलिमायाविभूताहंसाजहुः दमयंतीपरिहित वस्त्रैकदेशंपरिधायहंसजिघृच्छयास्यवस्त्रंतदुपरिक्षिप्तंतद्वस्त्रंगृहीत्वाहं सायुःइतिपुराणवार्ता सनलः क्षमानावाशांतिनौकयास्वरोषजल धिंस्वक्रोधसमुद्रंतरन् उल्लंघयन्मदंगर्वमानमभिमानंचआसचिक्षेप लक्ष्मीस्थलंवास्यनासीत्कुत्रापिनास्थितवानित्यर्थः पथिचतद्वासोगृ

हीत्वापक्षिणोगताःअसौचगर्वाभिमानावत्याक्षीत् आसेत्यसुक्षेपण इत्यस्यलिटि ॥ १० ॥

तापशतेन वसा नौ द्रवे दि तीमौ नगा वृते नवसानौ ॥ चैलांतेन वसानौ चेरत रेकेन पर्व तेऽनवसानौ ॥ ११ ॥

तापेति इमौदमयंतीनलौतापशतेनतापाधिक्येननौआवयोर्वसामेदोद्रवेत्शोष्यतीतिहेतोरेकेनचैलांतेनवसनखंडेनवसानौछादयंतौअनवसानौनअव सानंमृत्युंययोस्तादृशौनवसानौनवंनूतनंसानुशृंगंयस्यतादृशेपर्वतेनगैर्वृक्षैरावृतेयुतेचेरतुश्चलितवंतौअतिधर्मेएकेनपाठांतेनाच्छादयंतौइमौमरणरहितौपर्वतेचलितावितिभावः नगावृतेइत्यत्रसुखादृतेइति पाठेसुखंविनापिअविनाशिनौइत्यर्थः हन्मेदस्तुवपावसा युष्मदस्मदोःषष्ठीचतुर्थी द्वितीयास्थयोर्वेनावातिनौइत्यादेशाद्रवेदितिद्रुगतावित्यस्यालिङि शैलवृक्षौनगावगौ स्नुःप्रस्थःसानुरस्त्रियामित्यमरःचेरतुरितिचरतेर्लिटि ॥ ११ ॥

तद्वासः स्वापायां नीति रियं चे ति विपदि सस्वा पायां ॥ निजवासःस्वापाया न्निकृत्य ता मुमुंच दिह सस्वापायाम् ॥ १२ ॥

तद्वासइति सनलः कलिच्छन्नवुत्थित्वात्विपदिविपत्तौरियमेव नीतिइतिमत्वातांदमयंतीम् स्वापायांस्वापंआयातीतिस्वापायाता दृशींसुप्तांसस्वापायांस्वस्यापायोविश्लेषस्तत्साहितांपुनःस्वापायांस्वस्मात्अपगतः शुभावहविधिर्यस्याः तांदुरदृष्टामित्यर्थः तांदमयंतीमिहवनेनिजवासस्वापायात् निजंस्वकीययद्वासः स्वंचधनंतदपायात्तदपगमात्तद्वासः तस्यादमयंत्यावासोवसनंनिकृत्याच्छ्यामंचत

अत्याक्षीत् यद्वा विपदिकिंभूतायांस्वापायांस्वेनआत्मनाआप्य तेप्राप्यतेस्वापातस्यांसत्यांसस्वापापांस्वापयुक्तायांदमयंत्यांसत्यांइ त्यर्थः नलोवनेप्रसुप्तांदमयंतींवसनार्द्धछित्वाऽमुंचदितिभावः अमु चदितिपाठेलुङिल्लदित्वादङ् ॥ १२ ॥

बभ्रामान स्तेन श्रमेण कलिना विधूयमान स्तेन ॥ स हि रिपुमानस्तेनः स्वभाग्यदोषाः कृसमहिमान स्तेन ॥ १३ ॥

बभ्रामेति रिपुमानस्तेनः शत्रुवर्गापहारीसनलश्रमेण प्रयासेनान स्तेननास्तंगतेनसताअत्यंतपरिश्रमेणं दुःखात्तेनकलिनाविधूयमा नः कंपितसन्नः अथवाकलिनाअनस्तेनामुकेनश्रमेणयस्यश्रमस्य दुःखस्यकलिः प्रयोक्तातेनैपरिश्रमेणदत्त्यमानः सन्बभ्राम पर्य टितवान् हियस्मात्कारणात्तेस्वभाग्यदोषाः स्वपूर्वार्जितदुःकृता दिकर्मदोषाः क्वकस्मिन्समहिमानः समहत्वाः नअपितुसर्वत्रैवपू र्वकर्मप्रधानम्यतोऽयमीदृगवनीशोप्येकाकीगतराज्यभारोवनेपर्य भ्रमीत् ॥ १३ ॥

मृगकुल मार स दावि श्रम मभितापातुरो ममार सदा विः ॥ स्फुरिततमा रसदा वि- स्तृता नगा यत्र विपिन मारस दावि ॥ १४॥

मृगेति सनलोदाविदावोवनवान्हिस्तत्संयुक्तंप्रज्वलद्दावंविपिनंवनं मारजगाम यत्रयस्मिन्विपिनेमृगकुलंमृगगणंअविश्रमंआसमंततः अविश्रमंविश्रांतिरहितंआविर्भूतश्रमंवायथास्यादेवंआरसत् आर्तिं शब्दंकुर्वत् जलाभावात्तृषाकुलंममार विःपक्षीअभितापातुरोऽभि समंततोयस्तापः संतापस्तेनआतुरः क्षांतः सदासर्वदाममारमृतवा

न् सदावीतिनिर्विसर्गपाठेविपिनंकिंभूतंअविनविद्यंतेवयम्पक्षिणो यत्रतादृशंअभितापातुरइतिनलविशेषणइत्यर्थः विस्तृताविस्तीर्ण शाखाः रसदाः रसोभयानकरसस्तंददातीतितादृशाः निर्यासदाःवा स्फुरिततमाः प्रकाशिततमानगावृक्षाः स्फुटितमाइतिपाठेविदीर्णाः विस्तृताः भूमौआस्तीर्णाः रसदाः निर्यासदाःदवाग्निनादह्यमानत्वा त्सशब्दावानलोदवानलाकुलंवनंगतवान् यत्रभयप्रदविस्तीर्णशा खाः वृक्षाः यस्मिन्नतिगहनतरुदर्शनेनभयंभवतीतियावत् यत्रचला अलसामृगाइतस्ततोधावंतः कृताक्रंदाः संतोमृताः पक्षिणश्चमृताः तादृशंविपिनंमरुदेशंगतवानितिभावः ॥ १४ ॥

शोकभरोदस्तेन श्रुवः स च नला द्रवे ति रोद स्तेन ॥ द्रुति मकरोद स्तेनं स्वय मि त्यचे भयं पुरो दस्तेन ॥ १५ ॥

शोकेति तेननलेनशोकभरोदस्तेनशोकातिशयेनउदस्तेनव्याकुले नउत्ऊर्ध्वंअस्तेनक्षिप्तेनशरीरादुद्भ्रांतजीवेन हेनलआद्रवागच्छेति रोदः रोदनंश्रुतः आकर्णितः तेनकारणेनसचनलः द्रुतिंवेगंअकरोत् चपुनः हेअस्तेनअस्तः इनोप्रभुर्यस्यअनाथहे अदः इदंतेतवभयंनइति पुरोग्रेस्वयंऊचेउक्तवान् स्वकमितिपाठेस्वकंस्वकीयंआत्मसंबंधिभ यंतवनास्तीत्यर्थः शोकभरविक्षिप्तचेतसानलेननलागच्छेतिकर्कोटक नागरोदनंश्रुतंसवेगेनतत्रगत्वातेइदंभयंनभविष्यतीत्यवोचदितिभा वः अस्तेनसइतिविसर्गपाठेअस्तेनः अस्तः कांत्यातिरस्कृतइन: सूर्योयेनेतिनलविशेषणम् द्रुगतावित्यस्यलोटिमध्यमे ऊचेब्रुवोलि टिस्यात्पुरः परतोग्रतः भीतिर्भीःसाध्वसंभयमित्यमरः ॥ १५ ॥

क्व भवान् शंस त्वस्य त्वापद मित्या श्रयो नृशं सत्वस्य ॥ तं देशं सत्वस्य प्राप नलः सत्व रो मृशं स त्व स्य ॥ १६ ॥

क्वेति सतुनलोभृशमत्यर्थंसत्वरः त्वरायुक्तः सन्अस्यसत्वस्यप्रा णिनस्तंदेशंप्रापगतवान्भवान् क्वास्तीतिशंसतुआपदंअस्यतुत्यजतु इतिनिगद्येतियावत् कीदृशोनलः अनृशंसत्वस्यअक्रौर्यस्यकारुणि कत्वस्याश्रयोनिवासः रोदनश्रवणानंतरंनलोगत्वाभवान्क्वास्तिक थयतुआपदंविपत्तिंजहातुइतिनिगद्यदवाग्निमविशदितिभावः शंसतु शंसुस्तुतावित्यस्यानेकार्थत्वाद्वदनमात्रार्थः अस्यत्वितिअसुक्षेपणेइ त्यस्यलोटि विपत्यांविपदापदौ नृशंसोघातकः क्रूरः प्रापेत्यापेर्लिटि सत्वमस्त्रीतुजंतुषुइत्यमरः ॥ १६ ॥

अथ पवनाशं मयंतं क्वा पि दवाग्नौ ददर्श नाश मयंतम् ॥ स्वबलेना शमयंतं रुज मजिघृक्ष च्च पुन रनाश मयंतम् ॥ १७ ॥

अथेति अथसमीपगमनानंतरंमयंनलः तंपवनाशंपवनंवातमश्ना तीतिपवनाशस्तादृशंतंसर्पंकर्कोटकंक्वापिदवाग्नौकस्मिन्नपिदवदह नेअयतंगच्छतंइतस्ततः विनाशंमृतिमयंतंगच्छंतंनिनश्यंतंददर्शाद्रा क्षीत् कीदृशंस्वबलेनस्वप्रभावेनरुजंपीडामशमयंतंअपरिहरंतंपुनः अनाशंआशाजीविताशातद्रहितम् अनाशनमृतंमुमूर्षुवा अजिघृक्ष च्चपुनः ग्रहीतुमैच्छत् नलोदवदहनदह्यमानंककोटकमपश्यद्ग्रही तुंचैषीत् जिह्मगःपवनाशनः ग्रहउपादानेऽस्यसनिग्रहगुहोश्चेती ट् निषेधाद्वित्वेकृतेलङिरूपं ॥ १७ ॥

स च धृतनाग स्तेन स्वविषेण विरूपितो
मनाग स्तेन ॥ साहितो नाग स्तेन प्रोक्त
श्चा त्मा स्तु वेदनाग स्ते न ॥ १८ ॥

सचेति सचनलः धृतनागोधृतसर्पः मनागस्तेनमनाक्दंषत् अस्तेन क्षिप्तेनतेनककोटकेनस्वविषेणविरूपितः विरूपोऽसुंदरःकुब्जःकृतः अनागस्तेनआगस्तनोतीत्यागस्तोनआगस्तोअनागस्तोअनागस्त स्तादृशेननिरपराधिना नलः किंभूतःसहितः हितंप्राणरक्षणलक्षणं तेनसहितः कृतात्मरक्षउक्तश्चकिमित्याह हेनलतेआत्मावेदनागःपी डाभाक् नअस्तुनभवतु तवमत्प्रसादाद्विषवेदनामाभूत् यद्वा यतः सनागः हितः तेनहेतुनाउक्तइत्यर्थः नलः सर्पमुत्क्षिपंस्तेनदष्टोविरू पोभवत्तेनैवचतवविषपीडानभविष्यतीत्यभिहितश्चेतिभावः अत्रक थोपकथनंभारतेऽनुसंधेयम् यथाककोटकनामानागोहंनारदशापाच्च लितुमशक्तः पश्चात्समुनिरेवमाह यदानलोराज्ञात्वामितोनेष्यति तावत्वमचलोभूत्वा ऽत्रतिष्ठअतस्त्वंमामितोनयस्वअहंतवोपकारो पायमपिउपदेक्ष्यामिइत्युक्कासमुष्टिप्रमाणोऽभूत्नलस्तंवनाग्नेरन्यत्र निनाय ततस्त्यक्तुकामंनलंपुनरुवाचपदानिगणन्गच्छततः श्रेयः करिष्यामितोनलेनएकादिक्रमेणगणयित्वादशेत्युक्तेआज्ञाछलेन नागस्तमदंशयत् ततोनलोविरूपोबभूवनागस्त्वाह जनास्त्वांनजा नंस्त्वत्तिरूपमंतर्धापितम् यत्कृतेत्वंदुःखीजातःसकलिर्ममविषेणां तर्दग्धस्त्वांत्यक्ष्यतिअयोध्यांगच्छ बाहुकनामासारथिरहमितिब्रुवन् ऋतुपर्णनृपसमीपेस्थीयतांसतेऽक्षविजयविद्यांदत्वाऽश्वविद्यांनेष्य तिततस्तवकल्याणंभविष्यति मत्स्मरणार्थंवासोयुगंगृहाणयदाइदं वासःपरिधास्यतितदानिजरूपंप्राप्स्यसिइत्युक्तानागोगतइतिमहाभा रतवार्ता नुन्ननुन्नास्तनिष्ठ्यूतावित्यक्षिप्तेरिताःसमाः किंचिदीषन्मना

गल्पेयातनातीव्रवेदना पीडाबाधाव्यथादुःखं अनागस्तेनेतितनोते रन्येभ्योपिदृश्यतइतिडःप्रत्ययेरूपम् अस्तुअस्तेर्लोटि ॥ १८ ॥

स्या त्तरसा कल्यंते वपु रमुना तेन वाससा कल्पं ते ॥ ये यशसा कल्पंते गुणोदयै र्दधति भूतिसाकल्यं ते ॥ १९ ॥

कर्कोटकोनलमाह स्यादिति हेनलअमुनाआत्तेनगृहीतेनवास सावस्त्रयुगलेनतेतववपुःशरिरंकल्यंतेकलिपीडापगमेतरसावेगेनक ल्यंनिरामयंस्याद्भविष्यति येजनाः यशसाकीर्त्याकल्यंतेश्रीयंतेतेगु णोदयैः गुणानामुदयैरधिगमैः भूतिः संपत्तिः तत्साकल्यंपूर्णत्वंदध तिधारयंति येयशस्विनस्तेगुणोदयवशाल्लक्ष्म्याश्रीयंतएवेतिअतःखे दंमाकुर्वितिभावः आत्तेनेत्यत्रअंतेनेतिपाठेअध्यवसितेनईप्सितेने तियावत्यशसाइत्यस्यविशेषणंयद्वानिश्चयेनकल्पंस्यादित्यर्थः य द्वा हेअंतेनेतिसंबोधनंअंतेअंतकालेइनप्रभोहेइत्यर्थः वार्तानिरामयः कल्यः अंतोध्यवसितेमृत्यौस्वरूपेनिश्चयेंऽतिके कलमदेऽस्यानेका र्थत्वाच्छ्रयणमर्थः तस्मात्कर्मणिलटिरूपम् समग्रंसकलंपूर्णम् १९

अपि च विना मानेन श्रयणीयः सर्तुपर्ण नामा नेनः॥ स्वांगेना ऽमा ने ऽन स्यु र्विपदो न हि नृणां क्व नामाऽनेन ॥ २०॥

अपीति सएवाह हेअनेनः निष्पापनलहेइनप्रभोमानेनाभिमाने नविनापिचऋतुपर्णनामाऋतुपर्णाख्यो ऽनेनस्वांगेनस्वशरीरेणअमा सहश्रयणीयोनअपितुश्रयणीयएव तत्रमानंनकार्य्यमितिभावः यद्वा ऋतुपर्णनामाइनःप्रभुः नश्रयणीयइतिनेत्यर्थः हियतःदेहिनांप्राणि नांक्वनामकुत्रनामविपदोनविपत्तयोनअपितुप्राणिनोविपदापरिभूयंत

एवअनेनेतिनिर्विसर्गपाठेनविद्यतेइनःयस्ययस्माद्वासअनेनःचक्रवर्तित्वात्तस्यसंबोधनेहेअनेनतथाचसार्वभौमत्वमानंनकार्यमितिभावः त्वयाऽनेनकुब्जशरीरेणसमयप्रतीक्षयाऋतुपर्णआश्रयणीयः प्राणिनांविपद्भवत्येवेतिसमाश्वासयदितिभावः कलुषंवृजिनैनोघमंहोदुरितदुष्कृतम् नामप्राप्तयसंभाव्यक्रोधोपक्रमकुत्सने गर्हासमुच्चयप्रश्नशंकासंभावनास्वपि ॥ २० ॥

व्रज सुख मायाही नश्री रित्यं तर्हितः शमाया ऽहीनः ॥ स्निग्धो मायाहीनः स्या ज्जनतायाः क्व नो त्तमाया ही नः ॥ २१ ॥

व्रजेति हेनलकथंभूतःइनश्रीःइनस्यसूर्यस्यश्रीरिवश्रीर्यस्यसूर्य्यकांतिः अथवाइनश्रीरितिसपंविशेषणंयुक्तंचैतन्नलस्यविषेणंतदानींविरूपत्वात्व्रजगच्छउद्दिष्टमृतुपर्णसमीपमितियावत् किमर्थंशमायशांत्यैसुखंआयाहिआप्नुहीत्युक्ताऽहीनःसर्पराजोऽन्तर्हितः एनमेवार्थमुपोद्बातयति हियतःउत्तमायाजनतायाउत्कृष्टस्यजनसमूहस्यमायाहीनोनिर्दंभःइनः समर्थःस्निग्धोमित्रंक्वकुत्रनस्यात्अपितुसर्वत्रैवस्यात् कर्कोटकोनलंव्रजसुखंचलभस्वेत्युक्तांतद्ध्वंसज्जनस्यसुहृन्मिलत्येवेतिभावः स्निग्धोवयस्यःसवयाः इनःपत्यौनृपार्कयोरितिमेदिनी स्यादस्तेर्विधिलिङि जनतेति ग्रामजनबंधुसहायेभ्यस्तल् ॥ २१ ॥

प्रीतिवशा दनवनतः कृत्वा त द्वसन मात्म साद नवनतः ॥ बहुमांसादनवनतः सो ऽस्मा दृतुपर्ण माससाद न वनतः ॥ २२ ॥

प्रीतीति अर्थात्सनलःप्रीतिवशात्अनवनतःननवनंस्तुतिःअनवनंतरमात्पंचम्यास्तसिल्तथाचप्रीतिवशादेवतद्वस्त्रंगृहीतंनतुस्तवंकृ

त्वेत्यर्थः तद्वसनंवस्त्रंआत्मसात्कृत्वागृहीत्वाअस्माद्वनतःअरण्यात् ऋतुपर्णनाससादअपितुआससादैवकाकर्थेनञ्किंभूतात्नअवनंरक्षणंयस्मितस्माद्रक्षाहिनाद्वहुमांसादनवनतः बहुतरायेमांसादनाव्याला:सिंहशार्दूलराक्षसास्तेषांवनतःवन्यतेसंभक्त्यतेस्मिन्नितिवनंतांद्दशाद्वहुक्रव्यादसंभक्तात्समूहात् वस्त्रमाच्छादनंवासश्चैलंवसनमंशुकम् तदधीनवचनइतिसातिः वनषणसंभक्तावित्यस्यवनतइति आससादेतिसदेर्लिटि ॥ २२ ॥

अकृत मुदा यंतारं तम मनुत सो ऽध्वनो यदा यं तारं ॥ ध्वनिसमुदायं तारं दधतो ऽस्य हया श्चतं तदा ऽयंता रं ॥ २३ ॥

अकृतेति सऋतुपर्णःतंनलंमुदाहर्षेणयंतारंसारथिमकृतसोयंनलोयदाध्वनोमार्गस्यतारंतारणंअमनुतमेनेअंगीकृतवान् तदातस्मिन्कालितारमत्युच्चंध्वनिसमुद्रायंहेषासमूहंदधतःकुर्वतोऽस्यऋतुपर्णस्यहयाअश्वाअरंअतिशीघ्रमावंतआजग्मुः यदाऋतुपर्णोलब्धसारथ्योनलोमार्गेत्वांयथेष्टंतारंयामीत्यंगीकृतवांस्तदाहेषमाणाऋतुपर्णवाजीनोऽतिशीघ्रंचेलुरित्यर्थः नियंताप्राजितायंतासूतःक्षत्ताचसारथिः तारोत्युचैस्त्रयस्त्रिषुइत्यमरः अयगतावित्यस्यात्मनेपदिनआयंत ॥ २३॥

अथ सहसा दमयंत्या सा दमयंत्या ऽत्मश र्म निद्रा मुमुचे ॥ जीवितसाद मयंत्या साद मयं त्याग मकृत स च यदा तस्याः ॥ २४ ॥

अथेति अथनलापगमानंतरमात्मशर्मस्वसुखंदमयंत्याउपतापयंत्यादमयंत्याभिभ्यासानिद्राशयनंसहसाशीघ्रंमुमुचेत्यत्का कीदृशया जीवितसादंजीवितस्यसादमवसादंविनाशंअयंत्यागच्छंत्याप्राणान्जहत्येतियावत्सचनलः सादमयंदःखमयंत्यागंपरित्यागंतस्याःदमयं

स्याः यदायस्मिन्काले अकृतकृतवान् नलेऽपयातेवनप्रदेशंसुप्तयादमयंत्या निद्रामुक्ताकदाअयंनलः दुःखप्रचुरंतत्यागंयदाऽकार्षीत् दमुउपतापेऽस्यण्यंतस्यशत्रंतस्यस्त्रीत्वंदमयंत्येतिरूपंम् साधते ऽत्रसाधतेऽनेनेतिसादोदुःखम्त्यजहानावित्येतद्वात्वर्थत्वेनकंठोक्त्या वार्थः अकृतेतिकृञोलुङि जीवितसादमित्यत्रधीर्हिंसादामितिपाठेधी र्हिंसाबुद्धिनाशस्तंददातीतिसः तंनलंअयंत्याचिंतयंत्यानलःक्वगतः अहंवाक्वगच्छामिकुत्रतंपश्यामीतिभावयंत्याअयधातोर्गत्यर्थकत्वा त्ज्ञानार्थकत्वमित्यर्थः ॥ २४ ॥

सा ऽत्र ससादा रामा सीते व त्रास मासं सादा रामा ॥ या प्रासादारामा नुपेत्य भर्त्रा रतिं रसा दा ऽरा मा ॥ २५ ॥

सेति अत्रभयंकरेवनेसारामादमयंतीससादासदुःखात्रासंभयंआस सादप्राप्तवती काइव अरामारामरहितासीतेवयादमयंतीपूर्वंप्रासादा रामान् प्रासादान्नृपगृहान्आरामान्उपवनानिउपेत्यआगत्यरसा त्स्नेहात्भर्त्रानलेनअमासहरतिंक्रीडांआरप्राप प्रासादोदेवभूभुजाम् आरामस्यादुपवनं सुंदरीरमणीरामा अमासहसमीपेचेत्यमरः ॥२५

तत्र पदे व्यालीना मथ विभ्रांतं वने च दे व्या ऽलीनां ॥ तरुवृंदे व्यालीनां ततिं दधा ने तया ऽस्पदे व्यालीनां ॥ २६ ॥

तत्रेति अथानंतरंतत्रतस्मिन्नरण्येतयादेव्यादमयंत्याचपुनः बहुविभ्रां तंबहुधाविभ्रमितंपर्यटितम् नलमन्वेषयंतीतिशेषःकीदृशेवने व्या लीनांसर्पिणीनांपदेस्थाने पुनस्तरुवृंदेव्यालीनाच्छन्नामासक्तामली नांभृंगाणांततिंसमूहंदधानेधारयति पुनःव्यालीनांवयःपक्षिणस्तेषा मालीनांपंक्तीनामास्पदेप्रतिष्ठास्थले आलीसख्यावलीअपि षट्पद

अमरालयः देवीकृताभिषेकायाम् विभ्रांतमित्युदितोवेतीड्विकल्पः प्रतिष्ठास्थानमास्पदम् ॥ २६ ॥

वेगबलापासितया वेण्या भैमी युता ललापा सितया ॥ नृप सकलापासितया ह त्वा रीन् बांधवान् किला पासितया ॥ २७ ॥

वेगेति वेगबलेनधावनबलेनअपासितयाविस्तृतयाअपगताआसिताउपवेशनत्वंअथवाअसिताविद्यमानतायस्याःसातयाबुटितयाअसितयाश्यामलयावेण्यायुतासहिताभैमीदमयंतीललापविललापकिंविललापेत्याह हेनृपेहराजन्तयासकलापासितयाकलापस्तूणीरःअसिःखड्गःताभ्यांसहितःसकलापासिः तस्यभावस्तत्तातयाकरणेन यद्वा वेगबलापासितयावेगंचबलंचआप्नोतीतिवेगबलापः सचासिश्चवेगबलापासिर्यस्यसतस्यभावस्तत्तातयादृढखड्गवत्त्वेनकर्थंभूतयासकलापासितयासकलानांअर्थात्शत्रूणांअपासितयाअपहर्तृखड्गायाअरीन्हत्वाबांधवान्बंधूनपासिरक्षसिकिलेतिवार्तात्वयिखड्गधारिणिसतिअन्येषांहस्तात्खड्गाः स्वयंपतंतीतिभावः सत्वमेकाकिनींवनेत्यक्काकथंगतोसिपुनर्नायासीतिभावः वार्तासंभाव्ययोः किल कलापोभूषणेवर्हेतूणीरेसंहतेपिच अपासीति पारक्षणेइत्यस्यलटि ॥ २७ ॥

स कथं मानवनानान्यायवि दाचरसि सेव्य मानवनानां ॥ धृतसीमानवनानां दाराणां त्याग ऽनुपमा ऽनवनानां ॥ २८ ॥

प्रेमकरुणादिकमनुस्मरंतीआह सेति हेमानवनानान्यायवित्मनुःप्रजापतिरतःप्रणीतोयोनानाबहुप्रकारोन्यायोधर्मशास्त्रंतद्वेत्तीतितादृक् यद्वा मानवामनुष्यास्तेषांनानान्यायोन्यवहारस्तंवेत्तीतिज्ञातसकल

धर्मशास्त्रमानुषव्यवहाराभिज्ञ हेअनुपमनिरुपम सत्वंअनवनानां अवनंरक्षणंतद्रहितानांसेव्यमानवनानासेव्यमानमाश्रीयमाणंवनमर ण्यंयैस्तादृशानांवनमध्यगतानान्धृतसीमानवनानांधृतसीमायाः कु लमर्यादायाः नत्रनस्तथोयैस्तादृशानांदाराणांस्त्रियाःत्यागंपरित्यागं कथमाचरसि करोपिअदुष्टभार्यात्यागेदोषंकथंनविचारयसीतिभा वः सकथंमानवनानामितिसानुस्वारपाठेहेन्यायवित् एतस्मिन्क र्मणिधर्मोऽधर्मोऽवेतिविचारपंडितहेकिंभूतानांदाराणांमानवनानांमा नानांवनंगहनंयेषांतेषांमानंगहनानामित्यर्थःपुंभूम्निदाराः ॥ २८ ॥

परकृत मेतत्वे नः स्मरामि य न्न स्मृतो सि मे तत्वेन ॥ दोषसमेतत्वेन प्रदूषये ना त्र संभ्रमेत त्वेन ॥ २९ ॥

परेति हेइनस्वामिन् नलयत्यस्मात्एतंन्मत्परित्यागरूपमेनःपापं परकृतंपरेणकलिनाकृतंस्मरामिजानामि तुपुनः त्वंमेमयातत्तस्मात् तत्वेनसत्स्वरूपत्वेनयथार्थेननस्मृतोसिनज्ञातोसिअपितुतत्त्वतोज्ञा तोसि त्वंस्ववुद्ध्याएवंनाचरसि अत्रसंभ्रमेदुःखेदोषसमेतत्वेनसदू षणत्वेनत्वात्त्वान्नदूषयेनदूषयामिकलिकृतेअपराधेत्वांकथंदूषयामि त्वंसर्वदादूषणरहितइतिभावः नजुकार्यसमौसंवेगसंभ्रमौ दूष यइतिदोषोणावित्यूत्वेरूपम् ॥ २९ ॥

हृदयौका य स्तेन स्थीयेत यथे व मावकाय स्ते न ॥ याव त्काय स्ते न त्यज्येत स्व हृदि चा धिकायस्तेन ॥ ३० ॥

हृदेति दमयंत्यात्मानंप्रत्याह हेस्वआत्मन्यावत्यत्कालपर्यंतंतेत्व यांकायः नत्यज्येतनमुच्येतावत्यस्तेतवहृदयौकाहृदयमोकआ श्रयोयस्यसहृदयवासीनलःतेननलेनहृदित्हृदयेअधिकायस्तेनअधि

कमायस्त्वेनव्याकुलेननस्थीयेतअपितुस्थातव्यमेव किमिव यथैवपा वकायःपावकेऽग्नौअयोलौहमिवदहनगतलौहमिव हेआत्मन्यावत्वमिमंकायंनजहासितावद्विरहानलप्रदीप्तिमत्यृदिनलःस्थास्यतियथा ग्नौलोहमेवंतस्यमत्प्रियस्यदुःखंभवतीतित्वंशीघ्रंकायंजहीहीतिभावः स्वोज्ञातावात्मनि स्थीयेतेतिघुमास्थागापाजहातिसांहलीतिदीर्घः पिंडंकालायसायसीआयस्तेतिआङ्पूर्वकयसुप्रयत्नेधातोःक्तः३०

य स्य पदे शं कमितः स्वजनो यं प्राप्य जन पदेशं कमितः॥अरिवृंदे शंक मितस्मित सत्व मुपागतो सि देशं क मितः ॥ ३१ ॥

यस्येति अयंस्वजनोबंधुवर्गः यस्यपदेतवराज्येयंत्वांजनपदेशंराष्ट्राधिपंप्राप्याधिगम्यशंकल्याणंकंसुखंइतः प्राप्तवान् हेकमितकांत अरिवृंदेशत्रुसमूहेअशंकशंकारहितमितस्मितमितपरिहाससत्वंइतोवनात्कंदेशंकांभुवंउपागतोसिगतवानसिआदौयंस्वपदेशमितिपाठे स्वपदेशंशोभनोऽपदिश्यतइत्यपदेशोनामताद्दशंशोभनाख्ययंजनपदेशंप्राप्यस्वजनः कंसुखंअयंशुभावहविधिंइतः प्राप्तः यद्वा स्वपदेस्वस्थानेस्थानांतरंकथंभूतंअशंअकल्याणंइत्यर्थः दमयंतीविलपंतिदमाह हेनलयंत्वांराज्याधिपंप्राप्यात्मीयलोकः सुखंप्राप्तवान्समानदुःखजलधौमज्जंतीमुपेक्ष्यअस्माद्वनात्कंदेशंगतवान् पदं व्यवसितत्राणस्थानलक्ष्म्यंघ्रिवस्तुषु शंसुखे कमुकांतावित्यस्यके बंधुस्वस्वजनाः समाः स्वोज्ञातावात्मनिस्वत्रिष्वात्मीयेस्त्रीस्त्रियांधनेस्वपदइतिनिमित्तसप्तमी ॥ ३१ ॥

यद्यशसा नुरु रोदः कुहरं यो द्वेष्टु रंजसा नु रुरोदः ॥ अद्रेः सानु रुरोदः कि माप दयितो ममे ति सा नुरुरोद ॥ ३२ ॥

यदिति हेरुरोहिचित्रमृगयद्यशसायस्यकीर्त्यारोदः कुहरंद्यावाभूम्यं तरंएकोक्त्यारोदः शब्दः सांतः स्वर्गभूमिवाचीतयोः कुहरंविवरं अनुरुअविपुलंअल्पंकृतंतत्रनमातीतिभावः यश्चद्वेष्टुः द्वेषंकुर्वतोनुः पुरुषस्यअंजसाझटितिउरोदः उरोवक्षोद्यतिखंडयतीतितादृक्द्विष द्वक्षोविदारणशरवर्षीत्यर्थः रुममदयितोवल्लभोनलोऽदोद्रेःऽसानु गिरेः समभूभागंकिंआपप्राप्तवान् इत्युक्काऽनुरुरोदपश्चादरोदत् वने दमयंतीमृगंपृच्छति वनेचरन्क्षीणः यत्कीर्त्याद्यावाभूमीपूरिते य श्चद्विषद्वनदावानलः किंगिरिसानुंप्राप्तवानित्युक्कारुरोदवद्रोरुविपु लम् द्यावाभूमीचरोदसी पुरुषाः पूरुषानरः स्नुप्रस्थःसानुरास्त्रि यौ उरोदइतिउरोद्यतीतिदोऽवखंडनेधातोरातोऽनुपसर्गेकइतिकः कृष्णसाररुरुन्यंकुरंकुशंवरोहिषाः आपेत्यापेलिटि पश्चात्सादृश्य योरनु रुरोदेतिरुदिर्अश्रुविमोचनइत्यस्यलिटि ॥ ३२ ॥

श्रयकलनामानं ते त्य यं जनो ददाति चां गना मानं ते ॥ हार्दं नामा नंते जन मेन मशोक कुरु सनामानं ते॥ ३३ ॥

श्रयेति दमयंत्यशोकमुपगम्याह हेअशोकवृक्षअयंजनोमल्लक्षणआ नंतप्रमणमतीतिकलनांबुद्धिंपूजांवाश्रयआश्रयगृहाण अंगनाः स्त्रि यश्चतेतवमानंपूजांदोहदंवाददातिददते स्त्रीसंस्पर्शात्तवपुष्पोत्पति रितिभावः नामसंभावनायांअतोअनंतेबहुतरेहार्दंप्रेमणिसति एनं जनंतेतवसनामानं स्वनामाख्यमशोकंशोकरहितंकुरु हृदः कर्म हार्दं हायनांतयुवादिभ्योऽणित्यण् हेअशोकत्वांनोमिमामपिशोकर हितंकुर्वितिभावः ॥ ३३ ॥

उच्चशिरोदारा वाल प्ये ति वने ऽसुबंधुरो दा
रावा ॥ द्रुति मकरो दारा वा रुक्षं मरुतल
मथो सरोदारावा ॥ ३४ ॥

उच्चेति सुबंधुराअत्यंतसुंदरीउदारावाउदारांआवागतिर्यस्यास्तादृशी दमयंती उच्चशिरोदारीउच्चसिरसोदारवोदेवदारुद्रुमायस्मिंस्तादृशेव नेइतिपूर्वोक्तमरण्यंविलप्यवाद्रुतिंवेगमकरोत् गतिंवा यद्वा उच्चशिराउच्चयंवाउदारावाउत्ऊर्ध्वंआरावः शब्दोयस्याः सा उच्चस्वराउच्चैः विलप्येतियावत् यद्वा एवार्थे वाशब्दः उदाराद क्षिणा उदारोदातृमहतोर्दक्षिणेप्यभिधेयवत् इतिमेदिनिकरःअ स्तिचादंतोपिशिरशब्दः पिंडंदद्याद्दयाशिरइतिदर्शनादित्यर्थः अ थोवेगकरणानंतरंसरोदारावा रोदनशब्दसहितारुदंतीरुक्षंशुष्कंअ वाःजहलीनंनविद्यतेवाः जलंयस्मिंस्तादृशंमरुतलंमरुदेशंआर गतवती क्वचिदतिसुंदरेवनेविलप्यदमयंतीनिर्जलंमरुदेशंगतवतीरुदती तिभावः दारुशब्दस्यवृक्षत्वप्रवृत्तिनिमित्तत्वाद्भाषितपुंस्कत्वेन तृतीयादिबुभाषितपुंस्कंपुंवद्भावलक्षणेतिपुंवद्भावात्वेरात्वादि वृक्षत्व प्रवृत्तिनिमित्तत्वेचास्यपुंस्त्वाश्रयणात् भद्रदारुद्रुकिलिंमपीतदारुच दारुचेत्यमरः वागतिगंधयोरित्यस्यावेति वासमुच्चएवार्थेइतिहेमः ऋगतावित्यस्यारितिच ॥ ३४ ॥

मृगकुल मारव्या धिप्रचुरं बिभ्र द्वनं समारव्या
धि ॥ वीथ्या मारव्या ऽधिष्ठितभुजगं भीमजे
य मार व्याधि ॥ ३५ ॥

मृगेति इयंभीमजादमयंतीमारव्यामरोरियंमारवीतयावीथ्यामार्गे णसमारव्याविमारस्यकामस्यव्याधिः मारव्याधिः तत्सहितंआरवि सशब्दम् यद्वा आरविआराः इतस्ततोजंगमावयः पक्षिणोयत्रतत्

आधिप्रचुरंमानसीव्यथाबहुलंमृगकुलंबिभृत्धारयद्वनंआरगतवतीकी दृशंवनम् व्याधेव्याधोलुब्धकस्तत्सहितंअधिष्ठितभुजंगअधिष्ठिताः भुजगाः रूपायस्मिन्ततत् समारव्याधिरितिसविसर्गपाठेदमयंतीवि शेषणम् पुंस्याधिर्मानसीव्यथा स्त्रीरुग्युजाचोपगतापरोगव्याधिगदा मयाः आरेतिऋगतावित्यस्यलिटि वीथ्यालिरावलिःपंक्तिःश्रेणी लेखास्तराजयः वीथीपदव्यपीत्यमरः ॥ ३५ ॥

सास्रवनासारा सावेगमना भीमनंदना सारा सा ॥ सुनयननासा रा सा वजगर मग्रासि चा मुना सारा सा ॥ ३६ ॥

सास्रेति सास्रवनासाराअस्रवनंअश्रुजलंतस्यासारोवेगवर्षणंतत्सहि तासावेगमनाआवेगउद्वेगः तत्सहितंमनोयस्यास्तादृशीसारासाआ रासोदनरवस्तत्सहिता यद्वा असारासाअसारः अस्थिरः आसउप वेशनंस्थितिर्वायस्याः सास्रभावेवत् असौभीमनंदनादमयंतीअजगरं सर्पआरग्रातवती अमुनाचाजगरेणसाराश्रेष्ठासादमयंतीअग्रासिग्र स्ता कीदृशी सुनयननासानयनंचनासाचनयननासंशोभनंनयनना संयस्याः सातादृशीसुनेत्रनासिकेतियावत् महतलमटंतीदमयंतीअ जगरमद्राक्षीत्तेनचाजगरेणसुमुखीकवलिताइतिभावः वनसलिल कानने आसारोवेगवर्षणम् नंदिग्रहिपचादिभ्योल्युणिन्यचइतिल्यौ नंदनेति ह्रंदश्चग्राणित्यर्यसेनांगानामितिनयननासमित्येकवद्भावः आरेतिऋगतावित्यस्यलिटि अजगरेशयुर्वाहसइत्युभौ ग्रसुग्लसु अदनेलुडिचिणिवृत्थौअग्रासीति अश्रुनेत्रांबुोदनंचास्रमस्रुच सारो बलेस्थिरांशेचन्याय्येक्लीबेवरेत्रिषु ॥ ३६ ॥

अथ शबरो हास्यं तं स्वासूंस्तदसूं श्च रिपुत्त रोहा स्यंतं ॥ समधिरूरोहा स्यंतं न्यस्य त दास्ये ऽकरोत् खरो हास्यंतं ॥ ३७॥

अथेति अथाजगरग्रसनानंतरंरिपुतरोहारिपूणांतरोवलंहंतीतिरिपुतरो हाशत्रुवलघातकः शवरःकिरातः स्वासून्स्वप्राणान्हास्यंतंजिहास तं तदसूंश्चतस्यादमयंत्याअसून्प्राणान्स्यंतंविनाशयंतमजगरंसमधिं रुरोहारूढवान्तंहास्यंहासयोग्यमकरोदकीर्षीत् किंकृत्वा तदास्ये तस्याजगरस्यास्येमुखेअस्यंतंखड्गाग्रंन्यस्यनिक्षिप्यशवरः किंभूतः खरस्तीक्ष्णास्वभावःशबरोदमयंतीप्राणान्विनाशयन्तंमारयिष्यंतंतम जरंखड्गाग्रभिन्नमुखममारयदित्यर्थः रिपुतरोहेतिब्रह्मभ्रूणवृत्रेषुक्रिविं तिसूत्रेणब्रह्मादिष्वेवहन्तेः प्रयोगाच्चित्यमिदम् यद्वाशवरः कथंभूतः रिपुतरः हाइतिकृत्वा हाविषादेचशोकेचकुत्सादुःखार्थयोरपीतिमे दिनी हास्यंतमिति ओहाक्त्यागेऽतोलृटः शब्देतिशता पुंसिभून्यस वः प्राणाः तरसीवलरंहसी षोंतकर्मणीत्यस्यस्यन्तमिति समधिरुरो हेतिलिटि हास्यमिति तदर्हतीतियः ॥ ३७ ॥

तां पुन रेका मयतः कृऽशां किरातः स्मरातिरे कामयतः ॥ कांतारे कामयत स्त्रियं न कांक्षे दुपक्करे कामयतः ॥ ३८ ॥

तामिति तांदमयन्तीमेकामेककाकिनींसहायरहितांअयतः शुभदैवा त्कृशांतनुंदैववशात् दुर्वलामित्यर्थः स्मरातिरेकामयतः स्मरस्यकं दर्पस्यातिरेकआधिक्यंसएवामयोव्याविस्तस्मात्कंदर्पाधिक्यव्याधेर्हे तोः किरातः कांतारेमहावनेअकामयतअचीकमत् स्त्रीत्वेनेतिशेषः त्वंममभार्याभवेतिकामनामकरोदितिभावः अत्रहेतुमाह कामयतः

कामेनयतः संयतः कामातुरः उपह्वरे रहसिस्त्रियंनाकांक्षेन्नेच्छेत्किंनत्र काकर्थः अपीतुकांक्षेदेव उपह्वरंरहासिसन्निधौइतिहेमचंद्रः ॥३८॥

धृतवनमद्यंतेन त्राता सि मया ननु त्व मत्यं ते न॥मानिनि मत्यं तेन प्रसीद शरणागताः क मत्यंते न॥ ३९॥

धृतेति शबरोभैमीमाह .ननुभोमानिनिदमयंतिधृतवनमद्यंतेनधृतः श्रितोवनमद्यंतोवनभूमिप्रांतंयेनतादृशेनअद्यंतेनसर्पनाशकेनमया त्वंत्राताासिरक्षितासि तेनहेतुनामद्यंप्रसीदप्रसन्नाभव शरणायात्मं त्राणायआगताः प्राप्ताजनः ककुत्रनमद्यंतेनपूज्यंते हेदमयंतिअजग रंविनाइयमयारक्षितासिअथशरणगतायमेप्रसीद मद्यंतइतिमहपू जायामित्यस्यकर्मणिलटि शरणंगृहरक्षित्रोरित्यमरः नन्वाक्षेपेप रिप्रश्नेप्रत्युक्तावधारणे वाक्यारंभेप्यनुनयामंत्रणाज्ञयोरपीतिहेमः अंतः स्वरूपेनिकटेप्रांतेनिश्चयनाशयोः अवयवेपीतिहेमः ॥ ३९॥

सुमुखनिशापे ते नः स्मर दासानिति प्रोच्य व वसापेतेन ॥ दत्ते शापे तेन स्थितया ऽसां त्वेन चपलदृशा पेते न ॥ ४०॥

सुमुखेति हेसुमुखनिशापेसुशोभनंमुखंसुमुखंतदेवनिशापः चंद्रइ वयस्याःसासुमुखनिशापातस्याः संबोधनेहेशोमनमुखचंद्रेतेतवनो ऽस्मांदासान् स्मरजानीहि इत्यनेनप्रकारेणप्रोच्यउक्ता ऽसांत्वेनको धेनस्थितयाचलदृशाचंचलाक्ष्याशापेदत्तेवसापेतेनवसामेदस्तया ऽपे तेनहिनेनसतामदनाज्वलनदह्यमानमेदसातेनशबरेणकिन्नपेतेअपि तुमूर्च्छितमेव नश्काकर्थःक्रुद्धयादमयंत्याशापेदत्तेशबरोमूर्च्छतो ऽभू दितिभावः सुमुखविशापेतेनेतिपाठेहेशोभनमुखेतेतवनःअस्मान्

दासान्स्मरेतिविशापेशापाभावेशापपूर्वमित्यर्थः प्रोच्यतेननपतिताभि तिकाकुः हन्मेदस्तुवपावसा सामसांत्वमुभेसमे पेतेइतिपततेः कर्मणिलिटि ॥ ४० ॥

दग्धसरागाहितया दमयंत्या विपिनभूः परा ऽगाहि तया ॥ उच्चतरागाहितया दृष्ट्या घो रा च कंदरा ऽगाहि तया ॥ ४१ ॥

दग्धेति दग्धसरागाहितयादग्धःसरागःसकामोऽहितःशत्रुःशवरोय यासातादृश्यातयादमयंत्याऽपरान्याविपिनभूर्वनभूमिरगाहिअवगा हिता उच्चतरागाहितयाउच्चतरायेअगावृक्षास्तेष्वाहितयाआरोपित यादृष्ट्याचघोराभयावहाकंदरादरीअगाहि कंदरागाहितयेत्येकंपदं वा कंदरायुक्ताद्रौआहितयाक्षिप्तयेत्यर्थः अत्रपक्षेघोरेतिभूविशेषणम् यद्वा परागाहितयापुष्पधूलिव्याप्तयादृष्ट्यावनभूः अगाहिविलोडि तेत्यर्थः दग्धशत्रुरयातयाभैम्याअन्याऽटवीअवगाहिताघोराकंदरा चादर्शितइतिभावः गाहआवगाहनेस्माल्लुङिचिणि ॥ ४१ ॥

पदवा ऽपदवाप ऽदवा रयतो ऽद्रिवनं विललाप च सा ॥ तरसां ऽतर सांतरसांतर सांन्वय दुःख वृणीष्व सखे मरणं ॥ ४२ ॥

पदवेति अयतःशुभदैवात्पदवापदाभ्यांवातीतिपदवासादमयंतीअ पदवापत् अपगतादवापत् दवाग्निजन्यदुःखंयस्मात्तंतादृशमद्रि वनंपर्वतवनमवापत्लेभे रयतोवेगादवापदितिवा कीदृशम् अवान्न विद्यतेवार्जलंयास्मिंतत्जलरहितंविललापचपर्यदेवीच्च हेसांतरसां तर सांतंअंतसहितंरसांतरंकरुणातिरिक्तंरसोयस्मात्तादृश हेसान्वय

दुःखअन्वयः संतानस्तत्सहितंदुःखंयस्मिंस्तादृश सांतरंदुःखइति पाठेअंतःकरणदुःखसहितहे हेअंतरआत्मन्सखेमित्रतरसावेगेनमरणं वृणीष्वत्वरय पदचारिणीदमयंतीदर्वविपद्रहितंजलशून्यंगिरिवनग ताविलापंचाकार्षीत् हेआत्मन्सपरिवारदुःखाकुल मरणमिदानीं वरय सांप्रतंकियत्सहेममरणमेववरमितिभावः अवापदितिआपे र्लृदित्वाददङ् रपलपजल्पव्यक्तायांवाचीत्यस्यलिटिललापेति अं तरमवकाशावधिपरिधानांतर्द्विभेदतादर्थ्ये छिद्रात्मीयविनाबहिरव सरमध्येऽतरात्मनिचेत्यमरः ॥ ४२ ॥

वृक कोपपुरःसर मासर मासर मा सरमा भवता ननु सा ॥ किं मृते दयिता ऽदयतोद यतोदयतो ऽदयतो ऽस्ति मम ह सुखं ॥४३॥

वृकेति वनेगच्छंतीकंदरातोनिःसृतंव्याघ्रमुखंवृकंदृष्ट्वाह हेवृकतर क्षोकोपपुरस्सरंक्रोधपूर्वकंमामांआसरआगच्छमांभक्षयेत्यर्थः मासर इतोमागच्छ ननुभोःसातवस्त्रीवृकीभवतात्वयासरमासलक्ष्मीका भवतुतथाचमांभक्ष्यस्वस्त्रियासहस्थीयतामितिभावः यद्वा सासरमा इवापदत्वात् शुनीतवस्त्रीत्वयासरमाभवत्वितिशेषः अतोमासरअ न्यत्रमागम्यतांमामेवभक्षयेत्यर्थः अयतोदयतोदयतःअयंशुभदैव तस्यतोदःक्षेपस्तत्रयतोरतउदयोऽभ्युदयोवायस्यतादृशात् अदय तःनिष्करुणाद्दयितात्स्वीयान्नलाद्ततोविनाऽहावसरेममकिंसुखमस्ति स्वास्थ्यमस्ति यत्तुहेअयतोदयतेतिभिन्नंपदंअयोदैवंतेनयापीडातया यतः वत्वःदैवपीडितउदयतउद्गच्छतः अपरंतथैवेतिध्येयम् यद्वा हे वृककोपपुरःसरंमासरस्वगृहात्मागच्छआसरपरावृत्त्यआगच्छसात वस्त्रीसरमासलक्ष्मीकाभवत्वित्यर्थः तथाचक्रुद्धःसन्गृहात्मागच्छे

तिभावःदमयंतीवृकमाह हेवृकत्वंमांआसरनलादृतेममकिंसुखंजीवितेनवाकिंप्रयोजनं अतोमांभक्षयित्वास्वस्त्रियासहैवस्वीयतांमाचिरंभवेतितात्पर्यार्थः तरक्षुस्तुमृगादनः वृकोपि आसरेतिसर्तेर्लोटि माशब्दोऽयन्नमाङ् सरमाशुनी प्रश्नावधारणानुज्ञानुनयामंत्रणेननु पृथग्विनांतरेणतेंहिरुक्नानाचवर्जने ॥ ४३ ॥

अयि राक्षस भक्षय मां क्षुधितो न वसा ऽन
वसान वसान वसाः॥रुज मुद्दझ जने ऽत्र च
हेकरुणांतरदांतरदांतरदांतरदां ॥ ४४ ॥

अयीति भैमीराक्षसंदृष्ट्वाह अयिअहोराक्षसवसाःमेदांसिवसानाच्छादयअनवसानमरणहीनक्षुधितोबुभुक्षितस्त्वंनवसनतिष्ठमांभक्षय अत्र चजनेमल्लक्षणेकरुणांतरदांतरदांतरद करुणांतरंकरुणावकाशस्तेन दांतमुपशांतंरदांतरंदंतांतरंददातीतादृक् करुणाहीनरदनांतरप्रदायक रुजंपीडामुज्भृत्यजमयिपीडांत्यज अहमंतः हृदयंअदोदत्तवती यद्वा करुणांतरसंतरमद्विषयेदयांत्यजेत्यर्थः हेदांतरदांतरददांतः समर्थःरदोदंतः तस्यांतरेणह्यतिखंडयतिसेहराक्षसमयिस्त्रीअवध्येतिरुजंत्यत्त्वामांभक्षयतुभ्यमहंशरीरंदत्तवतीत्यवोचदितिभावः अदामिति ददातेर्लुङिः यदपि धहेःकरुणांतरदांतरदांतरदांतरदइतिपाठःआंतरं चित्तंद्यतिखंडयतितांरुजंत्यज त्वमत्रजनेकरुणांवहेः हेरदांतददंतांतरप्रद दांतंसंसारंतरइतितदर्थः ॥ ४४ ॥

क रमाकर माकर ऽमाकर ऽमाकलय व्यस
नं मम पाहि हरे ॥ दरतो दरतोदरतोदरतो
विरुतैः मरुतां सुकर त्व मपि॥४५॥

करमेति हेरमाकरलक्ष्मीप्रद कब्रह्मन्ममव्यसनंविपदंमाकरंआक

रंमकराणामयंमाकरस्तादृशमाकरंखनिंआकलयममशोकसमुद्रंजा नीहि मरुतांदेवानांसुकरअकृच्छ्रकरहेहरेकृष्णनामोच्चारणेनहरति पातकानिइतिहरिः तस्यसंबाधनंत्वमपिअदरतोदरतोदरतःअदरोऽन ल्पोयस्तोदोदुः खंतत्ररतंउदरमभ्यंतरंयस्यतादृशात्दरतोभयात्विरुतै राश्वासनवचनैःपाहिरक्ष यद्वा संसुखंरमालक्ष्मीस्तयोराकरःउत्प त्तिभूमिःसचासौमाकरःशोभाकरश्चतत्संबोधनंमाकरंमकरसंबंधिस मुद्रसदृशंमालक्ष्मीःतस्याः आकरःउत्पत्तिस्थानंसमुद्रमिवेतिवार्थः हेब्रह्मन्ममशोकः समुद्रइवप्रवृत्धःदेवभयापहारिन्हेकृष्णत्वम पीदृशेकष्टेमामाश्वासवाग्भिःरक्षेत्याहेतिभावः मारुतेवेधसिब्रह्मेपुं सिकःखनिस्त्रीयामाकरःस्यात्ः एकत्रकरोतीत्याकरःऋदोरप् व्यस नंविपदिभ्रंशेदोषेकामलकोपजे पाहीतिपारक्षणेस्यलोटि सुकरेति ईषद्दुःसुषुकृच्छ्रार्थेषुखल् दरोस्त्रियांभयेऽल्पभ्रे एवंकस्यब्रह्मणोरमाकर लोकाधिपत्यकंरहरेसुकरशोभनहस्त दरतोदरतोदरतःदरोभयंतस्य तोदोनाशस्तत्ररतमुदरंयस्यतस्यदरतःशंखस्यमरुतांवायूनांविरुतैर्मा पाहिरक्षेतिध्येयम् ॥ ४५ ॥

त्वदरिरिं षधेश समृद्धि मनारमया रमया ऽरमया ऽरमयाः ॥ व्यसनं त्व मुपैमि कदा नु सभीशमना श मनाश मनाशमनाः॥ ४६॥

त्वदरिरिति हेनिषधेशनलत्वदरिःपुष्करःअनारःमयाअनवसानयार मयालक्ष्म्यारमण्याबासमृद्धिंहर्षमारप्राप्तवान् त्वंमयासहअरंशीघ्रंव्य सनंविपत्तिंअयाःगतवानसिअनाशमनःआशेच्छातद्रहितंमनोयस्या स्तादृशी यद्वा त्वदरिःकथंभूतःअनाशमनाःनविद्यतेनाशेविनाशेमनो यस्यसतथेत्यर्थः सभीशमनाभीर्भयंतच्छमनंशांतिस्तत्सहिताशांतभी तिः अनाशंनाशरहितंशंसखंकदाउपैमिकस्मिन्कालेउपगच्छामिनप

च्छायां कदासुखंलप्स्येइतिव्यलपत् यातेर्लंडिअयाःउपैमीतीणःवि भाषाकदाकर्ह्योरितिभविष्यतिलट् नुपृच्छायांविकल्पेच ॥ ४६ ॥

य मनायमना यमनाय मना गभिवीक्ष्य रतं द्रवती ह परः ॥ स रुषो निषध क्षितिनथा ग लन्नवमानवमानवमा नवमाः ॥ ४७ ॥

यमनेति अनायमनाअनीतिमनाअनीतियुक्तः नयएवनायःअन्याय परइत्यर्थः यद्वा आयोधनागमस्तद्रहितमनाःसन्परःशत्रुर्मनागी षत्यमनायजीवापहारणायरतमासमक्तंयत्वांवीक्ष्येहलोकेपरःशत्रुर्द्र वतिदूरादेवपलायते हेनिषधक्षितिनाथनिषधेशनलगलन्नवमानवमा नगलन्स्खलन्नवमानवास्तरुणास्तेकंमानोगर्वोयस्मिंस्तादृक्स त्वंअनवमाःअवमाःअधमाः नअवमाःअनवमाःश्रेष्ठाःरुषःक्रोधान्व मउद्विर हेनलयंत्वांकृतानीतिःशत्रुर्हन्तुमुद्यतमीषदप्यालक्ष्यपलाय तेसत्वंपरहृतसर्वस्वः तागिरः कथन्नोद्विरसिवनेवनेकिमटसीति भावः किंचिदीषन्मनागल्पेद्रुगतावित्यस्यलटिद्रवतीति रुट्क्रुधौ स्त्रियौ द्रुवमउद्विरणेऽस्माल्लोटिउद्विरेति निकृष्टप्रतिकृष्टार्थरेफया प्यावमाधमाः ॥ ४७ ॥

नयमानयमा नय मान य मावस एत्य नि वास ममुं भवता ॥ भवनीय मपाय मरी नु दया न्नयतानयता नयता नयता ॥ ४८ ॥

नयमेति नयमानयमान् नयोनीतिर्मानोऽभिमानोयनोविश्रमोनियमो वातान्अयमानः प्राप्नुवान्तस्यसंबोधनेहेनयमानयमानयमाननीतिम भिमानंनियमंच धारयन्यंनिवासंराष्ट्रमेत्यप्राप्यआवसः यस्मिन्नरा ष्ट्रेऽतिष्ठः अमुन्निवासंअयताप्राप्तवताउदयानुद्रतोऽयोज्ञानंयेषांतादृ

शान्अनयतानयतान् अनयोऽन्यायः तस्यतानोविस्तारस्तत्रयतान् अन्यायासक्तान्अरीन्शत्रूनपायंनाशंनयताप्रापयताभवतात्वयाभवं नीयंभवितव्यं हेनलयन्निजराज्यंप्राप्यपूर्वमास्थाः पुनस्तदेवरा ज्यंगच्छतात्वयाशत्रून्विनाशयितुंसमर्थेनभवितव्यमितितदेवनिजपु रंगच्छेतिव्यलपदितिभावः आवसइत्यस्याधारस्यनिवासमित्यस्यो पान्वध्याङ्वसइतिकर्मत्वं ॥ ४८ ॥

सनयासनया सनया सन या ह्यसुहृद्घटया विपदं स्वपदं ॥ हितदे हितदेहि त देहित. देहित देत्य लप ब्दहुधा नरदेवसुता ॥ ४९ ॥

सनयेति हेहितदहितमीप्सितंवस्तुददातीतिहितदनलसत्वंसनयासन यानयोनीतिस्तस्याअसनंत्यागस्तत्सहितयात्यक्तनित्याअसुहृद्घटया शबुकरिसमूहेनबिपदंनाशंनयाहिमागमः ईहितदेहिईहिताइष्टाउप कर्तारोदेहिनोजनायस्मिंस्तादृशंतत्स्वपदंस्वनगरमेहिआयाहि इत्य नेनप्रकारेणसनयानीतिसहितानरदेवसुताभीमभूपपुत्रीबहुधाबहुप्रका रंव्यलपद्विललाप यद्वा हितदेहितदेहीत्येकंपदंहितदंईहितंचेष्टितंये षांतेतादृशादेहिनोयत्रतत्स्वपदंराज्यमेहि हेनलएवमेकाकीशत्रूहस्तं मागच्छे शत्रवएकाकिनंत्वांदृष्ट्वाऽपकुर्युस्तस्मात्स्वकीयमेवनगरंग च्छेतिनानाशंकाकुलाभैमीतस्मिन्वनेविललापेतिभावः कारिणांघ टनाघटायाप्रापणेऽस्यलोटियाहीति पदंव्यवसितत्राणस्थानलक्ष्यां घ्रिवस्तुषुएहीतीणोलोटि अलपदितिलपव्यक्तायांवाचीत्यस्यलङि बहुधासंख्यायाविधार्थेधा सप्तभिःकुलकम् ॥ ४९ ॥

सा विधुरा धावंतं रत्नौघं का पि निरपरा धावतं ॥ सार्थराधावंतं प्रैक्षिष्टा पञ्च सुतनु राधा वंतं ॥ ५० ॥

सेति बिधुराविरहितासुतनुःशोभनांगीसादमयंतीनिरपराधाऽपराधर हिताक्वापिकस्मिन्नपिदेशेरत्नौघंरत्नसमूहंअवंतंरक्षंतंसरत्नमूहंराधावं तंराधासमृधिस्तत्सहितंधावंतंगच्छंतंसार्थंजनसमूहंप्रेक्षिष्टदृष्टवती आधौमनः पीडायामंतमवसानंचप्रापल्लेभे वनेऽटंतीसार्थमासाद्यम नः पीडांजहाविंतिभावः धावुगतिशुध्योरित्यस्यधावंतामिति रा धसाधसंसिद्धावित्यस्यषिद्भिदादिभ्योऽङित्यङिराधेति प्रैक्षिष्टेतीक्ष दर्शनांकनयोरित्यस्यलङिआपेर्लुङिआपादिति संघसार्थौतुजंतुभिः पुंस्याविर्मानसीव्यथा ॥ ५० ॥

व्याकुलये वारितया विधे र्गति रनेन सिद्धये वारितया ॥ अपिच यये वारितया यथा शफर्या जलोच्चयेवा रितया ॥ ५१ ॥

व्याकुलेतिविधेर्दैवस्यारितयाशत्रुत्वेनव्याकुलयाइवअत्रापिविधाताश त्रुरभूदितिउद्भांतयेवतयादमयंत्यासित्थंयेनलान्वेषणरूपकार्यस्यभी मपुरप्राप्तयेवाअनेनसार्थेनसहगतिर्गमनमवारिभेजेवृतावा वारितया कात्वंकुत्रयासिइतिनिवारितयापिचययेगतम् कयायथा वारितयावाः जलमितयाप्राप्तयाशफर्याजलोच्चयेजलवृध्यैयथा जनोच्चयइतिपाठे जनसंघेतययेइत्यर्थः अवारितयाइत्यकारप्रश्लेषेअनिषिद्धयेत्यर्थः अवाः जलरहितंनिर्जलमितयाशफर्येव अहमपिभवत्संगेसमेष्या मीत्युक्तानिषिद्धयापिभैम्यागतमितिभावः भाग्यंस्त्रीनियतिर्विधिः वृञ्संभक्तावित्यस्यलुङिचिण्यवारिति याप्रापणेइत्यस्यभावेलिटि ययेवावारिसलिलंकमलंजलमित्यमरः अत्रेयंभारतवार्ता तत्रवने गच्छंतंवणिक्सार्थंसाददर्शतांचदृष्ट्वाःतेषांमध्येकश्चित्शुचिनामाव णिक्कात्वंकस्यासिकयासिइत्याहततस्तयाभीतयास्ववृत्तांतंकथितं कुत्रापिभवद्भिर्नलोदृष्टइतिपृष्टाः नवयंनलंविद्मइत्यूचुः ततःकया

स्यथइत्युक्ताः सुबाहुनाम्नश्चेदिराजस्यदेशेवाणिज्यार्थंयास्यामःइत्यू चुः तत तैःसार्द्धंसापिययौइति ॥ ५१ ॥

प्रतिषिद्धान्यायस्य प्रापि सुबाहो श्च रा
जधान्या यस्य ॥ बहुधनधान्या यस्य
प्रबभु र्वृन्दानि बहुविधा न्यायस्य ॥ ५२ ॥

प्रतीति आयस्यपदगमनेनआयासंकृत्वा प्रतिषित्धान्यायस्यप्रति षित्धोनिराकृतोऽन्यायोऽनीतिर्यैनतादृशस्यसुबाहोः सुबाहुनाम्नोराज्ञः राजधानीनगरीप्रापिचप्राप्ताच . कीदृशीबहुधनधान्याबहुतरंधनधान्यं यस्याः सायस्यसुबाहोः आयस्यधनागमस्यबहुविधानिनानाप्रकारा णिवृंदानिसमूहाः प्रबभुःरेजिरे एवंसार्थेनसहव्रजंत्याभैम्याआया सेनसुबाहुपुरीप्राप्तेतिभावः प्रापेत्यापेर्लुङिचिणि प्रबभुरितिभाते र्लिटि ॥ ५२ ॥

सच्छन्ना मात्रा सानंदंराज्ञो भृता च ना मा
त्रा सा ॥ शोकेना मात्रासा ववस त्धृतदे
हयापना मात्रा सा ॥ ५३ ॥

सच्छन्नेति असौदमयंती सच्छन्नादपुर्मालिन्यात्दमयंतीतिज्ञातुमश क्याराज्ञः सुबाहोर्मात्रासानंदंयथास्यादेवंभृतानामपोषितानामसंभा वनायां अत्रसुबाव्हंतःपुरेअत्रासात्रासरहितायृतदेहयापनामात्राधृतंदे हयापनाशरीरस्थितिमात्रंययासाताद्दशीदेहधारणार्थंभुंक्तेनतुसौख्यार्थ मितिभावः शोकेनअमाशोकसहितासाभैमीअवसत्वासमकरोत् यद्वा धृतादेहनिर्वाहमात्रेआशायेयेतिसाधृतदेहयापनामात्राशेत्ये कंपदम् अत्रपक्षेयमकेशसयोरभेदोनदोषाय यमकश्लेषचित्रेषुर लयोर्डलयोर्नभित् नानुस्वारविसर्गौचचित्रभंगायसंमतौइतिवत् अ

सौभैमीसुबाहुमात्रादमयंतीत्यनाभिज्ञायसानंदमपुषत्साचशरीररक्षा मात्राहाराभूदितिभावः अवसदितिवसेर्लंङि अत्रेयंभारतवार्ता सायान्हेभैमीवणिग्भिःसार्धंसुबाहुनगरंप्राताअथप्रासादस्थाराजमातांदृष्ट्वाधात्रीद्वारास्वसमीपमानीयकात्वमितिप्रोवाचततः दमयत्याः परिचारिकाहमितिभैम्याह राजमातोवाचअत्रतिष्ठततोभैमी निर्वैधंचकारपादसेवनमुच्छिष्टफेटनंनकरिष्यामीति ॥ ५३ ॥

पदा पदा परिभ्रम न्नयेन या.प दापदा॥
वनावना वनाथव त्सजीवनावना भवत् ॥ ५४ ॥
इतिश्रीकालिकृतेनलोदयेसत्काव्येतृ
तीयोच्छ्वासः ॥ ३ ॥

पदेति अपदाअत्राणाअस्थानावायादमयंतीनयेननित्याकृत्वाआपदा विपत्यापदाचरणेनवनावनौवनभूमौअनाथवत्परिभ्रमन्पर्यटनमाप लेभे सासजीवनावनाजीवनंतस्यअवनंरक्षणंतत्सहितासजीवितरक्षा भवत् याभैमीविपदिचरणाभ्यांवनभूमौपर्यभ्रमीत्साजीवनरक्षणं प्रापेतिभावः पदंत्रिश्चरणोस्त्रियाम् आपदित्यापेर्लंङि विपत्यांवि पदापदौ अभवदितिभवतेर्लंङि ॥ ५४ ॥

इतिश्रीनलोदयकाव्यटीकायांसुबोधिन्यांतृतीयोच्छ्वासः ॥ ३ ॥

अथ तुंगोपायस्य श्रवणेन नलस्य सानुगो
पायस्य ॥ वशगा गोपा यस्य स्वमनो भी
म श्चिरं जुगोपा यस्य ॥ १ ॥

अथेति अथानंतरंतुंगोपायस्यतुंगउच्चउपायः सामादिर्यस्यतादृश स्यनलस्यअपायस्यापक्रमणस्यदुःखस्यवाश्रवणेनसानुगः अनुगच्छं तीत्यनुगास्तैःसहितः सानुचरःचिरंबहुकालंआयस्यप्रयासंकृत्वान

लान्वेषणायभीमःस्वमनः स्वस्यमानसंजुगोपरक्षितवान् यस्यभीम स्यगोपाः गांभूमिंपांतीतिगोपाः राजानः ग्रामौघाधिकारिणोवागोप जातीयावावशगाआयत्ताः नलापगमनंश्रुत्वातदन्वेषणार्थंबहुधाआ यस्यशोकसहितंस्वहृत्कथंचिदरक्षत् गोपोगोपालकेगोष्ठाध्यक्षेपृथ्वी पतावपि ग्रामौघातिकृतेपुंसीतिमेदिनिकरः स्थायुकोधिकृतोग्रामेगो पोग्रामेभुभूरिषु इत्यमरश्च ॥ १ ॥

निशि च दिवा चा र्य्यस्य क्षतस्य नलविचिंत ये ऽथवा चार्यस्य ॥ भृशमेवा चार्य स्य द्वि जोत्तमैः शिष्यकै रिवा चार्यस्य ॥ २ ॥

निशीति अस्यभीमस्यवाचावचनेनद्विजोत्तमैर्ब्राह्मणश्रेष्ठैर्नलविचिं तयेनलान्वेषणायनिशिरात्रौचदिवाचदिवसेभृशमेवात्यर्थमेवअचा रिनानादेशसंचरणमकारि कीदृशस्यास्य अर्यस्यक्षतस्यअरेःअसयः अर्यसयस्तैः शत्रुखड्गैरताडितस्य एवमार्यस्यश्रेष्ठस्यआचार्यस्यगुरो र्वचसाशिष्यकैरिवाशिष्यैरिवस्वार्थकः शिष्यायथागुरोराज्ञयाऽहर्नि शंसंचरंतितथेत्यर्थः ॥ २

अथ नयनेत्रा सादि प्रचुरा पूः केनचि द्विजने त्रासादि ॥ यत्र सुनेत्रा सा दिग्भ्रमेण दुः खं गता वने त्रासादि ॥ ३ ॥

अथेति अथानंतरंअत्रजनेविषयेकेनचिदनिर्वचनीयेचतुरेणसुदेवना म्नाद्विजेननयनेत्रानीतिनिपुणेनसादिप्रचुरासादिनोऽश्ववाराः प्रचुराय स्यांसापूःआसादीप्राप्ता साकायत्रपुरिसासुनेत्राभैमीवर्ततइतिशेषःकी दृशीसा वनेदिग्भ्रमेणदिग्भ्रांत्यात्रासादित्रासपूर्वकंदुःखंगताप्राप्तादि ग्भ्रमेणेत्यत्रआदिक्रांत्याइतिपाठेयत्रपुरिआदिक्रांत्याप्रथमप्रवेशेनज नेलोकेत्रासादिभवतियत्रपरिवनेदःखंगतासासनेत्राआसीदित्यर्थः ३

सह दीना यततेन स्वगृहंच भैमी ययेऽमु
ना ऽयततेन ॥ स्वनयेऽना यततेन प्राप्त्यै स्वा
सो श्च शोभना यततेन ॥ ४ ॥

सहेति दीनादुःखिताभैमीतेनद्विजेनसहस्वगृहंआयत गतवती चेदि पुरीनिलयंब्राह्मणंगृहीत्वास्ववासस्थानेगतवतीआयततेनधनागम व्याप्तेनामुनाद्विजेनसहभैम्याययेभीमगृहंप्रतीतिशेषः चेदिराजदत्तध नवताद्विजेनसहभैमीभीमगृहमगादितिभावः यद्वा नलान्वेषणा यभीमदत्तबहुधनवताविप्रेणभैम्यासहचेदिगृहंययेइत्यर्थः शोभनासा भैमीस्वनयेनस्वनीत्याअयततेनप्राप्त्यैअयःशुभविधिःस्तेनततोव्याप्तो यइनःस्वामीनलस्तस्यप्राप्त्यैयततेस्मयत्नमकरोत्स्वासोः स्वकीयप्रा णस्यप्राप्त्यैनयततेस्म अत्रेयंभारतवार्तासुनंदांतःपुरेसमागतंसुदेवंब्रा ह्मणंदृष्ट्वादमयंतीरुरोद सुदेवउवाच अहंतवभ्रातुःसखासुदेवना माभीमवचनात्त्वामन्वेष्टुमागतः तवबांधवास्त्वांविनामृताइवतिष्ठं तिततोराजमातरंसर्ववृत्तांतमकथयत् सुबाहुमाताचनलपत्नींदमयं तींज्ञात्वाआलिंग्यसांत्वयामाससुनंदातुनिश्चयार्थंतस्यागात्रमलंदूरी कृत्यशिरस्यर्धचंद्राकारंजरुडलाच्छनंददर्शतच्चिन्हेनसुदृढंज्ञात्वाम मभगिन्याः कन्यात्वंइत्युक्त्वाराजमातातामलंकृत्यामात्यैःसुदेवेन चसहितांदमयंतींपितृगेहंप्रापयत् तत्रसापुत्रादिभिःसहयुयोज भीम श्चसुदेवायपुनःपुनःप्रणामंकृत्वाबहुधनानिददौ ततोनलान्वेषणार्थं पुनर्ब्राह्मणान् प्रेषयामासइति ॥ ४ ॥

वसनांशस्य स्तेन क्का ऽसि ममा ऽयं विधिः
र्यशस्य स्ते न ॥ छद्म विशस्य स्तेन स्वजनेन
भृतेन भवसि शस्य स्तेन ॥ ५ ॥

नयमेवाह वसनेति हेवसनांशस्य वस्त्रखंडस्यस्तेन चौरनलत्वंका सिदमयंत्याअयंविधिः वनगमनादिस्तेयशस्योनयशसेनहेप्रियअ स्तेनत्यक्तेनस्वजनेनस्वबंधुनाकृत्वाछद्मकपटंविशसिप्राप्नोषि भृतेन पालितेनतेनस्वजननेनशस्यःस्तुत्योभवसि स्वबंधुपालनेनकीर्तेरुय स्तत्तुत्वयानकृतमितिभावः ॥ ५ ॥

सजन स्तेना गादिक्रामी ति जनेन तन्मते ना ऽगादि ॥ भर्तृकृते नागादिस्यदेन भुवि वस्तुऽपरिहृतेना ऽगादि ॥ ६ ॥

सजनेति अगादिक्रामीपर्वतादिक्रमणशीलःसजनःप्रैष्यजनःभर्तृ कृतेनलार्थेतन्मतेनभैम्याज्ञप्तेनकेनचिदंतःपुरचारिणाजनेनइतिपूर्वो क्तश्लोकोक्तिप्रकारिणागादिउक्तः तथाचअस्यपूर्वोक्तश्लोकस्यार्थज्ञा त्वोत्तरंयोददातितदागत्यकथयेत्युक्तः ततस्तेनजनेनप्रेस्यलोकेन नागादिस्यदेननागंसर्पमत्तीतिनागादीगरुडस्तद्वत्स्यदोवेगोयस्यते नवस्तुपरिहृतेननागरीयवस्तुत्यक्तवताछद्मचारिणाइत्यर्थः भुविभू मौअगादिपूर्वोक्तश्लोकस्यकोऽर्थइतिअवादि सप्रेष्यलोकोदमयंत्य नुमतेनकेनाप्यंतःपुरचारिणोक्तः एतदभिज्ञानेनलस्येतिदमयंत्यैव ग्राहितसंज्ञःनलान्वेषणायश्लोकर्थंपृच्छन् पर्यचारीदितिभावः रंह स्तरसीतुरयस्यदः शैलवृक्षौनगावगौ ॥ ६ ॥

को ऽप्यू चे तनयायाः पद मेत्य नृपस्य तेषु चे तनयायाः ॥ भी र्मुंचेत नयाया दर्तिं स्व दुःसहाच चेतनया या ॥ ७ ॥

कोप्यूचइति तेष्वन्वेषकेषुमध्येकोप्यन्वेषकजनःइतनयायाः इतः प्राप्तोज्ञातोवानयोययातादृश्याःज्ञातनीतेर्नृपस्यभीमस्यतनयायाःप दंस्थानमेत्यऊचेउक्तवान् हेमदयंतित्वांभीर्भयंमुंचेत्त्यजेत् अर्तिः

पीडाचनयायान्नगच्छेत् भयमर्तिश्चनभविष्यतीतियावत् याआर्तिः चेतनयावुत्थ्यादुःसहासोढुमशक्या हेदमयंतित्वांभयंपीडाचहास्य तिनलोमयानलक्षितइत्यवोचदितिभावः पदंव्यवसितत्राणस्थानल क्ष्मांघ्रिवस्तुषु भीतिर्भीःसाध्वसंभयं मुच्लमोक्षणइत्यस्यात्मनेपदे शेमुचादीनामितिनुमिमुंचेतेतिरूपम् मतिर्मनीषाबुत्थिर्धीर्धिषणाज्ञा प्तिश्चेतनेइतिहेमचंद्रः आर्तिः पीडीधनुकोटयोरित्यमरः ॥ ७ ॥

निजधामेतं समया मृतुपर्णं श्रावितो ऽर्थ
मेतं समया ॥ सचिवसमेतं समया गिरो
त्तरं ना जनिष्ट मेतं समया ॥ ८ ॥

निजेति हेमदयंतिनिजधामेतंनिजस्थानमयोध्यातत्रेतंतत्रस्थितंअयो ध्याधीशंऋतुपर्णऋतुपर्णनामानंराजानंसमयांसमागतः सचमया एनंअर्थवसनस्तैन्यादिरूपमर्थवाच्यंसमयासश्रीकयासमयाअनति निम्नोन्नतयागिरावाचाश्रावितः सचिवसमेतंमंत्रिसमेतंतथामेतंमांल क्ष्मींइतंप्राप्तंऋतुपर्णसमयामंत्रिसहितस्यऋतुपर्णस्यसमीपेउत्तरंप्रति वाक्यंनाजनिष्टनजातम् हेभैमिवसनस्तेयादिकंत्वदुक्तंश्रावितऋतु पर्णः मंत्रिसहितस्यतस्यसमीपेउत्तरंचनावाप्तमितिभावः अभितः परितःसमयेतिद्वितीया ऋतुपर्णमिति मंत्रीधीसचिवोऽमात्यःसमया मितियातेर्लंडि समयांतिकमध्ययोरितिमेदिनिकरः अजनिष्टेति दीपजनेत्यादिनाचिण्तद्विकल्पेरूपम् ॥ ८ ॥

दीना ऽनायतनस्थो नानायतनक्षमो ऽस्य
सौत्ये ऽधिकृतः ॥ ना नाऽयतनकरो लीना
नायत नः पथ्यु वा चा थ रहः ॥ ९ ॥

दीनेति अथानंतरमस्यऋतुपर्णस्यायतनंगृहंतत्रस्थितःसौत्येसारथ्ये ऽधिकृतः अनायतनकरःनआयतोदीर्घः करोहस्तोयस्यतादृशःकुब्जो

नापुरुषःपथिलीनान्मार्गेलग्नान्गच्छतः नोऽस्मान्दीनादुःखितान् रहः विविक्तेआयतआगतवान्इतिउत्तरश्लोकेवक्ष्यमाणंचउवाच अवादीत् कीदृशः नानायतनक्षमःनानाप्रयत्नसमर्थःत्वदुक्तंश्रावयित्वाऽप्राप्तोत्तरान्मार्गेगच्छतोरस्मान्संकुचितकरस्तत्सूतोरहसिएत्येदमुवाचेतिभावः गुणवचनब्राह्मणादिभ्यःकर्मणिचेतिष्यञ्सौत्यः सूतस्त्वष्टरिसारथौ आयतेत्ययगतावित्यस्यलङि मंगलानंतरारंभप्रश्नकात्स्न्र्येष्वथोअथरहोतिकमुपन्हरे यद्वा दीनानायतनस्थइतिनलविशेषणंदीनश्चासौअनायतनस्थः असम्यगायतनस्थश्चेतितादृशइत्यर्थः ॥ ९ ॥

दीनाया ऽनायतया विवाससे ऽस्मै विहीनयानाय तया ॥ न खलु धिया ऽनायतया क्रोद्धव्यं धर्मनिश्चया नायत या ॥ १० ॥

आगत्यकिमुवाचेत्याह दीनेति दीनायदुःखितायअनायतयाआयोधनागमः नआयोयस्यासावनायस्तद्भावस्तत्तातयाधनागमरहितत्वेन विवाससेवस्त्रहीनायतस्मैवसनस्तेनाय एवंविहीनंत्यक्तंयानंयेनतादृशाय अनायतयाअदीर्घतयाअविचारपूर्विकयाधियाबुध्यातयादमयंत्यानक्रोद्धव्यंक्रोधोनकर्तव्यः खल्वनुनये तयाकयायाधर्मनिश्चयान्धर्मनिर्णयानयतगतवतीयातिधार्मिकी धनागमरहितत्वेनदीनायवसनहीनायचतस्मैनलायतयादमयंत्याक्रोधोनकरणीयः दैववशादेतत्सर्वमभूदितिभावः क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थनायांयंप्रतिकोप इतिसंप्रदानत्वाच्चतुर्थीअस्मैइति आयतेत्ययगतावित्यस्यलङि ॥ १० ॥

कृतकर्मा ऽनेन त्वा गतो ऽस्मि वचसे तितस्य मानेन त्वा ॥ वेदयमाने नत्वा विप्रे च धनेषु दीयमानेनत्वा ॥ ११ ॥

कृतेति प्रेष्यद्विजआह हेदमयंतिमानेनप्रमाणेनसत्येनतस्यपुरुषस्यअ
नेनवचसावचनेनकृतकर्मा कृतकार्योहं त्वात्वांप्रत्यागतोस्मिइति
वेदयमानेबोधयतिहिजेब्राह्मणेनत्वानमस्कृत्यधनेषुदीयमानेनत्वादी
यमानमिनत्वंस्वामित्वंययायादृशी धनेषुदत्तस्वामित्वासासीदित्य
र्थः अहंतस्यपुरुषस्यसत्येनवचसाकृतकृत्यस्त्वत्समीपमागतइतिव
दतिविप्रेनमस्कृत्यबहुधनस्वामित्वमकार्षीदित्यर्थः इनःसूर्येप्रभौरा
ज्ञि अत्रेयंपुराणवार्ता दमयंतीचनानास्तुतिंकृत्वापर्णादनामानंब्राह्म
णंऋतुपर्णराजसारथिनिकटेश्लोकचतुष्टयंदत्वाप्रेषयामास सचतत्र
गत्वातस्मैश्लोकान्ददौ श्लोकायथा कनुत्वंकेतवैच्छित्वावस्त्रार्द्धं
प्रस्थितोमम ॥ उत्सृज्यविपिनेसुप्तामनुरक्तांप्रियांप्रिय ॥ १ ॥ सावै
यथासमादृष्टातथास्तेत्वत्प्रतीक्षिणी ॥ दह्यमानाभृशंबालावस्त्रार्द्धेना
भिसंवृता ॥२॥ अस्यारुदंत्याःसततंतेनशोकेनपार्थिव ॥ प्रसादंकु
वैवीरप्रतिवाक्यंददस्वच ॥ ३ ॥ माकुरुष्वप्राणनाथविफलंजीवनंम
म ॥ यदितिष्ठन्नवक्तासिस्त्रीहत्यात्वामभिरपृशेत् ॥ ४ ॥ इतिपर्णाद
ब्राह्मणाद्वृत्तांतंश्रुत्वानलोवाचकनुसाक्षुत्पिपासार्तोश्रांताशेतेतपस्वि
नी ॥ स्मरंतीतस्यमंदस्यकंवासाद्योपतिष्ठते ॥ इतिकथयित्वाश्लोकपं
चकंप्रस्थापयामास यथा वैधव्यमपिसंप्राप्यगोपयंतिकुलस्त्रियः ॥
आत्मानमात्मनासधोजितःस्वर्गानसंशयः ॥ १ ॥ रहिताभर्तृभिः
सद्योनक्रुध्यंतिकदाचन ॥ प्राणांश्चारित्रकवचान्धारयंतिकुलस्त्रि
यः ॥ २ ॥ विषमस्थेनमूढेनपरिभ्रष्टसुखेनच ॥ यत्सातेनपरित्य
क्तानतत्रकोत्थुमर्हसि ॥ ३ ॥ प्राणयात्रांपरिप्रेप्सोःशकुनैर्हृतवास
सः ॥ आपिभिर्हन्यमानस्यनश्यामाकोत्थुमर्हसि ॥ ४ ॥ सत्कृता
सत्कृतावापिपतिंदृष्ट्वायथागतम् ॥ राज्यभ्रष्टंश्रियाहीनंनश्यामाको
त्थुमर्हसि ॥ ५ ॥ इतिश्लोकपंचकंनीत्वाआगत्यदमयंतींश्रावयामा
सपर्णादइति ॥ ११ ॥

तत्रा ऽपर्णाय ततस्वनया द्वैमी तपस्य पर्णी यतत ॥ तुलितसुपर्णाय तत स्तस्या गमनाय सर्तुपर्णाय ततः ॥ १२ ॥

तत्रेति ततस्तदनंतरंतत्रतस्मिन्काले ततोऽयोध्यायाः पंचम्यास्तासि ल्सर्तुपर्णायऋतुपर्णसहितायतस्यनलस्यापर्णायअपगतमृणंयस्मिं स्तादृशायनलप्रेरितहयानामेकदिवसेनबहुयोजनाध्वलंघनादृणापग मः तुलितः सुपर्णोगरुडोयेनतादृशायआगमनायतपसिशरीरसं तापलक्षणेएकभक्तोपवासादौअपर्णापार्वतीइवभैमीदमयंतीततस्वन यात् ततोविस्तृतोयः स्वनयः स्वनीतिस्तस्मादयततयत्नंसमास्थित तदनंतरंदमयंतीबहुविशालस्वनीतेरयोध्यातोनलस्यसर्तुपर्णस्यागम नायप्रयत्नंकृतवतीतिभावःस्यादृणंपर्युदंचनम् ऋणमाधमर्ण्यइतिनिपा तः यतीप्रयत्नइत्यस्यलाङि ॥ १२ ॥

सा कृतसामा ऽन्येन श्रावितवत्य मु मन न्यसामान्येन ॥ स्वं रहसा मान्येन स्व यंवरं स्मरति नां जसा मान्येनः ॥ १३ ॥

साकृतेति कृतसामाकृतंसामसांत्वंययातादृशीसा ऽन्यसामान्येनअ न्यासाधारणेन अन्येनापरेणमान्येनपूज्येनविप्रेणामुमृतुपर्णंरहसाए कांतेनस्वंस्वकीयंस्वयंवरंश्रावितवतीअशिश्रवत् पूर्वंपरिणीतापरि णयनांतरंकर्तुकथंप्रवर्ततेतत्राह मानीअभिमानीअंजसाझटितिएनः पापंनस्मरति सादमयंतीअन्येनकेनापिद्विजेनस्वंस्वयंवरमुपव्हरेऋ तुपर्णश्रावितवती यतोमानीझटितिपापंनस्मरति ऋतुपर्णःस्वयंवरं श्रुत्वाशीघ्रमेष्यतितेनसहनलोप्यागमिष्यतीतिभावः स्राग्झटित्यं जसान्हायद्राक्संक्षुसपदिद्रुते स्वोज्ञातावात्मनिस्वंत्विष्वात्मीयेस्वे

स्त्रियांधमेइत्यमरः अत्रेयंपुराणवार्त्ता दमयंतीमातरमुवाचसुदेवोया तुऋतुपर्ण वदतुभैमिपुनः स्वयंवरंकरिष्यतिसतुश्वोभावीयदिद्रष्टुमि च्छातदागच्छतत्श्रुत्वातन्मातातथाकरोत् ऋतुपर्णोपिसुदेवात्तच्छु त्वागमनंनिश्चित्यनलेनपरामृषतइति ॥ १३ ॥

रहसि तदा सन्नाहस्थित स्म स नलं युतो मुदा संन्नाह ॥ श्रीस्तु मदासन्ना ह स्फुटं प्रयामो व्रजे दिति व्युदास न्नाहः ॥ १४ ॥

रहसीति तदासुदेवात् स्वयंवरवृत्तांतश्रवणकालेसऋतुपर्णः सन्नाह स्थितःसन्नाहेकवचेस्थितः बद्धकवचः मुदाहर्षेणयुतः रहसिएकां तेनलंइतिआहउवाचइतीतिकिंहेसनूपूज्यअहः दिनंव्युदासंनाशंव्र जेत् नगच्छेत्वयंदमयंतीपुनः स्वयंवरेस्फुटंप्रव्यक्तं प्रयामोगच्छा मः श्रीस्तुलक्ष्मीस्तुदमयंतीलाभात्तद्रूपावामदासन्नामदंति कगता भवेत् हसंबोधने हरसीत्यत्रहरसीतिपाठेत्वंहरसीचेद्वहसिचेत्तदास्फु टंप्रयामइत्यर्थः क्वचित्तुद्वितीयचरणेस्मरयुतोनलंमुदासन्नाहइति पाठस्तत्रस्मरयुतः सन्कामार्तः सन्मुदाहर्षेणनलंआहइत्यर्थः हेन लमांचेत्धरसितदाद्यप्रयामोभीमपुरंदिवसोननाशंव्रजेत् अद्यैवमांनय दमयंतीवारितुंगंतव्यमेवेतिभावः असगतावित्यस्यानेकार्थत्वात् हरसिहृञोलटि व्रजेतूव्रजेर्लिङि समीपेसमयासन्नसन्निकृष्टसनी डवत् ॥ १४ ॥

सा वनिता वध्वा नः स्वगुणैः कर्षति के हृताश्ववध्वा न ॥ समह स्ताव ध्वानः श्व इति योजनशतंमिता वध्वा नः ॥ १५ ॥

सेति सावनिताभैमीस्वगुणैरात्मगुणैर्वध्वासंयम्यनोऽस्मान्कर्षति यमकेववयोरैक्यंनदोषाय डलयोरलयोश्चैवशसयोर्ववयोस्तथा वदं

त्येषांहिसावर्ण्यमलंकारविदोजनाः इत्यालंकारिकवचनात् चपु नर्वध्वास्त्रियाकेनहताः अपितुसर्वएवहताइतिभावः समहस्तावत्स्वयंवरोत्सवः तावत्श्वःआगामिदिवसेइत्यनेनप्रकारेणध्वानः लोकध्वनिःलोकवार्तास्तीतियावत् नःअस्माकंअध्वामार्गःयोजनशतंमितौप्रमाणेवर्तते हेवाहुकभैमीस्वयंवरः श्वोभवितेतिलोकवार्तांअस्माकंमार्गः शतयोजनमितः अतःशीघ्ररथंसज्जीकुरुइतिभावः नारीसीमंतिनीवधूः वधबंधनइत्यस्मात् स्त्रीवत्ष्वेति रुषविलेखनइत्यस्माद्रौवादिकाल्लटिकर्षतीति महउत्सवउत्सवः ह्योगतेऽनागतेन्हिश्वःपरश्वस्तुपरेद्यवि अयनंवर्त्ममार्गाध्वपंथानइत्यमरः ॥ १५॥

त त्वरया ऽमा यामः प्रणये र्यदि मा ऽनि
तत्रियामायामः ॥ नलजायामाया मस्मृत्वे
त्यूचे क्व दुर्धिया मायामः ॥ १६ ॥

तत्वरेति हेसूततत्तस्मात्अनितत्रियामायामः अनितोऽप्राप्तः त्रियामायारात्रेर्यामः प्रहरोयेनतादृक्त्वंत्वरयासंभ्रमेणमामांयदिप्रणयेर्नयसितदाअमासमीपंसहवायामोगच्छामइति अनेनप्रकारेणनलजायामायांनलजायायादमयंत्याः मायांव्याजमस्मृत्वाअविचिंत्यऊचेयतोदुर्धियांदुष्टाःकामक्रोधवशाक्रांताश्चताधियश्चेतितासांदुष्टबुद्धीनामायामोदैर्घ्यविचारपरंपराक्कुत्र अपितुकुत्रापिन अथवादुष्टाः धियोयेषांतेतादृशानांपुंसामायामोविचारदैर्घ्यंक्व क्वचित्तुदुर्धियामित्यत्रयुवधियामितिपाठःतत्रयूनांतकरुणानांधियांबुद्धीनांक्वआयामोदैर्घ्यअपितुक्वापिनेत्यर्थः रात्रिप्रहरमध्येमांयदिनयसितदाभैमीस्वयंवरंव्रजामीत्युक्तवान् दमयंतीव्याजंमजानानएवेतिभावः दैर्घ्यमायामआनाहः अस्मदोद्वयोश्चेत्येकत्वेबहुवचनंसंभ्रमस्त्वरा अमासहमीपेच प्रणयेरितिणिलोलिङि मात्वामौहितीयायाडतिमादेशः ॥ १६ ॥

युग्मकं ॥ मां भजमाना श्वः स्या न्नून मसौ तत्प्रचोद्यमानाश्वःस्यां ॥ इति मतिमानाश्वस्या न्याय्य मनाशंक्य विकृतिमाना श्व स्यां ॥ १७॥

मामिति आदिकुलकंतत्प्रचोद्यमानाश्वःतेनवाहुकेनप्रचोद्यमानाःप्रेर्यमाणाअश्वायस्यएतादृक्चेत्स्यांभवेयंतदाऽसौदमयंतीश्वोनूनंनिश्चयेनमांभजमानाआश्रयंतीस्यादितिमतिमानेवंबुद्धिसहितः सऋतुपर्णःअस्यांदमयंत्यामन्यायंपरस्त्र्याभिलाषलक्षणमनाशंक्यआश्वस्य आश्वासंप्राप्यआशुशीघ्रंविकृतिमांमानोविकारवानित्यूचेइतिपूर्व श्लोकेनान्वयः यद्यसौमांनयतितार्हिश्वःसामांवृणीतेतिपरस्त्र्याभिलाषमबुध्वाविकारवान्नलंतथोवाचेतिभावः नूनंतर्केऽर्थनिश्चये यद्वा मतिमान्नलः मनसिआश्वस्यस्वयंवस्वार्त्तांश्रुत्वाउत्पन्नकोपंविचारेणशमयित्वा अस्यांदमयंत्यामन्यायमनाशंक्यअमत्वाचेत्यादिप्रचोद्यमानाश्वः स्यांतदाअसौदमयंतीश्वःप्रातःकालेभजमानास्यात्इति हेतोः आशुशीघ्रंविकृतिमान्रोमांचितः स्यात्बभूवेत्यर्थः ॥ १७ ॥

अथ रथ मारावंतं शस्त्राणि नलः शुभाश्व मारावंतं ॥ स जगामा ऽरा ऽवंतं नृपति मारोप्य च गुरुतमारावं तं ॥ १८ ॥

अथेति अथवचनानंतरंनलः आरावंतंआसमंतात्अरंशीघ्रगंअवंतम् यद्वा अरंनंआरःशीघ्रगतिःतंअवंतंरक्षंतं यद्वा आसमंतात् अरंशीघ्रंअवंतंगच्छंतं यद्वा अस्यविष्णोःअरंचक्रंआरंतमिवअवंतं गच्छंतंअतिशीघ्रगमित्यर्थः तंशस्त्राण्यायुधानिअवंतंरक्षंतंशुभाश्च शोभनाअश्वायस्मिंतादृशंगुरुतमः गरिष्टतमआरावःशब्दोयस्यतादृशंरथंआरगतवान्चपुनः अरौशत्रौअंतन्नाशकंतंनरेंद्रमृतुपर्णंरथामरोप्यारोह्वाजगामभीमनगरंगतवान् ऋतुपर्णवचनोत्तरमृतुपर्णंरथाम्

रोप्यकुंडिननगरमनयादिभिभावः जगामेतिगमेर्लिटि अंतोध्यव सितेमृत्यौस्वरूपेनिश्चयेंऽतिके अरंशीघ्रेचचक्रांगेशीघ्रगेपुनरंन्यव तृद्दतिमेदिनिकरः ॥ १८ ॥

स्वांसकृतावसनस्य क्षणदूरत्वेन संगता वसनस्य ॥ भूभर्त्ता वसनस्य व्यस्मयत रथद्रुते र्धुता वसनस्य॥ १९ ॥

स्वांसेति भूभर्त्ताऋतुपर्णःस्वांसकृतावसनस्यस्वस्यांसेस्कंधेकृतमा वसनमाछादनंयेनतादृशस्यवसनस्यरथद्रुतेः रथवेगादुत्पन्नस्यअसन स्यवायोर्धुतौकंपेसतिअसनस्यासनवृक्षस्यसंगतौसंगमेक्षणंदूरत्येन क्षणादेवबहुयोजनांतरितत्वेनव्यस्मयतविस्मितोबभूव नलप्रेरितर थवेगवशोद्भवमरुद्भूतोत्तरीयस्यक्षणदूरत्वादृतुपर्णोद्भुतायमानमनाअ भूदितिभावः स्कंधोभुजशिरोंसोस्त्रीत्यमरः अस्यतीत्यसनोवायुःस मीरपर्यायः यद्वा स्वांसकृतावसनस्येत्यस्यस्वांसेस्वस्कंधेकृतंअवस नंअस्थितिर्येनतस्यरथवेगोद्भूतवायुनोडीयमानस्येत्यर्थः अत्रेयंपुरा णवार्त्ता स्वांसादुत्तरीयेभ्रष्टेराजाबाहूकमुवाच अश्वान्संयच्छवार्ष्णे यनामाऽपरसारथिःउत्तरीयमानयतु बाहुकउवाच बहुयोजनांतरितं तदतोनानेतुंशक्यमिति ॥ १९ ॥

फलगणना दक्षस्य व्यधित तदा सोश्वनोदना दक्षस्य ॥ तपसि च ना दक्षस्य प्रहर्षणं त्वदय बोध नादक्षस्य ॥ २० ॥

फलेति सनापुरुषऋतुपर्णः अक्षस्यद्यूतस्यहृदयबोधनाद्धृदयज्ञानाद्धे तोरक्षस्यकलिद्रुमस्यफलगणानात्फलपरिसंख्यानादश्वनोदक्षस्यअ श्वानांनोदनाबाहनंतत्रदक्षस्यचतुरस्यतपसिचतपोविषयेदक्षस्यदक्ष प्रजापतिसदृशस्यनलस्यप्रहर्षणामाल्हादनंव्यधितचक्रेयतोयंराजाफ

लगणानादक्षःअतःपाशकगणनाकोविदोपिस्यात्एतांविद्यांनीत्वापु
नर्जेष्यामीतिकृत्वानलस्यमहाहर्षोभूदितिपर्यवसितार्थः सऋतुर्णोवि
भीतकफलस्येयत्ताकथनादश्वहृदयज्ञस्यनलस्यप्रहर्षणंमनअल्हाद
यांचकारेतिभावःत्रिलिंगस्तुविभीतकःअक्षस्तुषःकर्षफलोभूतावासः
कलिद्रुमः व्यधितेतिधात्रोलुङिस्थाध्वोरिचेतीत्वेहस्वादितिसिज्लो
परूपं अत्रेयंपुराणवार्ता ऋतुपर्णोविभीतकवृक्षंदृष्ट्वाबाहुकमुवाच म
मात्रगणनाकौशलंपश्यअस्मिन् वृक्षेपतितंपत्रमेकधिकाशतंफलंच
तावदेवपतितंस्थितानिपत्राणिपंचकोट्यःफलानिद्वेसहस्रे बाहुकउ
वाच वार्ष्णेयरश्मीन्संयच्छअहंराजगणितंगणयिष्यामिततोनलस्त
द्गणयित्वाआहअत्यद्भुतमिदंइमांविद्यांमह्यंदेहिमत्तोऽश्वहृदयविद्यां
गृहाणइतिपरिवर्तितम् तदाह ॥ २० ॥

बलजितदेवार्याभ्यां विद्याविनिमयो युगपदे वा र्याभ्यां ॥ संमर्दे ऽवार्याभ्यांव्यधायि संस्पृश्य संप देवा र्याभ्यां ॥ २१ ॥

बलेति अथरथवेगफलगणनकौतुकदर्शनानंतरंबलजितदेवार्याभ्यां
बलेनसामर्थ्येनजितःपराजितोदेवार्यः देवस्वामीद्रोयाभ्यांताद्दग्भ्या
माभ्यांनलर्तुपर्णाभ्यांसंमर्द्दरणेऽअवार्याभ्यांनिवारयितुमशक्याभ्यांयु
गपदेवएकवारमेववारिजलंसंस्पृश्यसंपदेश्रियेविद्याविनिमयोविधा
परिवर्तनंव्यधायिविहितः अथनलर्तुपर्णोरथादवतीर्यआचम्यविद्या
गृहणंपरस्परंचक्रुरितिभावः व्यधायीति धात्रोलुङिचिणिआतोय
किण्कृतोरितियकिसातिरूपम् ॥ २१ ॥

तदनु द्रुत मक्षमतः स्वीकृत्य स्वदहने ऽधि कतमक्षमतः ॥ कलि रुन्नत मक्ष मतः स्फुट मेव गतो नल स्तु न त मक्षमत ॥ २२ ॥

तदिति तदनुततःपश्चात्स्फुटंप्रव्यक्तंअस्वदहनेकलिदहनेऽधिकतम क्षमतःअत्यंतसमर्थात् अतोऽस्मात्नलसकाशात्कलिर्द्रुतमेवउन्नतंउ चैस्तरंअक्षंबिभीतकवृक्षंश्रितःप्राप्तः तुपुनःनलःअतःऋतुपर्णादक्षं स्वीकृत्यअक्षज्ञानंप्राप्यतंकलिंनअक्षमतनाविषेहे ऋतुपर्णादक्षहृदयं प्राप्यकलिंयावद्भस्मसात्करोतितावन्नलाद्विनिर्गत्यबिभीतकतरुम शिश्रयत् नलस्तुतस्मैचुकोपेतिभावः पश्चात्साहश्योरनु लघुक्षिप्र मरंद्रुतम् अक्षमतेति क्षमुषूसहनेऽस्माल्लङि ॥ २२ ॥

पतित मनलसमेतस्याभैम्या ऋषि विद्धि मा नलसमेतस्याः ॥ आर्त्यनलसमेतस्या श्रित स्य शरणप्रदो नल स मे ऽतः स्याः ॥ २३ ॥

पतितमिति कलिर्नलमाह हेनलएतस्यास्तवत्हृदयेविद्यमानायास्त स्याभैम्याअनलसमेऽग्निसदृशेरुषिरोषेपतितमतएवालसंदुःखितंमां वित्थिजानीहिआर्त्यनलसमेतस्यआसमंताद्याआर्तिःपीडासैवानल स्तत्समेतस्यसंयुक्तस्यआर्तिबलसमेतस्येतिपाठेआर्तेःपीडायाबलेन आधिक्येनसमेतस्येत्यर्थः मेममआश्रितस्यआश्रयवतःअतःदमयंती क्रोधातशरणप्रदः प्राणत्राणदातासत्वंस्याः भवेःआःपीडायांदमयंती रोषाग्निनादह्यमानंमांप्रतिकिंरोषंकरोषिभैमीकोपज्वलितस्यमेशरणं भवेतिभावःआस्तुस्याक्रोधपीडयोःआर्तिःपीडाधनुःकोटयोः ॥ २३

कलि मिति नानामा यं नमंत ममुंच न्नहाम ना नामायं ॥ कीर्तिधनानामायं सदधातिह रंति रिपुजनानामायं ॥ २४ ॥

कलीति इत्यनेनप्रकारेणनमंतंप्रणमंतंनानामायंनानाव्याजंकलिंम हामनामहाशयोयंनलोऽमुंचत्यक्त्वान्नामसंभावनायाम् यंपुरुषंरिपुज

नानामःशत्रुजननमस्काराः हरंतिआकर्षंतिसपुमानन्कीर्तिधनानां यशोलक्षणद्रविणानामायंदधातिधारयतिएवंबहुधानमस्कुर्वन्तंकलिं कारुणिकतयाऽत्यजत् यतः शत्रुनतयोयंवशयतिसयशोधनवान् भवतीतिमुच्चूलमोक्षणइत्येतस्यलङिअमुंचदिति नामप्रकाश्यसंभाव्य क्रोधोपगमकुत्सनेअत्रेयंभारतवार्ता अक्षहृदयंगृहीतवतोनलस्यदेहात्कर्कोटकनागविषंवमन् कलिर्निःसृतःतंकलिनलः शत्रुमुद्यतःततोऽतिभीतः कलिर्नलमुवाचत्वंमेशरणंभवमाशपस्वयेजनास्त्वांकीर्तयिष्यंतितेषांमत्तोनभयंभवेत् अहममुंविभीतकवृक्षंप्रविशामितततः कारणात् नलस्तंअक्षमततोविभीतकवृक्षंसंप्रविवेशततः प्रभृतिविभीतकवृक्षच्छायापिनगृह्यतेइति ॥ २४ ॥

युग्मकं ॥ अथ नुन्नाइव स्तेन प्रास्थित राजा महाना इव स्ते न ॥ साललना इव स्तेन स्या दिति हसता विरोधिना ऽश्व स्तेन ॥ २५ ॥

अथेति अथकलिगमनांतरंविरोधिनाकलिनाशत्रुणाआशुशीघ्रंअस्तेनत्यकेनआइवस्तेनविश्रांतवतादुःखाद्दाआइवस्तेनआइवासंप्राप्तवतामहात्मनामहाप्रभावेण साललनाभैमीइवआगामिदिनेतेतवकिन्नस्यादपितुस्यादेवेतिव्याजेनसातवस्त्रीनस्यान्नभविष्यतीतिमनसिकृत्यहसतातेननलेननुन्नाइवःप्रेरितहयःसराजाऋतुपर्णःप्रास्थितप्रचचालेतियावत् विद्योपदेशस्थानात् शेषमार्गमवगाहतेतिभावः नुन्ननुन्नास्तनिष्ठ्यूताविद्धक्षिप्तप्रेरिताःसमाः समवप्रविभ्यःस्थइत्यात्मनेपदेस्थाध्वोरित्वेतीत्वेसिचोलोपेलङिरूपंप्रास्थितेति उपसर्गेणधात्वर्थोबलादन्यत्रनीयतइतिस्थित्यर्थस्यप्रपूर्वत्वेतद्विरुद्धार्थत्वं ह्योगतेऽनागतेन्हिश्वइत्यमरः ॥ २५ ॥

सो ऽय ऽमनेना यतता मिष्ट इति नलः सं
मं त्व नेनायततां ॥ वहति दिने नायततां
पुरीं प्रियेणाश्रितां जनेना यत तां ॥ २६ ॥

सोयमनेनेति अयंकलिमुक्तोऽनेनानिष्पापेनलःयततांयतीनांइष्टःव ल्लभः यद्वा इष्टेऽभीप्सितेदमयंतीदर्शनेयततांयत्नंकरोतुइतिहेतोर्दिने दिवसेऽनायततामदीर्घतांवहतिसातिधारयतिसतिसप्तम्यां नलोऽनेनऋतुप र्णेनसमंसहआयततांवनागमव्याप्तांप्रियेणजनेनदमयंत्याश्रितांपुरीं कुंडिनाख्यांआयतआगच्छत् अगतगतवान् कलिमुक्तोनलोभैमीं पश्यत्वितीवसकरुणेदिनेऽस्तंगच्छतिसतिऋतुपर्णेनसहनलःकुंडिनपु रंप्रविवेशेतिभावःअयतेत्ययगतावित्यस्यलङि दैर्घ्यमायामः वहप्रा पणइत्यस्यशतरिरूपंवहतीति ॥ २६ ॥

कर्तुं मानं ते न श्रम इति नीतो भुवो ऽय
ऽमानंते नः ॥ स्वं धामा ऽनंतेन प्रेम्णा भी-
मेन जितविमानं तेन ॥ २७॥

कर्तुंमिति तेनभीमभूपेनतेतवश्रमोमागोंद्भवपरिश्रमोनाभूदित्युक्त्वा स्वागतमाभाष्यआनंताकृतनतिर्दर्शितनम्रत्वोयंभुवः भूमेरिनःप्रभुऋ तुपर्णोमानंपूजांसमानंवाकर्तुंविधातुंजितविमानंजितानिविमानानि व्योमयानानियेनतादृशंस्वंस्वकीयंधामगृहं अनंतेनबहुतरेणप्रेम्णा स्नेहेनानीतः प्रापितः तदनंतरंकृतानतिः ऋतुपर्णस्तेनभीमेनविमान सुदंरंस्वसौधंपूजयितुमानिन्यइतिभावः इनःसूर्येप्रभौ प्रेमस्नेहः व्योम यानंविमानोऽस्त्रीत्यमरः धामरश्मौगृहेदेहेस्थानेजन्मप्रभावयोरिति हेमः यद्वा तेनभीमेनअयंऋतुपर्णः अर्थादस्यश्रमोमागोंद्भवः श्रम इतिहेतोः स्वधामनीतः कथंभूतेनमानंतेनमायाः लक्ष्म्याःअंतंवि नाशाभावोयस्यतेनस्थिरलक्ष्मीकेणेतियावदित्यर्थः ॥ २७ ॥

सज्जनतामहितस्य व्यग्रेतरलोकसूचितामहि
तस्य ॥ स द्विषता महितस्य द्रुतं पुरस्ये क्ष-
णा त्तताम हि तस्य ॥ २८ ॥

सज्जनेति सक्रतुपर्णः सज्जनतामहितस्यसाधुत्वेनपूजितस्य यद्वा ज
नानांसमूहोजनतासतीचासौजनताचेतिसज्जनतातयामहितस्यपूजि
तस्यपूजितस्येत्यर्थः द्विषतांशत्रूणामहितस्यानिष्टस्यतस्यभीमस्य
व्यग्रेतरलोकसूचितामहितस्य व्यग्रेतरेअन्यग्रायेलोकास्तैःसूचिताप्र
काशिताआसमंतात् महिताउत्सववत्तायस्यतादृशस्यपुरस्यकुंडिन
स्येक्षणादालोकनाद्रुतंशीघ्रंततामग्लानिंजगामहिनिश्चये भीमपुरस
मृत्विदर्शनात्तमितोऽभूदितिभावः महउत्थवउत्सवः तमुग्लानावि
त्यस्यलिटिततामेति यद्वा • सनलंःततामग्लानिंप्रापस्वदैन्यस्मरणा
दितिभावः हितस्यइष्टस्यश्वशुरस्यपुरस्यदर्शनादित्यर्थः ॥ २८ ॥

प्रथिततमाया मायां शुचि ऽरथ वसता ऽवनु
त्तमायामायां ॥ चारुतमाया ऽमाया न्नलः
स्मर ऽन्वाससमसुसमाया मायां ॥ २९ ॥

प्रस्थितेति अथानंतरंशुचिः पवित्रःकर्कोटकवस्त्रपरिधानान्नलः मा
यांलक्ष्म्यांशरीरशोभायांवाप्रथिततमायाःप्रसिद्धतमायाः असुसमा
यांप्राणसमायाः दमयंत्याः मायांव्याजंस्वयंवरमृतुपर्णाव्हानस्वाग
मप्रयोजिकांस्मरन्विचारयन् अनुत्तमायामायांअनुत्तमःश्रेष्ठआयामो
दैर्घ्यंयस्यास्तादृश्यांचारुतमायामतिशयरुचिरायांवसतौगृहेवासंआ
यान्प्रापनलोभीमोद्दिष्टर्तुपर्णनिवासंदमयंत्यव्याजंस्मरन्नुत्तमांवरुतिं
गतवानितिभावः प्रतीतेप्रथितख्यातवित्तविज्ञानाविश्रुताः वसतीरा
त्रिवेऽमनोः संदरुचिरंचारुसमंसाधुशोभनम् दैर्घ्यमायामः आया

दितियातेर्लङि यद्वा नलःचारुतमायाअत्यंतसुंदर्याः दमयंत्याःवस तौगृहेवासंमाआयात् नप्रापकिंतुरथोपरितस्थौ अत्रेयंपुराणवार्ता न लुस्तावद्भीमगृहंनययौकिंतुरथोपरितस्थौतच्छ्रुत्वादमयंतीप्रासादमा रुह्यनलंसमीक्ष्यअतिहृष्टावभूवइतितदेवाह ॥ २९ ॥

तं स्वनयानंतरसान्निध्यगत ऽमवेक्ष्य नुन्न यानं तरसा ॥ अभ्युदया नंत ऽरसा वधित मुदा नैषधप्रिया ऽनंतरसा ॥ ३० ॥

तमिति स्वनयानंतरसान्निध्यगतंस्वस्यात्मनोनयोनीतिःस्वयंवरघोष णस्यऋतुपर्णश्रावणंतदनंतरंतदुत्तरकालाक्लिंवेनसान्निध्यंसमीपंग तंप्रातंतरसावेगेननुन्नयानंप्रेरितहयंतंनलमवेक्ष्यज्ञात्वाअनंतरसाअनं तोबहुलोरसः शृंगारः स्तंभोनुरागोयस्यास्तादृश्यसौदमयंतीनैषध प्रियानैषधोनलस्तस्यप्रियाअंतर्मनसिअभ्युदयान्श्रेयांसिसुखानिवा मुदाहर्षेणअधितवृतवती स्वनीत्युत्तरकालमागतंनलंबुध्वादमयंतीव हुलमानंदमवापेतिभावः शृंगारादौविषेवीर्येगुणेरागेद्रवेरसः अधि तेति धात्वोलुडिसिचि ॥ ३० ॥

तंनुन्ना लीकेन स्थीयतइत्य त्र सुमुखनाली केन ॥ किं हीनालीकेन स्वकमित्रा कृत्तरिपज नालीकेन ॥ ३१ ॥

तनुन्नेति कृत्तरिपुजनालीकेनकृत्तानिछिन्नानिरिपुजनानांशत्रुजनाना मालीपंक्तिस्तस्याःकानिशिरांसियेनतथासुमुखनालीकेनशोभनमुख पद्मेनहीनालीकेनहीनंत्यक्तमलीकंपापंयेनतेनतथा स्वकमित्रास्वका मुकेननलेनकिमत्रगृहेऋतुपर्णावाससौधेकेनसुखेनस्थीयतइतिहेतो स्तन्नुन्नादमयंत्याप्रेरितासालीकेशिनीस्ववयस्यावसंतिस्वसखीदमयं

तीतस्यानिवासवेश्मानयतेत्युत्तराश्लोकस्येनसंबंधः ऋतुपर्णावास गृहेकथनलस्तिष्ठतीतिज्ञातुप्रेषितासखीतंभैमीगृहमनयदितिभावःछिन्नंछातंलूनंकृत्तंदातंदितंछितंवृक्णं आलीसखीवयस्याच कंशिरोंबु नोःस्थीयतइतिघुमास्थागापाजहातिसांहलीतीत्वंनालीकंशरपद्म योःअलीकंत्वप्रियेऽनृते ॥ ३१ ॥

तं सांत्वा ऽमा नयतः परीक्ष्य बहुधा गुणाभि रामा न यतः ॥ स्वजनगिरा मानयतः स्ववं यस्यावसति ऽमपि परा मानयत ॥ ३२ ॥

तमिति भैमीप्रेरिताकेशिनीतंनलंसांन्माऽमासांत्वेनसहितंनयतः नीतितः बहुधानानाप्रकारेणपरीक्ष्यनलएवायमितिज्ञात्वास्ववयस्याभैम्याः वसतिंभवनमपिपरामुत्कृष्टांस्वजनगिरादमयंतीस्वजनानांगिरावाक्येनानयतानीतवती तंकंयतः यस्मात् नलात् मानयतः लक्ष्मीःप्रापयतः अर्जयतः अन्येकेपिगुणाभिरामागुणरमणीयानभवंति यद्वा कीदृशोनलः मानयतःमानेनयतः नियतःमानीत्यर्थः पुरुषश्रेष्ठंनलंनिश्चित्यभैमीप्रेषितातद्भवनंनिनायेतिभावः बंधुस्वस्वजनाःसमाःअनयतेतिनीञोलङि अत्रपरीक्षायाः पुराणवार्ता भैमीकेशिनीमुवाच गच्छरथांतिकेवाहुकनामाकएषअत्रममनानाशंकाभवतितत्र गत्वापर्णादवाक्यं श्रावयसागत्वावाहुकमुवाच त्वांदमयंतीपृच्छति यूयंकिमर्थमागताः बाहुकउवाच तस्यास्वयंवरंश्रुत्वाअयोध्यातो एकाहेनागताः पुनःकेशिन्युवाच कस्त्वंबाहुकउवाच असौवार्ष्णेयनामानलसूतआसीत् नलेराज्याद्भ्रष्टेऋतुपर्णमाश्रितः अहमस्यसूतः केशिन्युवाच वार्ष्णेयोनलवृत्तांतवित् त्वंवावाहुकउवाच नलंनकोपि जानाति ततः केशिन्यापर्णादानीतश्लोकपंचकंश्रावितंतच्छ्रुत्वातूष्णीमासएतत्सर्वंभैम्यैसाकथयामास भैमीपुनः तामुवाच

पुनर्याहिपाकार्थंजलाग्निंविनासामग्रीदेहि केशिनीतथाकृत्वानलद त्तश्लोकमेकंगृहीत्वागताश्लोकोयथा ममराज्यंप्रनष्टंयत्तन्नाहंकृत वान्स्वयं ॥ कलिनैतत्कृतंभीरुयच्चत्वामहमत्यजम् ॥ १ ॥ स कलिरिदानींमांविमुच्यगतः तच्छ्रुत्वाभैमीसंदिग्धाउवाच पुनर्गत्वात च्चेष्टामनुभव सातथाकृत्वागत्योवाच इदृक्पुरुषोनकापिदृष्टोनश्रुतः यत्पश्शेस्वल्पंद्रव्यंप्रचुरंभवतिकदापिशिरोननमति दुष्करमप्यस्यसु करंभवतिअपरंचतवपित्रामांसंप्रेरितंतस्यप्रक्षालनार्थंशून्यकुंभः प्रेरि तः सकुंभस्तत्स्पर्शात् वारिपूर्णोबभूवतेनगृहीतेतृणेअग्निर्जज्वालंअ ग्निःस्पृष्टोनदहतितत्करमर्दितमपिपुष्पंनम्लायतिततःकेशिनीइंद्रसेनं तत्पुत्रंइंद्रसेनांचकन्यांनीत्वायथौ बाहुकस्तौदृष्ट्वाक्रोडेकृत्वारुरोदक्ष णात्तौत्यक्त्वाममापिसुतावीदृशौइतिजुगोपसः बाहुकेनपक्वंव्यंजनंके शिनीद्वाराआनीयास्वाद्यनलोयमितिनिश्चयमकरोत्ततःकेशिनींपु नःप्रस्थाप्यनानास्तुतिंकारयित्वागृहमानयामासेति ॥ ३२ ॥

इतियुग्मं ॥ तरसै वा ऽसा ऽवास स्वां विकृति ऽमहे र्वहन् सुवासा वा ऽसः ॥ स्थिरभावा सा वास स्निग्धः श्वा ऽरंस्त नृपतिवासावासः ॥ ३३ ॥

तरसैवेति सुवासाःशोभनंवासोवस्त्रंयस्यतादृगसौनलःअहेःकर्कोट कस्यवासोवस्त्रंवहन्परिदधन्स्वांविकृतिंविकारंकुब्जत्ववैरूप्यादिल क्षणंतरसैवझटित्येवआसजहौ सादमयंतीवास्थिरभावानिश्चलस्वा भिप्रायाआसशुशुभे नृपतिवासेभीमगृहेअवासोनिवासोयस्यतादृक् भीमभूपसौधगतःस्निग्धःस्नेहवानरंस्तरेमेदमयंत्यासहेतिशेषः वस्त्र माच्छादनंवासः आसेतिअसुक्षेपणइत्यस्यलिटिरूपम् द्वितीयंअस गतिदीप्त्यादानेष्वित्यस्यरूपम् अरंस्तेतिरमेलङि ॥ ३३ ॥

नृपधामनि शांतेन व्यतीत्य भैमीसमागमनिशां तेन ॥ द्विषता ऽमनिशांतेन श्वशुरो दृष्टः श्रितोत्तमनिशांतेन ॥ ३४ ॥

नृपेति नृपधामनिनृपस्यभीमस्यधामनिगृहे शांतेनक्षमायुक्तेनश्रितो त्तमनिशांतेनश्रितमुत्तमंनिशांतंगृहंयेनतादृशेन द्विषतांशत्रूणामनि शमंतोनाशोयस्मात्तादृशेनतेननलेन भैमीसमागमनिशांभैमीदमयं तीतस्याःसमागमोयत्रतांनिशांरात्रिंव्यतीत्यव्युत्क्रम्यश्वशुरोभीमोद दृष्टः भीमगृहेदमयंतीसमागमरात्रिंव्यतीत्यप्रातर्भीममद्राक्षीदितिभावः निशांतवस्त्यसदनंभवनागारमंदिरमित्यमरः धामरश्मौगृहंदेहेइतिहे मचंद्रः ॥ ३४ ॥

धृतजडिमा नेहा ऽसी दृतुपर्णो पि प्रदृश्य माने हासी ॥ आत्मसमाने हासी दभिपूज्यै नं नलो ऽरिमानेहासी ॥ ३५ ॥

धृतेति नापुरुषःऋतुपर्णोऽस्मिन्नात्मसमानेनलेआत्मसदृशेप्रदृश्यमा नेज्ञायमानेसतिइहभीमसदसिधृतजडिमाधृतजडभावआसीत् यद्वा धृतजडिमानआसीत् अपितुजडोभूदित्यर्थः काक्वर्थेनञ् अरिमाने हासीअरीणांशत्रूणांमानेहसितुंशीलमस्येतितादृक् यद्वा अरिमाने हासीषोंतकर्मणिधातोःप्रयोगःअरिमानस्यशत्रवभिमानस्यईहाचेष्टा तस्यानाशकइत्यर्थः हासीक्षसयुतोनलएनमृतुपर्णमभिपूज्यधनमा नादिनासंतोष्याहासीद्वयसर्जयत् प्रातःस्वसमानेनलेदृश्यमानेऋतु पर्णोजडइवाऽभूत्हास्ययुक्तश्चनलः ऋतुपर्णंसंपूज्यव्यसर्जयत पृ श्वादिभ्यइमनिज्वेतीमनिच् आसीदित्यस्तेर्लङिअहासीदितिहाके र्लङि यद्वा ऋतुपर्णःकथंभूतःअहासीहास्यरहितः अथवाहाइतिकु

त्वाआसीआसः आक्षेपस्तद्युक्तःहात्वयि ममापराधोजातइत्याक्षेप युक्तइत्यर्थः ॥ ३५ ॥

सासुसमासामा स स्वय मत्र पुरे नलो ऽय ऽमासामास ॥ स्त्रीणा ऽमासा ऽमास श्रम ममुना ऽनायि सुमुखं मासा मासः ॥ ३६ ॥

सेति सअयंनलः अत्रपुरेभीमपुरेस्वयंआसामासंतस्थौस्वयमित्यत्र स्वैरमितिपाठेस्वैरंस्वच्छंदंआसामासेत्यर्थः कथंभूतः सासुसमासा माअसुनाप्राणेनसमाअसुसमादमयंतीतस्याः सामसांत्वंतेनसहितोद मयंतीकृतसांत्वः आसांस्त्रीणांस्वावरोधवधूनांश्रमंआसचिक्षेपचिर विरहजंदुःखंमपनुनोद कीदृशेन मुखतुलितमासामुखेनतुलितःस मीकृतोमाश्चंद्रोयेनतादृशेन अमुनानलेनमासोअनायिनिन्ये सनलो विरहपीडितस्यस्त्रीगणस्यक्लेशमपाहार्षीत् एवंमासोव्युच्चक्रामेतिभा वः मास्तुमासेनिशाकरेइतिहेमः आसेतिअसुक्षेपणइत्यस्यालिटि आगादितीणोलुङि अत्रेयंपुराणवार्तासऋतुपर्णस्तच्छ्रुत्वानलंज्ञात्वा सापराधःसन्नलमुवाचमत्कृतमपराधंक्षमस्वदिष्ट्याभार्ययासंगतोसि नलउवाच नापराधस्तेकलिकृतमेवैतत् अश्वहृदयविद्यांगृहाणस ततस्तांगृहीत्वाअन्येनसारथिनाअयोध्यांययौनलस्तत्रमासमेकंस्थि त्वास्वपुरंगत्वापुष्करमुवाचइतितदेवाह ॥ ३६ ॥

अथ मह दाराजितया स्वपुरं चम्वा नल स्त दा रा ऽजितया ॥ सासिगदाराजितया पुष्कर ऽभ्यधा दुदाराजितया ॥ ३७ ॥

अथेति अथानंतरंतदानलआराजितयाअरीणांसमूहआरंतेनअजित याअपराजितयासासिगदाराजितयाअसिसहितागदाः असिगदास्ता

सांराजिः पंक्तिस्तयासहितंासासिगदाराजिस्तत्वेनराजितयाशोभित यास्वड्गदाराजियुक्तत्वेनशोभितयाचंम्वासेनयामहत् पुरंस्वनगरंआ रगतवान् उदाराजितयाउदारामहतीयाआजिःसंग्रामस्तस्यभावस्त त्वंतेनपुष्करंअभ्यधात्अभिगतः सनलस्तदनंतरंमहत्यासेनयापुष्करे णसंग्रामंकर्तुंजगामेतिभावः आरमितितस्यसमूहइत्याणिमस्येतिचे तीछोपेरूपम् पृतनानीकिनीचमूः आरेतिऋगतावित्यस्यलिटि वी थ्यालिरावलिःपंक्तिःश्रेणीलेखास्तुराजयः उदारोदातृमहतोःस्त्रियःसं यत्सामित्याजिसमिद्युधः ॥ ३७ ॥

मयि गहना माया सि त्वया मनो नात्र मानि ना मायासि ॥ धनुरवनामाया ऽसि द्युताया लं क्व चेतना मायासि ॥ ३८ ॥

नलःपुष्करमाह मयीति हेपुष्करत्वयामयिगहनानिविडामाया व्याजः असिक्षिप्ता क्वचित्तु मयिनानामायासिइतिपाठस्तत्रनाना विविधामायाआसिक्षिप्तेत्यर्थः त्वयात्रास्मिन्विषयेमानिनांमनोह दयमायासिआयासयुक्तंदुःखितंकृतंनअपितुदुःखीकृतम् नत्रकार्थः धनुरवनामायधनुरारोपणायद्युतायवाअलमसिसमर्थोसि क्व वाकस्मिन्विषयेचेतनांबुद्धिमायासिआगच्छसिधनुरारोपणंवाद्यूतंवा त्वमेकंकुरुयेनतेमनोऽभिलाषः तद्वदेत्यर्थः असुक्षेपणेइत्यस्याचि णिलुडि आसीति यसूपतापेऽस्यायासीति अस्तेरसीति यातेराया सीति अलंभूषणपर्याप्तिशक्तिवारणवाचकं द्यूतोऽस्त्रियामक्षवतीकै तवंपणइत्यपि यद्वा हेनानामायत्वयामानिनामनःममचित्तंआसिक्षि प्तंमायया ममममनोभ्रामितमित्यर्थः अतोमायासिमापलायस्वआहु तोननिवर्तेतद्यूतादपिरणादपीतिस्मृतेरितिभावः ॥ ३८ ॥

इत्यु क्तोदेवनतः सोऽर्थ्यऽभव त्पुष्करःप्रसादे
वनतः॥ येन स विभिदे व नतः पुरा ऽवने
श्रम मपि प्रपेदे वनतः॥ ३९॥

इतीति इत्यनेनप्रकारेणनलेनोक्तेगदितेप्रमादेअनवधानतायांऽवनतः आनतः यद्वाअवनतः रतः सर्वंद्यूतेनैवभविष्यतीतिमन्यमानःसपुष्करःदेवनतोद्यूतेनपंचम्यास्तसिल् अर्थीप्रयोजनवान्वनेच्छुर्वाऽभवत् येनपुष्करेणसनलःपुरापूर्वमवनेः भूमेरवनतोरक्षणाद्विभिदोभिन्नः कृतःवनतोऽरण्यात्श्रममपिप्रपेदेप्राप्तवान् सपुष्करोद्यूतार्थ्यवाभूत् येनपुष्करेण नलोभूरक्षणात्पृथक्कृतोऽरण्येदुःखंचलब्धवान् देवनाःपाशकाश्चते प्रमादोऽनवधानता अवात्रेऽवनतानतम् पदगतावित्यस्यलिटिप्रपेदेइति॥ ३९॥

स च राजा यततेन द्यूतेऽसुपणे जितो ऽव्य
जायततेन॥ निर्व्याजायतं तेन त्यक्त श्चा ग
स्सु गतरजा यततेन॥ ४०॥

सचेति सचपुष्करोनिर्व्याजायततेननिर्व्याजोनिश्छद्मआयोधनागमस्तेनततेनव्याप्तेननिर्व्याजधनागमव्याप्तेनअयततेन शुभावहाविधिव्याप्तेनतेनराज्ञानलेनअसुपणेअसवः प्राणाएवपणोग्लहोयस्मिंस्ताद्दशेद्यूतेजितःपराजितोव्यजायताजनिष्टत्यक्तश्चोत्सृष्टश्च कुतइत्यआह गतराजाः गतंरजोगुणोमत्सरोयस्यताद्दक्पुरुषः आगस्सुअपराधेषुपापेषुवानयततेनयत्नंकरोति प्राणपणेद्यूतेनलेनपुष्करःपराजितः उज्झितश्चेतिभावः पणोऽक्षेषुग्लहःजनीप्रादुर्भावेज्ञाहुनोर्जेतिजादेशः अजायेतेति रजोगुणेस्त्रीपुष्पेपि पापापधयोरागः यतीप्रयत्नेलटिये ततेऽति अत्रेयंपराणवार्ता नलोगत्वापुष्करमवाचराज्यंत्यजनोचेद्य

द्यूतंवाकुरुइत्युक्तःद्यूतमकरोत् तेनपराजितः प्राणात्ययपादानतःप्राणप्रार्थकोऽभवत्ततोनिष्कपटंज्ञात्वातेनसहसौहार्दमकरोदिति ४०

अयि भवने त्रायस्व स्वभुवं पुष्कर मुदं जने त्रायस्व ॥ युगबलनेत्राय स्वस्नेहाय पुरे व विमलनेत्राय स्वः॥ ४१ ॥

नलःपुष्करमाह अयीति अयिकोमलामंत्रणे हेपुष्करभवनेगृहेनिवसन्स्वभुवंस्वभूमिमस्मदत्तंत्रायस्वरक्षस्व • अत्रजनेजनपदलोकेमुदं हर्षमायस्वप्राप्नुहियुगबलनेत्राययुगस्ययुग्मस्यबलंसामर्थ्यंनेत्रंनायकं यस्यतादृशायविमलनेत्रायनिर्मललोचनायस्वस्नेहायस्वप्रेम्णेपुरेबपूर्वमिवस्वःभवावः हेपुष्करत्वंस्वभूमिरक्षलोकेस्निग्धोभवममतवच्च स्नेहःपुरेवबर्धतामित्याहेतिभावः त्रैङ्पालनइत्यस्यलोटित्रायस्व आयस्वेति अयगतावित्यस्य स्वःअस्तेर्लोटि यद्वा युगबलनेत्राआवयोःसेनापतिभ्यांसहस्वभवने •अयस्वगच्छस्वआवांपुरेवस्नेहायस्वःभवावः कथंभूतायविमलनेत्रायविलानिनेत्राणियस्मिन्तस्मैअन्यत्पूर्ववदित्यर्थः ॥ ४१ ॥

हरिपवनयमा नस्य स्वबला दिति तुलयतो ऽनुनयमानस्य ॥ स्नेहा नयमानस्य प्रणति म धा त्पुष्करः सुनयमानस्य ॥ ४२ ॥

हरीति हरिपवनयमान् हरिरिंद्रः पवमानोवायुः यमोधर्मराट्तान्स्वबलात्स्वसामर्थ्यात्तुलयतः समीकुर्वतः अनुनयमानस्यानुमानयतः स्नेहान्प्रीतीः अयमानस्यगच्छतः सुनयमानस्यशोभननीत्यभिमानस्यास्यनलस्यपुष्करःप्रणतिंप्रव्हत्वंनमस्कारंवाइत्यनेनप्रकारेणअधादकार्षीत् एवंबहुधास्नेहंदर्शयतोऽतिवत्सलस्यपुष्करःप्रव्होऽभवदितिभावः अधादितिदधातेर्लङि ॥ ४२ ॥

अरिसेनानाशस्या श्रितवत्सल ते ऽस्तु चेत
ना ना शस्या ॥ पूरितनानाशस्या स्तोकयशो
भिः कदा पि नानाशःस्याः ॥ ४३ ॥

पुष्करौनलमाह अरीति हेआश्रितवत्सलआश्रितेषुवत्सलकारुणिक अस्तोकयशोभिःअनल्पयशोभिः पूरितानानाशस्यपूरितानानाआशा दिशोयेनतादृशस्यअरिसेनानाशस्यआरिसेनायाःनाशो ऽवसानंयस्मा त्तादृशस्यशत्रुत्रलातंकस्यतेतवस्याअशस्यानशस्याप्रशस्यास्तोतुमयो ग्याचेतनावृत्तिर्नअस्तुनभवतुकदापिकस्मिन्नपिकालेअनाशः आशा रहितोनस्याःनभवेःहेआश्रितकृपापात्रतवास्तव्याधीर्माभूत् कदाप्या शाव्याघातस्तवमास्यादित्यर्थः आशातृष्णापियाचना स्तोकाल्पक्षुल्ल काःअस्तुअस्तेर्लोटिस्निग्धस्तुवत्सलः ॥ ४३ ॥

इति स ननाम नलस्य प्रणतों घ्री फुल्लवक्त्रनाम
नलस्य॥अहिताना मनलस्य प्रययौ सार्धं तेन
नामनलस्य ॥ ४४ ॥युग्मकं॥

इतीति इत्यनेनप्रकारेणप्रणतोनम्रःसपुष्करःनलस्यांघ्रीचरणौननाम प्रणतवान् नामसंभावनायांकीदृशस्यनलस्यफुल्लवक्त्रनामनलस्यफु ल्लंविकसितंहर्षस्मेरंवक्त्रनामवक्त्रनामकंरूपंवानलंकमलंयस्यविक सितमुखपद्मस्य कीदृशस्य नामनलस्यनमनंनामस्तस्मिन्नलस्य तृणस्यनतौतृणप्रायस्य यद्वा नामनंनमस्कारंलातिस्वीकरोतिनामन लः तस्यलाआदानेडप्रत्ययेरूपमित्यर्थः एवमहितानामनलस्यशत्रू णामग्नेः तेननलेनसार्धंसहप्रययौगतवान्नलानुवर्तीबभूव एवंविकसि तवदनकमलस्यचरणौननामनलेनसहगतवांश्चेतिभावःनलंपद्मन्नल स्तृणे नामप्रकाशसंमाव्यक्रोधोपगमकुत्सने ननामेतिनमोर्लिटि

क्वचित्तुप्रणंतइत्यत्रप्रीतइतिपाठस्तत्रसंतुष्टइत्यर्थःप्रययौसार्द्धंबलेनना मनलस्यइतिपाठेनलस्यबलेनसैन्येनसार्द्धंसमंप्रययौइत्यर्थः ॥ ४४ ॥

मुदऽ ममुना ऽमुक्तेन प्राप्य सुराज्यं महा त्मना मुक्तेन ॥ धृतनानामुक्तेन राज्यंचिरं प्राशा सि विघट्टनामुक्तेन ॥ ४५ ॥

मुदिति आमुक्तेनवद्धकवचेनत्यक्तेनवाअमुनापुष्करेणसहमुदंप्रापलेभे महात्मनांमहाशयानामुक्तेनवचनेनाविघट्टनामुक्तेनविघट्टनावियोगस्तेनमुक्तेनत्यक्तेनवियोगहीनेन धृतनानामुक्तेनधृताः नानामुक्ताः मौक्तिकं येनतादृशेननलेनराज्यंराष्ट्रंप्राशांसिप्रकर्षेणशिष्टंरक्षितं तदनंतरंसकवचेनपुष्करेणसहहर्षंलेभे महात्मनांवाक्येननिजराज्यंवियोगहीनेनानुशिष्टंनलेनेतिभावः मुत्प्रीतिःआमुक्तःप्रतिमुक्तश्चापिनद्धष्टापिनद्धवत् शासुअनुशिष्टावित्यस्यचिणिलुङिप्राशासीति उक्तंभाषितमुदितम् ॥ ४५ ॥

अरिसंहति रस्य वनेषु शुचां पद मापद मा पदमा पदमा ॥ सुखदं च यथै व जनाय हरिं यतमाय तमाय त मायत मा ॥ ४६ ॥

अरीति अस्यनलस्यारिसंहतिः शत्रुपंक्तिः शत्रुसहमूहोवनेष्वरण्येषुशुचांशोकानांपदंस्थानंआपदंविपत्तिमापल्लेभे कीदृशी अमानिःश्रीकाएवमपदमाअपदास्थानरहितामालक्ष्मीर्यस्याः साअस्थिरलक्ष्मीकाइत्यर्थः यद्वा अपगतोदमोयस्याःसाइत्यर्थः यतमायतमाय यतागतामायाकापट्यंयस्यसयतमायः अतिशयेनयतमायः यतमायतमः तस्मैजनायसुखदंतंनलंराज्यलक्ष्मीरायतआगता यथैवतादृशायजनायसुखदंहरिंकृष्णंमायातितथेत्यर्थः यद्वा यतमितिभिन्नंपदंयतंनियतचित्तंतं आयतमायश्रेष्ठलाभायआयत यद्वा आयतमायअ

तिशयधनागमाययतंतंआयतेत्यर्थः नलस्यशत्रुर्वनेवसन्दुःखितोबभू वनिर्व्याजलोकसुखदंतंनलंलक्ष्मीरागतवतीतिभावः आयतेत्ययग तावित्यस्यलङि इंदिरालोकमातामा पदंव्यवसितित्राणस्थानल क्ष्मांघ्रिवस्तुषु विपत्यांविपदापदौयमानिलेंद्रचंद्रार्कविष्णुसिंहांशुवा जिषु शुकाहिपिकभेकेषुहरिर्नाकपिलेत्रिषु ॥ ४६ ॥

नलेन पुर्यु तायद्वा यतायता पुरे व सा ॥
सदा य मुन्महा महामहा महास्त संपदं ॥ ४७॥

इतिश्री कालिदासकृतेनलोदयेसत्काव्ये
चतुर्थोच्छ्वासः ॥ ४ ॥ ॥ ॥

अथाशीर्वादव्याजेननलोदयकाव्यसमाप्तिंसूचयति नलेनेति नलेननै षधेनसापुरीस्वीयानगरीपुरेवपूर्वमिवअतायतविस्तारिता कीदृशीपुरी अयतायताअयःशुभदैवम् नलस्येतिशेषः तस्यभावोअयतातयाआ यताविशाला यदाराज्ञोनलस्यशुभदैवमभूत्तदायथापूर्वस्वनगरीवि शालाभूदितिभावः यद्वा कीदृशेननलेन अयतायताअयेनशुभदैवेन तायतिपालयतिदेवब्राह्मणादीनितिशेषः अयतायनूतेन यद्वा अयं तायतिविस्तारयतितेनसर्वदा स्वशुभशंसकेन तायृसंतानपालयोरि त्यस्मात्कर्तरिशता यद्वा अयोविद्यतेयस्यासौअयः अर्शआदिभ्योजि त्यच् तस्यभावोअयताशुभदैववत्वंतामेतिप्राप्नोतीत्ययतायनूतेन इण् गतौकर्तरिशतरीणोयाणितियण् अयंनलः उन्महाउद्गततेजाःसदा सर्वकालंसंपदंलक्ष्मीमहास्तप्राप कीदृशींसंपदम्महामहाम् महां तोमहाउत्सवाःयस्यांसाताम् सदैवोत्सवपरिपूर्णांसंपदंलेभेइतिभाव अतायतेतितनुविस्तारइत्यस्माद्धातोः कर्मणिलङि आत्मनेपदेतेपरं यकिचकृतेतनोतेर्यकीर्तिविकल्पेनात्वेचरूपम् अहास्तेति ओहाङ्

गतौइत्यस्माद्येगत्यर्थास्तेप्राप्त्यर्थाज्ञानार्थाश्चेतिवचनेनप्राप्त्यर्थाल्लुङि आत्मनेपदेतेपरेसिचिकृते रूपम् पूर्यतेतिदीर्घपाठेपूःपुरीयतायाप्राप्ताक थंभूताआयतावित्रालेत्यर्थः पूःस्त्रीपुरीनगर्यौवाइत्यमरः ॥ ४७ ॥ इतीति इतिसमाप्तौकालिदासेतिकविनामकथनम् सत्काव्यइतिम हाकाव्यभिन्नत्वसूचनम् उच्छ्वासः श्वाससाध्यः परिच्छेदः समाप्तइ त्यर्थः मिश्रानंदकरस्त्वासीन्महोपाध्यायलक्षितः ॥ पुण्यग्रामसभाजे तायष्टावाणीमयःसुधीः ॥ १ ॥ वेदैनवविधिंकृविनयरुतैस्तर्केणवाचस्प तिंवेदांतेनशिवंमनुंस्मृतिमरैर्ज्योतिश्चयैर्भास्करं ॥ व्याकृत्येनफणाधरं क्षितिधरंनागाधिपंछंदसाधर्मोयस्यविजेतुमंचतिपरंसांख्येनचार्वाक पं ॥ २ ॥ तत्सूनुःसुकृतीक्षितीश्वरकृपापात्रःसुहृत्पालकोनानाशास्त्रर तोमहापदयुतोपाध्यायसंज्ञान्वितः ॥ सत्तर्कायतकाननोद्यतबलद्दार्दी द्रदंतावलश्रेणीमर्दनचातुरीचणहरिर्विद्याकरोमैथिलः ॥ ३ ॥ त स्यात्मजोभूद्विबुधाग्रगंताप्रज्ञाकरःसज्जनतापहंता ॥ गुणालयः श्री शपदानुमंताशास्त्रेषुदक्षःकुधियांनियंता ॥ ४ ॥ स्वल्पेनवयसातेनकृ ताटीकासुबोधिनी ॥ पूर्वाचार्यकृतीर्वीक्ष्यसुधियांपश्यतांमुदे ॥ ५ ॥ इतिमैथिलश्रीप्रज्ञाकरमिश्रप्रणीतायांनलोदयकाव्यटीकायांसुबोधि धिन्यांचतुर्थउच्छ्वासः समाप्तेयंसुबोधिनीटीका ॥ ॥

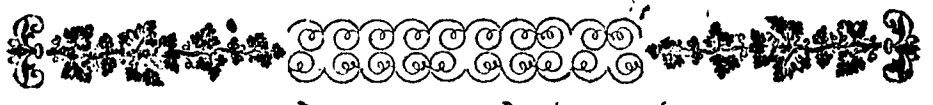

ग्रहत्कूटैस्तुयुक्तस्यकाव्यस्यैतस्यपुस्तकं ॥
पद्यछेदैश्चसहितंपूर्वंनासीदतःपुनः ॥ १ ॥
परीक्षायांसुबोधायअनंभट्टेनआंकितं ॥
पदछेदान्कारयित्वाशोधयित्वाचपंडितैः ॥ २ ॥

इदंपुस्तकंकशळीकरोपनामरामकृष्णात्मजअनंतेनअंकितम्

णीदारांचीं नांवें.

१ रा० शांताराम मंगेश.	२	१ रा० जगन्नाथ माधवराव.	१
१ रा० नारायण भिकाजी	५	१ रा० सुराभाई मेथा.	१
१ रा० रामचंद्र आबाजी.	१	१ रा० खोडिदास नेमिदास.	१
१ रा० रामशंकर देसाई.	१	१ रा० हरि महादेव पंडीत.	१
१ रा० वसंतराव बापूजी विजयकर.	१	१ रा० लालजी नारायणजी.	१
१ रा० विठ्ठल खंडेराव वकील,	१	१ रा० रतनजी वालजी.	१
१ रा० अनंत नारायण पाठकर.	१	१ रा० रामचंद्र वसंतराव.	१
१ रा० प्रल्हाद नारायण जोग.	१	१ रा० वासुदेव रामचंद्र.	१
१ रा० विष्णुरामचंद्र लळित.	१	१ रा० विनायक श्रीकृष्ण.	१
१ रा० नारायण बाळकृष्ण.	१	१ रा० मथुरादास वसं दास.	१
१ रा० नारायण सदाशीव.	१	१ रा० त्रिपुरा शंकर.	१
१ रा० बाळकृष्ण गोपाळ.	१	१ रा० वसंजी गोपाळ.	१
१ रा० विष्णु विनायक शार्ङ्गपाणी.	१	१ रा० गणेश व्यंकटेश.	१
१ रा० महादेव अनंत साठे.	१	१ रा० गणेश महादेवशास्त्री.	१
१ रा० जनार्दन सुंदरजी.	१	१ रा० मोरेश्वर जनर्दन डाक्तर.	१
१ रा० भिकू रघोबा.	१	१ रा० सदाशीव गोपाळ.	१
१ रा० द्वारकानाथ सखाराम.	१	१ रा० सगुण आत्माराम.	१
१ रा० पर्शुराम बल्लाळ जोशी.	१	१ रा० शामराव पांडुरंग.	१
१ रा० केशव विश्वनाथ पटवर्धन.	१	१ रा० धुंडिराज विनायक.	१
१ रा० वासुदेव कृष्ण धैर्यवान.	१	१ रा० भगवंतराव भंगेश वाघळे.	१
१ रा० गणपत गोपिनाथ.	१	१ रा० गोकर्णमहाबळेश्वर.	१
१ रा० पाडूरंग विष्णु पंडित.	१	१ रा० जनार्दन रामचंद्रजी.	१
१ रा० हरी सखाराम फाटक.	१	१ रा० घनश्याम नीलकंठ नाडक.	१
१ रा० वरदराजराजशास्त्रीजाभेकर	१	१ रा० रामचंद्र लक्षुमण.	१
१ रा० महादेव आपटे मास्तर.	१	१ रा० कल्याणराव दौलतराव.	१
१ रा० अंबालाल साखरलाल.	१	१ रा० बापूजी एकनाथ.	१

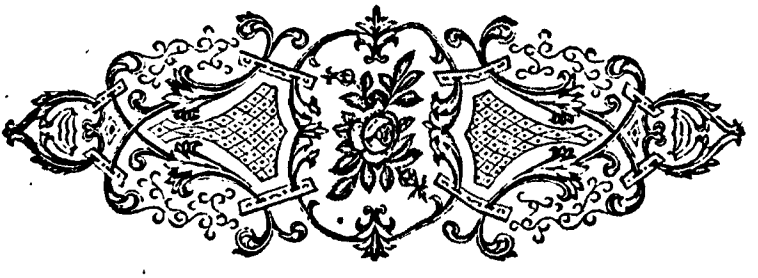

१ रा० नारायण कृष्णराव	१	१ रा० अनंतराव लक्षुमण.	१
१ मि० जानउलीसन साहेब	१	१ रा० बाबु रामचंद्रवकील.	१
१ रा० प्रभाकर श्रीधर	१	१ रा० माधवराव भास्करजी.	१
१ रा० गोविंद हरी	१	१ रा० पाडुरंग विष्णु पंडित	१
१ रा० बाळशास्त्री	१	१ रा० आपाजी बाबुराव	१
१ रा० रामकृष्ण गोविंद	१	१ रा० नारायण बापुजी	१
१ रा० कृष्णशास्त्री खांडेकर	१	१ रा० गुलाबभाई गोपाळजी	१
१ रा० केशव दिनकर	१	१ रा० नरसिराम जयकर	१
१ रा० विठ्ठलराव वामनराव	१	१ रा० मोतीलाल मोहनलाल	१
१ रा० गंगाधर गोविंद	१	१ रा० विनायक लक्षुमण कीर्तीकर	१
१ रा० विश्वनाथ विनायक	१	१ रा० छबीलायाराम दौलतराव	१
१ रा० श्रीधर भास्कर	१	१ रा० कृपाळदास खेमचंद्र	१
१ रा० पाडुरंग धोंडदेव	१	१ रा० शिवराम विठ्ठल भांडार	१
१ रा० मनसुखराम सूर्यराम	१	१ रा० गोगल वनमाळी	१
१ रा० पुरुषोत्तम पाडुरंग	१	१ रा० बळवंतराव महादेव	१
१ रा० कल्याणदास	१	१ रा० गणेशभिकाजी गुंजीकर	१
१ रा० वामनकेशव मालवणकर	१	१ रा० नारायण कृष्ण गुंजीकर	१
१ रा० गणपत गोपीनाथ	१	१ रा० शंकर पांडुरंग पंडीत	१
१ रा० महादेव सखारामभावे	१	१ रा० गोपाळरावजी टिळक	१
१ रा० गोविंद धोंडदेव	१	१ रा० गोविंद सखाराम	१
१ रा० सिताराम सदाशिव	१	१ रा० विठ्ठल रघुनाथ	१
१ रा० कृष्णराव महादेव	१		

—oo—

00000811

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 18 July, 2018